

**ДОНИШКАДАИ ИҚТИСОД ВА САВДОИ ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

**ТДУ 332 (575.3)
ТКБ 65.9 (5 тоҷ)
Ш-32**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ШАРОПОВА НАСИБА ҲАФИЗОВНА

**ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ МИНТАҚА ДАР НИЗОМИ
ОМИЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ОН
(ДАР МИСОЛИ ШАҲРИ ИСФАРАИ ВИЛОЯТИ СУҒД)**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси
08.00.05 – Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ (иқтисодиёти минтақавӣ)**

**Рохбари илмӣ:
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Ризоқулов Тӯрақул Рабимқулович**

Хучанд – 2021

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ – МЕТОДИИ ТАҲҚИҚИ	
ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ МИНТАҚА.....	15
1.1. Ҷанбаҳои назариявии иқтидори захиравӣ дар низоми рушди иқтисодиёти минтақа.....	15
1.2. Равишҳои методии баҳодихӣ ба истифодабарии иқтидори захиравии минтақа ва таснифоти нишондодҳои он	30
1.3. Таҷрибаи хориҷӣ дар самти истифодаи самаранокӣ иқтидори захиравии минтақаҳо.....	45
БОБИ II. ТАМОҶУЛИ РУШД ВА МАХСУСИЯТИ ИСТИФОДАИ	
ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ДАР ШАҲРИ ИСФАРАИ ВИЛОЯТИ	
СУҒД	63
2.1. Тамоҷули рушди иҷтимоӣ - иқтисодии шаҳри Исфара: ҳолати муосир ва муаммоҳо.....	63
2.2. Арзёбии истифодабарии иқтидори захиравӣ дар шаҳри Исфара.....	80
2.3. Махсусият ва моделиронии идоракунии иқтидори захиравӣ дар рушди иқтисодиёти минтақа.....	100
БОБИ III. РАВИЯҲОИ ТАКМИЛИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ	
ЗАХИРАВӢ ДАР ШАҲРИ ИСФАРА.....	113
3.1. Таъсири омилҳои институтсионалӣ ва такмили захираҳои иқтисодӣ дар шароити муосир	113
3.2. Самтҳои афзалиятноки истифодабарии иқтидори захиравӣ ва таҷдиди соҳаҳои иқтисодӣ дар рушди иқтисодиёти минтақа.....	129
ХУЛОСАҲО.....	149
НОМГӢҲИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА	154
ЗАМИМА.....	167

МУҚАДДИМА

Мухимияти мавзӯи таҳқиқот: Дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ба масъалаҳои рушди иқтисодии ҳар як минтақаи алоҳидаи ҷумҳурӣ ва истифодаи самараноки иқтисодии захиравии он аҳамияти хоса дода шудааст, зеро баланд бардоштани некуаҳволии аҳолии ҳар як манотиқи мамлакат дар умум рушди мусбии иқтисодии кишварро инъикос менамояд.

Ҳадафҳои стратегия, ки дар сиёсати иқтисодии кишвар муайян гаштааст ва дар ояндаи наздик бояд амалӣ гардад, аз идоракунии самараноки иқтисодии захиравии минтақаҳо вобаста аст. Чӣ хеле ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худ қайд намудаанд: “Исфара бо имконоти бузурги истеҳсолии худ дар самти саноати коркард, аз ҷумла, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, маъдан, нафту газ, истихроҷи ангишт, металлургия, электротехника ва истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ яке аз шаҳрҳои асосии саноатии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ саҳми назаррас дорад. Дар гузаштаи начандон дур маҳсулоти баъзе корхонаҳои саноатии Исфара ба дахҳо кишвари минтақа ва ҷаҳон содирот мешуд. Аз ин лиҳоз, роҳбарони вазорату идораҳои марбута, вилоят ва шаҳри Исфара вазифадоранд, ки барои барқарор кардани иқтисодии содиротии шаҳр ҳамаи имконияту захираҳоро сафарбар намоянд”.

Аз ин рӯ, таҳқиқ ва арзёбии равандҳои гуногуни истифодаи самараноки иқтисодии захиравии шаҳру ноҳияҳои кишварро муҳим ва саривақтӣ меҳисобем.

Боиси қайд аст, ки ҳар як вилояту шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла шаҳри Исфараи вилояти Суғд низ дорои имкониятҳои васеи иқтисодии захиравӣ буда, дар ин самт масъалаҳои зиёди ҳалношуда боқӣ мондаанд. Дар ин радиф ташкили идоракунии стратегӣ ва истифодаи оқилонаи иқтисодии захиравӣ баҳри таъмини рушди

иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли, омили муҳим ба ҳисоб меравад.

Дар шароити муосир дар ҳалли масъалаҳои зиёди иқтисодӣ-иҷтимоии шаҳри Исфараи вилояти Суғд соҳаи саноат ҷойи намоёнро ишғол менамояд, чунки аз ҷаҳлияти мураттаби он пешрафти иқтисодиёти шаҳр вобастагии калон дорад. Дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ дар шаҳри Исфара корхонаҳои саноатӣ беш аз 78 фоизи қисми воридотии бучети шаҳрро таъмин менамуданд. Ҳоло бошад, корхонаҳои саноатӣ наздик 30%-и қисми воридотии бучети маҳаллиро таъмин менамоянду ҳалос. Дар онҳо 55 ҳазор нафар шуғл доштанд. Айни ҳол аз 185,7 ҳазор нафар захираи меҳнатии шаҳри Исфара 30,71 ҳазор нафар машғули коранд, ки ба талаботи имрӯзаи давраи созандагӣ ва амалигашти ҳадафи чоруми стратегияи кишвар ҷавобгӯ намебошад.

Ҳолати мазкур сабабҳои гуногун дорад, пеш аз ҳама, канда шудани робитаҳои истеҳсолӣ байни корхонаҳои саноатии давлатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, имконнопазирии харидории технологияҳои замонавӣ, таъмин набудан бо қувваи барқ дар мавсими коркард, аз даст додани бозорҳои мавҷуда, рақобатпазир набудани маҳсулоти истеҳсолшуда ва ғайраҳо мебошанд.

Вале шаҳри Исфараи вилояти Суғд иқтидори бузурги захиравӣ дорад, дар ояндаи наздик истифодаи пурраи иқтидорҳои мавҷуда ва тағйир додани сохтори истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ, сохтмонӣ ташкили корхонаҳои хурду миёнаи нав, коркарди пурраи маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар корхонаҳои бо ашёи хоми маҳаллӣ коркунанда имкон медиҳад, ки шаҳри Исфара боз ба яке аз минтақаи рушдёфтаи Тоҷикистон табдил ёбад.

Мавҷудияти муаммоҳо дар истифодаи бесамар ё умуман истифода нашудани захираҳои иқтисодӣ, зарурати пешбурди кори илмӣ-таҳқиқотӣ, таҳлилу арзёбӣ ва муайянкунии самтҳои асосии

истифодаи самараноки захираҳои шаҳри Исфараи вилояти Суғд дар шароити кунунӣ муҳимияти мавзӯи таҳқиқоти муайян менамояд.

Дарачаи коркарди муаммои таҳқиқот. Моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии рушди иқтисодиёти минтақа дар асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ Никитин А.Ю., Гирина А.Н., Лапаева М.Г., Х. Зиберт, П. Кругман, Ч. Харрис, А. Хиршман, М. Энрайт инъикос ёфтаанд. Таҳаввули минбаъдаи таҳқиқоти захираҳои иқтисодӣ бо корҳои илмӣ Ч. Кобб, П. Дуглас ва дигарон зич алоқаманд аст. Назарияҳои рушди иқтисодӣ, ки дар ҷодаи асосҳои консепсияҳои неоклассикӣ ва неокейнсӣ коркард шудааст, дар корҳои илмӣ Р. Харрод, Е. Домар, Р. Солоу, В. Леонтев ва П. Самуэлсон ифода ёфтанд.

Консепсияҳои назариявӣ ва методологии манбаъҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа аз ҷониби А.Г. Гранберг, В.И. Маевский, А.Г. Шеломенцев; А.А. Аузан, О.В. Иншаков, В.М. Полтерович, А.Е. Шаститко, Д.П. Фролов ва Р.А. Шнипер таҳия шудааст.

Масъалаи истифодаи самараноки захираҳои иқтисодиро дар шароити иқтисодиёти гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар асарҳои илмӣ олимони иқтисодшиносии кишвар, ба монанди Шарифзода М.М., Раҳимзода Ш.М., Умаров Х.У., Обидов К.Р., Бойматов А.А., Исмоилова М.М., Исмоилов М.М., Ризокулов Т.Р., Азимов А.Ҷ, Ғозибеков С.А., Мадаминов А.А., Назаров А.А., Қандиёрова Д.О., Ҳабибов С.Ҳ., Қодирзода Д.Б., Раҳимов Р.К., Бобочонов Д.Д., Комилов С.Ҷ., Саидмуродов Л.Х., Мирбобоев Р.М., Алиҷонов Ҷ.А., Муминова Ф.М., Маҳмудов А.С., ва дигарон мушоҳида кардан мумкин аст.

Таҳқиқоти илмӣ кулли олимони соҳа масъалаҳои фундаменталии назарияи рушди иқтисодро фаро гирифтааст. Лекин дар аксарияти онҳо мушкилоти истифодаи самараноки захираҳои иқтисодии минтақаҳои алоҳидаи кишвар дар алоқамандӣ бо рушди

иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар баррасӣ карда нашудааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки истифодаи оқилона, афзалиятнок ва самараноки иқтидори захиравии минтақа хусусияти хоса дорад, бино бар ҳамин, таҳқиқоти мазкур ба дарёфти иқтидори захиравии минтақа ва тақмили истифодаи он дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо дар мисоли шаҳри Исфараи вилояти Суғд баҳшида шудааст.

Асоси назариявӣ таҳқиқоти диссертатсиониро асарҳои фундаменталии олимони хориҷӣ ва ватанӣ дар соҳаи илми иқтисодиёт, консепсияҳои илмӣ-амалӣ дар соҳаи иқтисодиёти минтақавӣ ва махсусан доир ба иқтидори захиравӣ ташкил намудаанд.

Асоси методологии таҳқиқоти диссертатсиониро вобаста ба ҳаллу ҷасли вазифаҳои ба миёнгӯзошта, усулҳои иқтисодии таҳлил, махсусан: усулҳои диалектикӣ, иқтисодию омӯрӣ, усулҳои таҳлили сохторию функционалӣ, омӯрӣ, кластерӣ, услубҳои анъанавии таҳлил ва синтези иқтисодӣ, услубҳои ҷадвалӣ ва графикии додаҳои омӯрӣ ташкил карданд.

Асоси иттилоотии таҳқиқотро санадҳои қонунгузорӣ, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастурҳо, баромадҳо ва паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, маълумоти омӯрии раёсати минтақавии Агентии омӯри назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи ҷопии даврагии иқтисодӣ ва ВАО, маводи конференсияҳо, маводи таҳлилӣ ва таҳқиқотӣ, захираҳои иттилоотии шабакаи «Internet» ташкил кардаанд.

Мақсади таҳқиқоти рисолаи диссертатсионӣ тақмили назарияи рушди иқтисодиёти минтақа тавассути истифодаи самараноки иқтидори захираҳо ва коркарди тавсияҳо оид ба танзими онҳо дар таъмини тараққиёти бомароми иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳри Исфараи вилояти Суғд мебошад. Тибқи мақсади пешбинишуда дар

диссертатсия чунин **вазифагузориҳо** карда шудааст:

- таҳқиқи концепсияҳо, моҳияти иқтидори захиравии минтақа ва аҳамияти истифодаи самараноки он;
- муайян намудани равияҳои методии баҳодихӣ ба ҳолати истифодаи иқтидори захиравии минтақа ва омӯзиши таҷрибаи хориҷии самаранок идора намудани он;
- таҳлили ҳолати муосир ва тамоюли рушди иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳри Исфара;
- баҳо додан ба ҳолат ва равияҳои истифодаи иқтидори захиравии шаҳри Исфара;
- таҳияи модели математикӣ оид ба арзёбии таъсири истифодаи иқтидори захиравӣ ба рушди иқтисодӣ ва муайян кардани хусусиятҳои он;
- таҳқиқи омилҳои институтсионалӣ дар самти такмили истифодаи захираҳои иқтисодии минтақа;
- коркарди тавсияҳо оид ба истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ баҳри таъмини рушди иқтисодиёти минтақа.

Объекти таҳқиқот маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоие, ки бо арзёбӣ ва истифодабарии оқилонаи иқтидори захиравии минтақа баҳри таъмини рушди иқтисодию иҷтимоии он алоқаманд аст, мебошад

Предмети таҳқиқот ин иқтидори захиравии шаҳри Исфараи вилояти Суғд ҳамчун омил рушди иқтисодиёти он мебошад.

Соҳаи таҳқиқот. Таҳқиқот ба шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 08.00.05 - Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ (иқтисодиёти минтақавӣ) мувофиқ мебошад. Соҳаи таҳқиқот ба қисматҳои: 3.2. Тақсимооти қаламравии захираҳои иқтисодӣ; ҷиҳатҳои назариявӣ, методӣ ва амалии ҷойгиркунии корхонаҳо, фирмаҳои бизнеси хурд ва миёна;

3.16. Муаммоҳои истифодаи оқилонаи дорoiҳои моддӣ ва ғайримоддii минтақаҳо – захираҳои табиӣ, базаи моддӣ-техникӣ, сармояи инсонӣ ва ғайраҳо; 3.19. Истифодаи самараноки омилҳои истеҳсолот дар тараққиёти иқтисодиёти минтақаҳо. Қонуниятҳо ва хусусиятҳои ташкил ва идоракунии сохторҳои иқтисодӣ дар минтақаҳо мувофиқат мекунад.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Давраи иҷрои таҳқиқоти диссертатсионӣ солҳои 2017-2021-ро дар бар мегирад.

Навгони илмii таҳқиқот дар рушди назарияи иқтидори захиравӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ оид ба истифодаи иқтидори захиравии минтақа инъикос мегардад. Натиҷаҳои нисбатан муҳимме, ки мундариҷаи навгони илмii таҳқиқоти диссертатсиониро ташкил медиҳад, дар муқаррароти илмii зерин мураттаб ва асоснок карда шудаанд:

- муқаррароти назариявии иқтидори захиравӣ низомбандӣ шудааст. Дар натиҷа, ба мафҳуми таҳқиқот тасҳеҳ ворид гаштааст, ки тибқи он иқтидори захиравии минтақа – ин мафҳуми маҷмӯавӣ буда, қисми таркибии онро якҷояшавии захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, истеҳсолӣ, молиявӣ, илмӣ-инноватсионӣ, инфрасохторӣ, фароғатӣ, соҳибкорӣ ва иҷтимоӣ, ки дар ҳудуди воҳиди маъмурии қаламрав ҷойгир аст, ташкил медиҳад.

- асоснок гардидааст, ки методҳои арзёбии истифодаи иқтидори захиравии минтақаҳо хеле гуногун буда, он бо индикатори интегралӣ дар асоси нишондиҳандаҳои мавҷудият, сатҳи воридшавӣ ба чараёни такрористеҳсолоти минтақавӣ гузаронидан мумкин аст, яъне тибқи он таркиби иқтидорро захираҳои табиӣ (ҳаҷми истихроҷи маъданҳо); истеҳсолӣ (шумораи корхонаҳо, ҳаҷми сармоягузорӣ); меҳнатӣ (шуғли аҳоли, бекорӣ, маҳсулнокии меҳнат); иҷтимоӣ (миқдори муассисаҳои тиббӣ, маориф, шумораи табибон); инноватсионӣ (миқдори ниҳодҳо ва хароҷот ба илм); фароғатӣ

(шумораи хонаҳои истироҳатӣ, меҳмонхонаҳо, толорҳои варзиш); кишоварзӣ (майдони кишт, ҳосилнокии замин, маҳсулнокии чорво) ташкил медиҳанд;

- таҷрибаи зерини кишварҳои хориҷӣ, ки баъзе самтҳои он барои истифодабарӣ қобили қабул аст, низомбандӣ гардидааст. Аз ҷумла: таваҷҷуҳи бештар ба шаҳрҳои хурд (Қазоқистон), ҷалби сармоягузoron ба минтақаҳои ақибмонда (Чин), ташкили бонкҳои алоҳида, низоми махсуси қарздиҳӣ барои рушди минтақаҳо (кишварҳои Аврупо), ташкили корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ҷалби бахши хусусӣ тавассути таҳфифҳои назарраси андоз дар минтақаҳои алоҳида (Чопон), дастгирии минтақаҳои деҳот ва кӯҳистон тавассути ташкили инфрасохтор барои ҷалби ширкатҳо, таҳияи барномаҳои минтақавӣ дар асоси созишномаҳои байни иттиҳодияҳо ва минтақаҳо (Швейтсария);

- арзёбӣ гардидааст, ки қисмҳои таркибии иқтисодии захиравии шаҳри Исфара сарватҳои табиӣ (ангишт, нафт, газ, оҳак, квартс, гачсанг, фосфоритҳо ва ғ.), корхонаҳои саноатӣ, захираҳои кишоварзӣ (замин, иқлим), захираҳои фароғатӣ (осойишгоҳи “Зумрад”, “Шаҳноза”, Қалъаи Сурх) ва захираҳои меҳнатӣ ташкил медиҳад, аммо иқтисодии мавҷуда ба ҷараёни такрористеҳсолот қисман ворид гаштааст. Сабабҳои асосии ҳолати мазкур ин нокифоягии сармоягузорӣ, фарсуда гаштани фондҳои асосии саноати истихроҷ, манъ гаштани корҳои ҷустуҷӯӣ ва азхудкунии сарватҳои табиӣ, деградатсияи заминҳои кишоварзӣ, ғайрирақобатнокии корхонаҳо ва муфлисшавӣ, кам гаштани ҷойҳои корӣ ва зиёдшавии бекорӣ мебошанд;

- коркарди таҳлили “SWOT” оид ба арзёбии ҷабҳаҳои қавӣ, заиф, имконот ва хатарҳо дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳри Исфара. Асоснок гардидааст, ки минтақа минбаъд ба яке аз ғӯшаҳои саноатӣю кишоварзии ҷумҳурий табдил хоҳад ёфт, зеро он

имкониятҳои зиёд дар истеҳсоли саноати истихроҷ, коркард, рушди сайёҳии табобатӣ, соҳаи кишоварзӣ, ки самараи афзоиши шуғл ва баланд бардоштани некуаҳволии мардумро медиҳад, дорад;

- амсилае коркард шудааст ва тибқи он муайян гардидааст, ки ба натиҷаи интизорӣ, яъне рушди ҳаҷми маҳсулоти умумӣ ба ҳар сари аҳоли дар шаҳри Исфара таъсири бештарро омилҳои зерин, дар навбати аввал, истифодаи самараноки захираҳои кишоварзӣ, дувум, ҳаҷми фондҳои асосие, ки ба гирдгардиш ворид гаштааст, дорад;

- муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти шаҳри Исфара ва коркарди тавсияҳо баҳри истифодаи самараноки иқтисодии захиравии он. Дар ин радиф пешниҳод карда шудааст: бунёди корхонаҳои саноатии муносири инноватсионии баландтехнологӣ, ки таъминкунандаи истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир аст; омода кардани мутахассисони ҷавон бо тафаккури баланди муҳандисӣ; бунёди воҳидҳои нав ва тибқи талаботи муосир муҷахҳазгардонии инфрасохторҳо баҳри рушди соҳаи сайёҳии табобатӣ, фароғатӣ ва экологӣ; ҷалби сармоягузорӣ дар кулли соҳаҳои истеҳсолоти шаҳри Исфара.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии кори илмӣ дар рушди назарияҳои иқтисодии захиравӣ, иқтисодиёти минтақа инъикос ёфта, муқарраротҳои концептуалии коркардшуда баҳри ғанӣ гардонидани илми иқтисодиёти минтақа мусоидат хоҳад кард. Пешниҳод ва наwgониҳои илмӣ рисола, ки дар натиҷаи таҳқиқоти низомӣ дастрас гардидааст, дар ҷараёни фаъолияти Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, Вазорати саноат ва технологияҳои нав дар ҷодаи коркарди барномаҳои тараққиёти иқтисодиёти минтақаҳои алоҳида ки бевосита барои таъмини тараққиёти бомароми иқтисодиёти ҷумҳурӣ ҳиссагузор мебошад, инъикос мегардад. Хулосаҳои илмӣ таҳқиқот, ки ҳамчун тавсияҳои амалӣ пешкаш карда шудааст, дар фаъолияти мақомоти иҷроияи

хокимияти давлатӣ дар шаҳри Исфара ва дар дигар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор додан мумкин аст.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешавад:

1) низомбандӣ намудани муқарраротҳои назариявӣ оид ба иқтидори захиравии минтақа ва дар асоси он ворид намудани тасҳеҳ ба мафҳумҳои таҳқиқот;

2) асоснок намудани узвҳои таркибии иқтидори захиравӣ ва методҳои арзёбии онҳо дар минтақа;

3) низомбандӣ намудани ҷабҳаҳои қобили қабули таҷрибаи пешқадами хориҷӣ дар минтақаҳои вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

4) арзёбӣ намудани вазъи муосири қисмҳои таркибии иқтидори захиравӣ дар шаҳри Исфараи вилояти Суғд;

5) коркарди таҳлили SWOT оид ба муайян намудани равияҳои минбаъдаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии шаҳри Исфара;

6) коркарди амсила оид ба муайян намудани таъсири сатҳи истифодаи иқтидори захираҳо ва натиҷаи интизорӣ;

7) пешниҳод намудани самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти шаҳри Исфара ва коркарди тавсияҳои амалӣ.

Саҳми шахсии унвонҷӯ. Ҳамаи марҳилаҳои амалигардони нақшаи таҳқиқоти диссертатсионӣ, аз қабili баррасии адабиёт, коркарди мавзӯи илмӣ, асосноккунии муҳраи он, гузоштани мақсад ва ҳалли вазифаҳои таҳқиқотӣ бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудаанд. Муаллиф дар коркарди тавсияҳо оид ба самти истифодаи оқилонаи иқтидори захиравии шаҳри Исфараи вилояти Суғд саҳми назаррас гузоштааст. Ётимоднокӣ ва асоснокии натиҷаҳои таҳқиқот ба мавқеи назариявӣ, пешниҳоди далелҳои таҳлилшуда, ки дурустии фарзияҳои пешниҳодшударо тасдиқ

менамоянд, таъмин карда мешавад.

Тасвиб ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот. Муқаррароти асосии назариявӣ ва амалии диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ, семинарҳое, ки дар давраи солҳои 2017 - 2021 баргузор шудаанд, аз ҷумла дар конференсияи илмӣ-амалии байнамилалӣ «Таъмини амнияти озукаворӣ, тақвияти иқтидорҳои содиротӣ ва ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ» (Исфара, 2021); конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ «Неруи зехниву сармояи инсонӣ ва рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар» (Исфара, 2020); конференсияи илмӣ-амалии ДИС ДДТТ «Рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ: омилҳо, таҷриба, муаммоҳо» (Хучанд, 2020); конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ «Ҳамбастагии илм бо истеҳсолот» (Исфара, 2020) муҳокима ва қабул гардидааст.

Муқаррароти назариявии диссертатсия дар раванди омӯзиши фанҳои иқтисодиёти минтақа, микроиқтисодиёт, менечменти стратегӣ ва соҳибкорӣ, банақшагирии бизнес ва дигар курсҳои махсус оид ба тайёр намудани мутахассисон дар соҳаи иқтисодиёт истифода бурда мешавад (маълумотнома дар бораи татбиқ таҳти № 09/5 аз 6-уми феввали соли 2021) истифода шудааст.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби раёсати рушди иқтисод ва савдои Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Исфара дар ҷараёни таҳия ва ба амал ҷорӣ намудани стратегияҳои таъминоти инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоии шаҳри Исфара истифода шудааст (маълумотнома дар бораи татбиқ таҳти №185/5 аз 8-уми феввали соли 2021).

Интишори натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароту натиҷаҳои асосии таҳқиқоти илмӣ дар 13 кори илмӣ муаллиф, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаву нашрияҳои мансуб ба номгӯи маҷаллаву нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дарёфти дараҷаи илмӣ

номзади илмҳои иқтисодӣ тавсия дода шудаанд, нашр гардидаанд. Ҳаҷми умумии қорҳои илмӣ ҷопгардида оид ба мавзӯи диссертатсия 4,7 ҷ.ҷ.-ро ташкил медиҳад.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва пешниҳодҳо, рӯйхати адабиёти истифодашуда ва замима иборат мебошад. Диссертатсия дар ҳаҷми 170 саҳифаи матни компютерӣ ҷоп карда шуда, аз 32 ҷадвал, 4 расм, 1 нақша, 5 диаграмма таркиб ёфтааст.

Дар муқаддима муҳиммияти мавзӯи диссертатсия, дараҷаи таҳқиқи илмӣ он асоснок карда шуда, объекту матлаби таҳқиқот, асоснокии мақсаду вазифаҳои таҳқиқот матраҳ гардидаанд. Асосноккунии ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии иқтидори захиравии минтақа ва пешниҳоди амалӣ оид ба тақмилдиҳии онҳо нишон дода шудаанд.

Дар боби якум - «Асосҳои назариявӣ-методии таҳқиқи иқтидори иқтисодӣ минтақа» - моҳияти мафҳуми низоми рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа, равишҳои методии баҳодиҳӣ ба истифодаи иқтидори захиравии минтақа ва таҷрибаи хориҷӣ дар самти истифодаи самараноки захиравии минтақаҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар боби дуюм - «Тамоюли рушд ва хусусиятҳои хоси истифодаи иқтидори захиравӣ дар шаҳри Исфараи вилояти Суғд» - ташаккули низомҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва имкониятҳои истифодаи захираҳои иқтисодии шаҳри Исфараи вилояти Суғд бо дарназардошти вазъи муосир ва муаммоҳо дар истифодаи иқтидори захиравии минтақа таҳлил гардидааст.

Дар боби сеюм - «Равияҳои тақмили истифодаи иқтидори захиравӣ дар шаҳри Исфара» - самтҳои афзалиятноки истифодаи иқтидори захиравии минтақа дар шаҳри Исфараи вилояти Суғд ва истифодаи натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ дар таъмини рушди босуръати иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа пешниҳод гардидаанд.

Дар хулоса натиҷаҳои таҳқиқот ва тавсияву пешниҳодҳои хусусияти назариявӣ ва амалӣ дошта, пешниҳод гардидаанд.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДИИ ТАҲҚИҚИ ИҚТИДОРИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА

1.1. Ҷанбаҳои назариявии иқтидори захиравӣ дар низоми рушди иқтисодиёти минтақа

Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Стратегияи миллии рушд барои то соли 2030” ҳоло қадам ба қадам амалӣ шуда истодааст, ки дар он ҳадафҳои дарозмуҳлати стратегӣ, рушди афзалиятноки мамлакат ва як қатор мушкилоти асосӣ дарҷ ёфтаанд. Яке аз мушкилоти асосие, ки бояд ҳамаи минтақаҳои нисбатан рушнаёфта ва бештар ақибмондаи кишвар дар ояндаи наздик бартараф намоянд, ин “...самаранокии пасти идоракунии давлатӣ дар сатҳи минтақаҳо, худидоракунии маҳаллӣ, инчунин истифодаи захираҳои дохилӣ ва иқтидори дар минтақаҳо мавҷудбуда” мебошад.¹ Раванди азхудкунии захираҳои мавҷуда ҳамчун як ҷузъи таркибии сиёсати иқтисодии муосири Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он яке аз механизмҳои мебошад, ки барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа мусоидат менамояд.

Дар асоси Стратегияи қабулшудаи рушди милли “Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2016 - 2020” таҳия гардида буд, ки ҳадафҳо ва афзалиятҳои ҳуҷҷатҳои стратегии кишварро ба инобат мегиранд. Яке аз афзалиятҳои асосие, ки ҳамчун як қисми ин барнома амалӣ карда мешаванд, ин тавсеаи дастрасӣ ба захираҳо ва истифодаи оқилонаи онҳо мебошад.

Дар шароити муосир рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа аз иқтидори захиравӣ ва истифодаи самаранокии он вобастагии калон

¹ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 - Душанбе: "Контраст", 2016. - С. 43-44.

дорад. Махсусан ин масъалаҳо дар шароити инкишофи иқтисодиёти бозоргонӣ муҳим ба ҳисоб меравад, ки дар минтақаҳо мушкилоти асосӣ дар мавҷудияти захираҳои иқтисодӣ набуда, балки дар истифодаи оқилонаи онҳо зоҳир мегардад.

Дар ин радиф пеш аз таҳқиқи иқтидори захиравӣ мебоист ба мафҳуми иқтисодиёти минтақа равшанӣ андозем, зеро дарки дурусти он ба баъзе норасоию хатоҳо роҳ надоданро таъмин менамояд.

Аз нуқтаи назари илмӣ ва амалӣ иқтисодиёти минтақавӣ ҳанӯз ба таври кофӣ мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор нагирифтааст. Оид ба моҳият ва вазифаҳои иқтисодиёти минтақа ақидаҳои мухталиф ҷой доранд, ки ин бевосита ба мавҷудияти гуногунандешӣ дар илми иқтисодиёт шаҳодат медиҳад. Дар адабиётҳои иқтисодии шӯравӣ мафҳуми иқтисодиёти минтақавиро академик Н.Н. Некрасов ворид кардааст². Ба ақидаи вай, иқтисодиёти минтақа бояд маҷмӯи омилҳои иҷтимоию иқтисодии ин ё он минтақаро мавриди омӯзиш қарор дода, ба ҷойгиркунию истифодаи самараноки неруҳои истеҳсолкунанда мусоидат кунад. Манотиқи иқтисодӣ – ин зерсистемаи хоҷагии халқ ё иқтисодиёти миллӣ мебошад, ки дар асоси ҳамбастагӣ ҳамкорӣ ва ё тақсимои соҳавию ҳудудии меҳнат ташкил ёфтааст.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ тавзеҳи мафҳуми «минтақа» дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ҳам ватанӣ, ба монанди Гранберг А.Г., Гутман Г.В., Дорогов Н.И., Лапаева М.Г., Паздникова Н.П., Шедко Ю.Н., Шаховской Л.С., Каримова М.Т., Мирсаидов М.А. ва дигарон зикр шудааст. Дар ҷадвали 1.1 шарҳи мафҳуми минтақа оварда шудааст.

**Ҷадвали 1.1. - Шарҳи мафҳуми “минтақа” дар адабиётҳои
ватанӣ ва хориҷӣ**

Мафҳуми “минтақа”	Сарчашма (бо забони аслӣ)
-------------------	------------------------------

² Региональная экономика. Теория, проблемы, метод / Н.Н.Некрасов.- 2-е изд.- М.: Экономика, 1998.-340 с.

Минтақа - қаламрави муайянест, ки аз дигар қаламравҳо бо тарзҳои гуногун фарқ мекунад ва дорои якпорчагӣ, ҳамбастагии унсурҳои он мебошад.	Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А.Г. Гранберг. – М.: Издательский дом ГУ–ВШЭ, 2004. – 495 с.
Минтақа- як организми муайяни иҷтимоию иқтисодиро тавсиф менамояд, ки сохтори он бояд баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои истеъмолии давлатӣ, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва истехсолиро таъмин намояд.	Бадлуева М.П., Аюризанайн А.Б. Новые тенденции функционирования и развития социально - экономической системы региона: развитие креативного потенциала / М.П. Бадлуева, А.Б. Аюризанайн // Креативная экономика. – 2015. – № 9(8). – С. 947–962.
Мафҳуми минтақа – ин системаи интегралии иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар ҳудуди муқарраркардаи қонунгузории федералӣ ҷудо карда шудаанд, аз ҷумла ҷузъҳои институтсионалӣ, иқтисодӣ, табиӣ – экологӣ ва иҷтимоӣ.	Шедько Ю.Н. Регион как большая социально-экономическая система / Ю.Н. Шедько. – Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2010. – № 6 (63). – С. 32–37.
Минтақа - системаи нисбатан мустақил, ҳолис ва иҷтимоию иқтисодии дорои маҷмӯи муайяни захираҳои табиӣ дар якҷоягӣ бо иқтисодӣ андӯхташудаи иқтисодӣ ва сармояи инсонӣ, инчунин ҳамгирӣ бо минтақаҳои дигар бо мақсади нигоҳ доштани суботи фазои ягонаи иқтисодӣ, баланд бардоштани самаранокии рушд ва сифати зиндагии аҳоли ва тақмили равандҳои инноватсионӣ мебошад.	Лапаева М.Г. Регион как пространственная социально-экономическая система государства / М.Г. Лапаева, С.П. Лапаев // Вестник ОГУ. – 2012. – № 8 (144). – С. 133–143.
Минтақа – ин ҳудуди маъмуриест, ки дар онҳо таҷдиди равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки зиндагии мардумро вобаста ба ҷойгиршавии минтақа дар системаи тақсмоти ҳудудӣ ва соҳавии меҳнат таъмин мекунад.	Гутман, Г.В., Регион в формировании социального государства / Г.В. Гутман, О. П. Звягинцева, А.А. Мироедов. – М.: Финансы и статистика. – 2005. – 160с.
Минтақа - ин мақомоти воҳиди ҳудудӣ ва сарҳади маъмуриест, ки сифат ва сатҳи зиндагии аҳолиро таъмин мекунад.	Шаховская, Л.С. Теория и методология исследования социально-экономического потенциала Волгограда / Л.С. Шаховская, Е.Г. Попкова, Е.Г. Гущина и др. – Волгоград: ВолгГТУ, 2002. – 166 с.
Минтақа, як системаи мукамал дар заминаи "аҳоли", яъне ҳамчун як созмони ягонаи ҳудудӣ - иҷтимоӣ баррасӣ карда шавад. Дар доираи чунин системаи мураккаби муташаккилона, се ҷанбаи он ба таври равшан ҷудо карда мешаванд: табиӣ экологӣ; иқтисодӣ ва иқтисодӣ - иҷтимоӣ.	Дорогов, Н.И. Совершенствование государственного управления хозяйством региона в условиях многообразия форм собственности / Н.И. Дорогов. – Иваново: ИвГУ, 2007. – 274 с.

Минтақа ин маҷмӯи унсурҳои ба ҳам алоқаманди иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба таъсири беруна муқовимат мекунад ва бо якпорчагӣ, зудҳаракатӣ ва идоракунии тавсиф карда мешавад.	Паздникова, Н.П. Онтология исследования региональных социально-экономических систем / Н.П. Паздникова // Вестник Пермского ун-та, 2016. – Вып. 2 (29). – С. 70–78.
Бо мафҳуми "минтақа" мо қаламрави муайянеро дар назар дорем, ки аз як қатор хусусиятҳояш аз дигар қаламравҳо фарқ мекунад ва пайвастагии унсурҳои таркибии худро дорад	Каримова М.Т. Региональная политика: проблемы и перспективы в Таджикистане. Душанбе: Ирфон, 2014. - С. 14.
Мақоми минтақа на аз шаклҳои моликият муайян мегардад, балки бо тарзи идоракунии иқтисодиёт, муносибатҳои иҷтимоӣ – иқтисодии минтақа ва марказ, ки метавонанд зиддиятҳо дошта бошад, алоқамандӣ дорад.	Мирсаидов А.М. Соҳиб-истиклолӣ ва ташаккули иқтисоди миллӣ. Хучанд, 2007. - С.54-60.
Рушди минтақаҳои кишвар сатҳи муҳимтарини татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ мебошад ва ҳамчун нуқтаи ниҳии тамоми кӯшишҳои ҳукумат дар самтҳои афзалиятноки рушди кишвар ҳисобида мешавад.	Саидмуродов Л.Х., Муминова Ф.М., Мирбобоев Р.М. / Регионы Республики Таджикистан: теория и методология оценки. Душанбе. Ирфон. 2012. - С. 7.
Пешниҳоди муаллиф	
Минтақа - ин ҳудуди аз лиҳози иқтисодӣ бо сарҳадоти муқарраршуда (дар асоси омилҳои таърихӣ, сиёсӣ ва ғайра) аст, ки дорои маҷмӯи беназири захираҳои табиӣ, истеҳсолӣ, меҳнатӣ, иҷтимоӣ, инноватсионӣ, фароғатӣ ва буда, бо дигар минтақаҳо муносибатҳои иҷтимоию иқтисодиро амалӣ менамояд.	

Сарчашма: аз рӯи маводҳои таҳқиқотӣ аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Баъзе аз муаллифон “минтақа”-ро дар муқоиса бо “системаи иҷтимоию иқтисодии минтақа” як падидаи бузургтар мешуморанд. Севек В.К., Чулдум А.Е. унсурҳои системаи иҷтимоию иқтисодиро муҳимтарин унсурҳои сохтории минтақа меҳисобанд.³

Ба андешаи О.С. Пчелинтсев, минтақаҳо табиати духела доранд. Аз як тараф, минтақаҳо сохтори гуногунҷабҳаи экологӣ-иҷтимоӣ-иқтисодие мебошанд, ки танҳо қобили таҳқиқи байнифаннианд. Аз тарафи дигар, минтақа ҷузъи сохтори фазоии иқтисод, яъне навъи махсуси системаҳои иқтисодӣ мебошад, ки дар заминаи рушди ҳамгирои истеҳсолот, аҳоли ва захираҳо ба миён меояд.

Дар кори илмӣ С.С. Мишуров ва В.Н. Шуков минтақа ба ду

³ Севек, В.К. К вопросу о понятии «регион» и «региональная социально- экономическая система» / В.К. Севек, А.Э. Чульдум // Региональная экономика: теория и практика. – 2012. – № 26 (257). – С.10–14.

маъно баррасӣ шудааст.⁴ Ба маънои васеъ, чун системаи фарогири «табиат-аҳоли», ҳамчун ташкилоти ягонаи ҳудудио иҷтимоӣ фаҳмида мешавад. Ба маънои маҳдудаш, минтақа қисме аз ҳудуд ё каламрав аст, ки дар он комплекси бисёртарафа ва ҳамеша инкишофёбандаи робитаву бастагиҳои байни корхонаву ташкилотҳои соҳаҳои гуногун ба миён меояд.

Л.С. Шеховтсева⁵ шарҳи хеле мураккаби мафҳуми «минтақа»-ро пешниҳод мекунад: «минтақа - воҳиди ҳудудии дорои сарҳади маъмурӣ (баъзан ҳам сарҳади давлатӣ барои ҳудуди марзӣ ё эксклавҳо) ва мақомоти идора, ки дар он: сифату сатҳи зисти одамон (аҳоли); шароити пешбурду инкишофи соҳибкорӣ; истифода, тақрирестехсол ва таҷдиди иқтисодии ҳудуд (иқтисодии захиравӣ, иҷтимоӣ, захираи табиӣ, инноватсионӣ, фарҳангӣ ва ғ.) ба манфиати наслҳои ҳозира ва оянда дар доираи фазои ягонаи милли таъмин карда мешавад».

Бо тарзи умум дар доираи системаи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақавӣ системаи мураккаби бисёрзинагии дорои маҷмӯи захираҳои табиӣ, захираҳои меҳнатӣ, системаи иттилоотӣ, инфрасохтори истеҳсоли ва бозаргониро, ки дар ҳамбастагии пайваста қарор доранд, фаҳмидан мумкин аст.

Барномагирии рушди ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа дар фаъолияти давлат ба ҳукми анаъана даромада, шаффофияти татбиқи сиёсати иқтисодиву иҷтимоии кишвар ба назар мерасад. Поягузор ва классики илмҳои иқтисодӣ А.Смит таъкид карда буд, ки агар дар ҷомеа «пайдории сулҳ, андозҳои тоқатпазир ва идоракунии муътадил» таъмин шавад,⁶ пас, заминаҳои воқеии инкишофи иқтисодӣ устувор мегардад. Таҳлилҳои солҳои охир нишон медиҳанд,

⁴ Мишулов С.С., Шуков В.Н. Основы регионалистикн. - Иваново: Ивановская государственная текстильная академия, 2003.

⁵ Шеховцева Л.С. Управляемое развитие региона: Стратегическое целеполагание. - Калининград: Изд-во РГУ, 2005.

⁶ Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов[Текст] / А. Смит.- М., 1962. - С. 208.

ки ин аксиомаҳои бунёдӣ (фундаменталӣ)-и олим-иқтисодчиҳои бузурги англис дар ҷомеаи мо ҷомаи амал пӯшидааст: таъмини суботи макроиқтисодӣ ва ба вучуд овардани заминаҳои мусоид барои инкишофи пойдор; амалӣ намудани ислоҳоти куллии сохторӣ (тағйироти институтсоналӣ мутобиқ ба иқтисоди бозорӣ); ислоҳот ва баланд бардоштани самаранокии бахши идоракунии давлатӣ; инкишофи иҷтимоиёт ва ғ.

Ҳама гуна тағйироти прогрессивӣ дар соҳаи иқтисодӣ (миқдорӣ ё сифатӣ), инчунин “ҳаракат ба раванди технологӣ” аз ҷониби ҷомеа ҳамчун рушд эътироф карда мешаванд.

Рушди минтақаҳо имкон медиҳад, ки иқтидори истеҳсолии ҳар як кишвари алоҳида дар маҷмӯъ ташаккул ёбад ва сатҳи некуаҳволии мардум баланд гардад. Дар адабиётҳои назарияи иқтисодӣ рушди иқтисодии минтақа аз мавҷудияти манбаъҳо, имкониятҳо, фондҳо ва саҳмияҳо нишон дода шудааст. Ҳамчун асос барои танзими системаи иҷтимоиву иқтисодии минтақа ва қонунҳои гардонидани эҳтиёҷоти аҳоли метавон консепсияи иқтидори рушди системаи иҷтимоиву иқтисодии минтақаро баррасӣ кард. Он имкон медиҳад, ки роҳҳои тақмили таъминоти минтақаҳо бо манбаъҳои зарурии рушд таҳия карда шаванд.

Дар амалия маъмултарин равиши иқтисодӣ ин консепсияи иқтидор мебошад. Тамоми гуногунрангии тафсири иқтисодии он асосан ба се вариант тақсим шудааст.⁷ Консепсияи аввал шарҳи иқтидор ҳамчун сарвати умумии кишвар мебошад. Аз ин ҷиҳат, иқтидор мутобиқи омилҳои сармояи ҷисмонӣ, табиӣ ва инсонӣ баррасӣ карда мешавад. Роҳи дуюми омӯзиши моҳияти иқтидори захиравӣ бо равиши сармоягузорӣ алоқаманд аст, ки имкони саҳм гузоштани маҷмӯи захирахоро ба сармояи оинномавии ширкат

⁷ Жихаревич, Б.С. Апробация подходов к изучению содержания муниципальных стратегий / Б.С. Жихаревич, Т.К. Прибышкин // Экономика и социология. – 2014. – № 2. – С. 216–234, стр.17-19.

муайян мекунад.⁸

Усули сеюм, ки ба баррасии иқтидор аз нуқтаи назари қонё гардонидани талаботи ҷомеа дар истехсоли молҳои ҷамъиятӣ асос ёфтааст, моро ба мафҳуми иқтидори рушди системаи иҷтимоию иқтисодӣ наздиктар мекунад.⁹

Дар ин радиф иқтисоддонони мактаби шӯравиро дастгирӣ бояд намуд, зеро онҳо маънои иқтидори иқтисодиро дар ҷорҷӯбаи қобилияти низоми иқтисодӣ барои рушд, қорқарди сарвати миллӣ барои қонё қардани эҳтиёҷоти иҷтимоӣ меомӯзанд.

Дар шароити муосир иқтидори захиравии ҳар як минтақа имконияти ояндаи рушдро муайян месозад. Вале ин дар ҳоле амалӣ мешавад, ки агар дар иқтисодиёти минтақа роҳҳои илмии истифодаи самараноки он таъмин қарда шавад. Агар мафҳуми иқтидорро аз қалимаи лотинӣ (potencial) рост тарҷума намоем, он маънои қувваро дорад. Иқтидори захиравии ҳар як минтақаи Тоҷикистон воқеан ҳело гуногун буда, имконияти ба як дигар муқоиса қардан вучуд надорад. Аз ин лиҳоз, дар вақти таҳқиқи он арзёбии муқоисавӣ аз рӯи як нигоҳ татбиқ намеқардад ва барои ҳар як минтақа нигоҳи алоҳида ва асоси илмии идорақунии он бояд гуногун бошад.

Дар Энциклопедияи қалони советӣ доир ба иқтидор қунии тавсиф дода шудааст: «воситаҳо, сарқашмаҳо, захираҳо, ки дар ихтиёри субъект мавҷуд буда, барои дастраси мақсадҳои муайян ё ин ки баҳри иҷрои нақшаҳои гуногун; имкониятҳои шахсони алоҳида, минтақа, ҷамъият ва давлат мебошад». Дар луғати иқтисодие, ки аз қониби олими рус Азрилян А.М. мурааттаб шудааст, иқтидор ҳамқун «маҷмӯаи воситаҳои мавҷуда, имкониятҳо дар ин ё он самти фаъолият» тафсир шудааст.

⁸ Жихаревич, Б.С. Апробация подходов к изучению содержания муниципальных стратегий / Б.С. Жихаревич, Т.К. Прибышкин // Экономика и социология. – 2014. – № 2. – С. 216–234, стр.14.

⁹ Жихаревич, Б.С. Распространение практики стратегического планирования в городах России: 1997–2013 гг. / Б.С. Жихаревич, Т.К. Прибышкин // Известия Русского географического общества. – 2013. – Т. 145. – № 6. – С. 1–10.

Аз ақидаҳои болоӣ бармеояд, ки маҳфуми иқтидор хеле васеъ аст, бино бар ин, дар чорчӯбаи таҳқиқот ба иқтидори захиравии минтақа баҳодиҳии макроиқтисодӣ мувофиқи мақсад аст. Тибқи он вақте ки оид ба иқтидори захиравии минтақа суҳан меронем, ба он аз нуқтаи назари макроиқтисодӣ баҳо диҳем, яъне онро ҳамчун маҷмӯаи захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ, ки барои расидан ба мақсадҳои таъмини рушди хоҷагии халқи минтақа ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии он истифода бурда мешавад, фаҳмидан мумкин аст. Аз нуқтаи назари макроиқтисодӣ, иқтидори захиравии минтақаро аз рӯйи се самт таҳқиқ кардан мумкин аст, ки онҳо чунинанд:

Якум, аз нуқтаи назари экологӣ - дар ин ҷода иқтидори захиравӣ аз ҷиҳати захираҳои табиӣ таҳқиқ карда мешавад. Бо ибораи дигар гӯем, дар минтақа то кадом андоза захираҳои гуногуни табиӣ коркард шуда истодааст ё ин ки дар ҳолати табиӣ қарор дорад, таҳлил карда мешавад. Масалан, қонҳои ангишт, газ, нафт, металлҳои ранга ва оҳан, захираҳои об, ҷангал ва дигарон. Чӣ тавре ки маълум аст, дар бисёр минтақаҳои ҷаҳон захираҳои табиӣ яке аз омилҳои асосии рушди он мебошанд, вале дар ин самт дар илми иқтисодиёт ақидаҳои бисёре оид ба аз ҳад зиёд истифода бурдани захираҳои табиӣ мавҷуд аст.

Масалан, “бемории ҳолландӣ (голландская болезнь)”, “манбаи нафринҳо (ресурсные проклятия)”. Бисёр кишварҳо ҳарчанд сабабҳои он гуногун дошта бошанд ҳам, манбаи нафринҳои натиҷаи сусти рушдро аз сар гузаронидаанд. Нишондиҳандаҳои пасти иқтисодии бисёр кишварҳои сарватманд аз нокифоягии захираҳои идоракунии ва алалхусус сохторҳои номукаммали моликият ва назорат сар задаанд.

Истилоҳи “манбаи табиӣ нафринҳо” ба падидаи муқовимат дахл дорад, ки фаровонии захираҳо аксар вақт бо идоракунии ноқофӣ, истифодаи беҳудаи захираҳо ва натиҷаҳои сусти рушд алоқаманд аст. Манбаи нафринҳо чӣ тавр зоҳир мешавад? Ҳарчанд

омили муайянкунанда заифии институтҳои давлатӣ мебошад, он дар ҳар кишвар фарқ мекунад, чунки даромади ғайричашмдошт аз барҳамдихии захирахое, ки ҳуди ҳукуматҳо истифода мебаранд, афзун мегардад. Табиист, ки натиҷаҳои рушдро ҳуди захираҳои табиӣ муайян намекунанд; ин мардум аст, ки бо онҳо чӣ кор карданро ҳал мекунанд.¹⁰ Бо омӯختани таҷрибаи кишварҳое, ки бойигарии захираҳои худро ба рушди устувор ва рушд табдил додаанд, сиёсатгуздорон метавонанд манбаи эҳтимолии нафринҳоро ба имконият табдил диҳанд.

Дар илми муосири иқтисодӣ “бемории ҳолландӣ” коҳиш ёфтани самаранокии иқтисодиёти кишвар аз ҳисоби афзоиши содироти ашёи хом мебошад. Маънои аслии истилоҳи “бемории ҳолландӣ” ба вазъияте ишора мекунад, ки “дар кишвар пайдо шудани захираҳои манбаи муайяни табиӣ ба рушди соҳаҳои дигари истеҳсолкунандаи иқтисодиёт, ки молашон ба бозори ҷаҳонӣ содир мешавад, таъсири манфӣ мерасонад”.¹¹

Чунин падида метавонад боиси афзоиши ғайричашмдошти нархи бозори ҷаҳонӣ барои як манбаи табиӣ гардад. Олимони Норвегия Р.Брунстад, Ҳ.Берланд ва Э.Ларсен чунин мешуморанд, ки саноати истеҳсоли дар аксари ҳолатҳо аз мавҷудияти захираҳои табиӣ дар кишвар манфиат мегирад¹². Ғайр аз он, бемории ҳолландӣ ҳатман бо истихроҷи захираҳои табиӣ алоқаманд нест. Масалан, дар охири солҳои 70-ум яхкунӣ Бразилияро фаро гирифт ва кишварҳои ҳамсоя, ки дар бозори ҷаҳонии қаҳва рақобат мекарданд, “мукофот”-и ғайричашмдоштро ба даст оварданд. Соли 1979 дар Колумбия дар

¹⁰ Mikesell, R. F. (1997). Explaining the resource curse, with special reference to mineral exporting countries. Resources Policy, Vol. 23 (4), pp. 191-99.

¹¹ Волчкова Н.А. Является ли «голландская болезнь» причиной энергозависимой структуры российской промышленности? // Торговая политика и значение вступления в ВТО для развития России и стран СНГ. М. 2006. С. 521.

¹² Larsen E. Escaping the natural resource curse and the Dutch disease? Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease? When and Why Norway Caught up with and Forged ahead of Its Neighbors // Discussion Papers. No. 377. Statistics Norway. Research Department. May 2004. P. 3–8.

натичаи якбора афзоиш ёфтани воридшавии “кофедолларҳо” қурби песо нисбат ба доллар қариб 1,5 баробар афзудааст. Дар натиҷа, тақрибан ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт зарар دیدанд (ба истисноии бахши давлатӣ, сохтмон ва манзилҳои иҷора); дар саноати коркард, аз ҷумла химия ва металлургия афзоиш нисф кам шуд ва дар саноати сабук коҳиш ба қайд гирифта шуд.

Ба ин нигоҳ накарда, гуфтаи ҷоиш аст, ки мавҷудияти захираҳои табиӣ ва ҳамроҳшавии он ба ҷараёни тақрористехсолот имкониятҳои минтақаро дар самти рушд муайян месозад.

Дувум, аз нуқтаи назари иҷтимоӣ баҳо додан ба иқтисодии захираҳо мебошад. Дар ин ҷода мақсади асосӣ таъмини шароитҳои фароҳам ва мусоид барои зисту зиндагонии аҳолии минтақа мебошад, ки дар ин самт маҷмӯаи имкониятҳои минтақа, ки барои таъмини ҳаёти иҷтимоии аҳоли зарур аст, мавриди таҳқиқ мегирад. Дар бештари ҳолатҳо соҳаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳанг, ташкилотҳои сайёҳӣ, фонди манзил ва ғайраҳо ҳамчун захираҳои, ки мазмун ва мундариҷаи ҳаёти иҷтимоиро мефаҳмонад, таҳқиқ карда мешавад. Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ, иқтисодии захиравии минтақа бештар аз мавҷудияти воҳидҳои соҳаҳои инфрасохторӣ вобаста аст. Чӣ тавре ки маълум аст, дар илми иқтисодиёт вақте ки суҳан оид ба инфрасохтор меравад, маҷмӯаи ҳамаи корхонаҳо, ташкилотҳои, ки шароити мусоид барои бе танаффус самаранок фаъолият доштани дигар корхонаву ташкилотҳо хизмат мерасонанд, фаҳмида мешавад. Новобаста аз он ки дар шароити муосир соҳаи инфрасохтор ҳамчун соҳаи алоҳидаи иқтисодиёти миллӣ ҷудо карда шудааст, ҳамаи узвҳои онро ҳамчун захираҳои иҷтимоии минтақа аз нуқтаи назари иқтисодии захиравии он таҳқиқ кардан мумкин аст. Зеро махсусияти инфрасохтор аз рӯйи табиноташ дар иҷрои вазифаҳо, тақсимот дар он аст, ки онҳо дар ҷараёни истеҳсолот бевосита иштирок наменамоянд, вале барои бомуваффақият фаъолият кардани соҳаҳои

истеҳсолоти моддӣ хизматрасониҳои зарурӣ пешниҳод менамоянд ва дар ин радиф ба иқтисодиёти ҳар як минтақа низ таъсири мустақим ё ғайримустақим доранд.

Севум, аз нуқтаи назари иқтисодӣ иқтидори захиравӣ дар ташаккули чараёни истеҳсолии ташкилотӣ, минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ аҳамияти хоса дорад, зеро он асоси моддии фаъолияти истеҳсолӣ мебошад. Азбаски таркиби асосии иқтидори захиравии минтақа омилҳои истеҳсолотро дар бар мегирад. Яъне ба он қувваи корӣ, техника, технологияҳо, захираҳои моддӣ ва он омилҳои, ки барои ташкили истеҳсолот зарур аст, ворид мешаванд.

Иқтидори захиравии минтақаҳо бештар бо дараҷаи рушди қувваҳои истеҳсолӣ, сатҳи рақобатпазирии ташкилот ва минтақа, ҳаҷми истеҳсолот, маҷмӯаи моли истеҳсолшуда, маҷмӯаи даромадҳо, арзиши фондҳои асосӣ ва дигар нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ муайян карда мешавад.

Чун хулоса гуфтан мумкин аст, ки вақте ки суҳан оид ба иқтидори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа меравад, яққояшавии се қисми захиравии иқтидори онро, яъне экологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодиро бояд ба инобат гирифт. Зеро дар баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли муваффақиятҳо дар ҷабҳаи иқтисодӣ-сиёсӣ аз истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, инсонӣ ва истеҳсолӣ вобаста аст. Танҳо самарайи синергетикии онҳо барои рушди иқтисодиёти минтақа ҳамчун кафил баромад мекунад. Дар ин робита, дар ҷадвали 1.2 якҷанд таърифҳо оид ба омӯзиши моҳияти иқтидори захиравии минтақа оварда шудааст.

Ҷадвали 1.2. – Мафҳум ва моҳияти иқтидори захиравии минтақа

Моҳияти иқтидори захиравии минтақа	Сарчашма (бо забони аслӣ)
---	----------------------------------

Идомаи ҷадвали 1.2.

Иқтидори захиравии минтақа – ин захираҳои ҷамъият, ки тавассути он эҳтиёҷоти ҷомеа барои истеҳсоли молҳои ҷамъиятӣ ба амалбароварда мешавад.	Экономический потенциал развития социализма / Под ред. Б.М. Мочалова. – Экономика, 1982. – 280 с.
Иқтидори захиравии минтақа – маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ байни субъектҳои низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ дар бораи имкониятҳои арзёбӣ, истифода ва рушди захираҳо ва иттилоот.	Беломестнов, В.Г. Управление потенциалом социально экономических систем региона: [Электронный ресурс] / В.Г. Беломестнов. – СПб. – 2005. – 161с.
Зухуроти инфиродии иқтидор ҳамчун силсилаи марҳилаҳое, ки бо гузашти вақт ба ҳамдигар мегузаранд: захира (нерӯи ҷамъшуда) – бойигарӣ (айни ҳол истифоданашуда) – имкониятҳо (иқтидори сармоягузорӣ).	Реанович, Е.А. Смысловое значение понятия «потенциал» // Е.А. Реанович // Международный научно-исследовательский журнал. – 2012. – № 7 (7). – Часть 2. – С. 14 – 15.
Маҷмӯи «зерсистемаи захираҳо: иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ, ки ба давраҳои такрористеҳсолии ҳудудии сатҳҳои гуногун (аз сатҳи милли то маҳал) мувофиқанд.	Пчелинцев, О.С. Регулирование воспроизводственного потенциала территории как основа региональной политики// Проблемы прогнозирования. - 2000. - № 5. - С. 62-68.
Иқтидор бо марҳилаи аввали таҷдиди иҷтимоӣ алоқаманд аст (истихроҷи захираҳои табиӣ, меҳнат, воситаҳои истеҳсолот) ва дар ин ҳолат ҳамчун омили истеҳсолот амал мекунад.	Солиев, А.А. Человеческий капитал как фактор детерминации конкурентных преимуществ региона [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе, «Сино», 2013. - №2/2 (107). – С.34-38.
Иқтидори захиравии минтақа- ҳудро дар шакли ҷаҳорҷӯби иқтисодиёт (бозорҳои минтақавӣ устувори саноатӣ), дар концентратсияҳои гуногуни муносибатҳои иқтисодӣ, ки бо мурури замон дар ҷараёни равандҳои иқтисодии минтақавӣ тағйир меёбанд, зохир мекунад.	Раҳимов М.И. Потенциал пространственного развития: предмет и метод исследования [Электронный ресурс]: http://uecs.ru/uecs67-672014 .
Ҷазои сармоягузори минтақаро ҷун имконияти маҷмӯии захираҳои иқтисодии ҳудӯ ва ба минтақа ҷалбшуда муайян кардан мумкин аст, ки ҷаъолияти сармоягузориро таъмин менамоянд.	Маликов, С.А. Инвестиционный климат региона: проблемы оценки и пути улучшения [Текст] / С. А. Маликов // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2014. – №4. – С. 77-83.

Пешниҳоди муаллиф
Иқтидори захиравии минтақа – ин мафҳуми маҷмӯавӣ буда, қисми таркибии он аз якҷояшавии захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, истеҳсоли, молиявӣ, илмӣ–инноватсионӣ, инфрасохторӣ, фароғатӣ, соҳибкорӣ ва иҷтимоӣ, ки дар ҳудуди воҳиди маъмурии – қаламравӣ ҷойгир аст, мебошад.

Сарчашма: аз рӯйи маводҳои таҳқиқотӣ аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Зарурати ҷомеа ба истеҳсоли молҳои ҷамъиятӣ тавассути раванди истифодаи захираҳои ҷамъият сурат мегирад. Дар аксари ҳолатҳо ин захираҳоест, ки барои истеҳсоли молҳои ҷамъиятӣ истифода мешаванд.

Муносибати асосӣ ба масъалаи дастгирии манбаъҳои истеҳсоли молҳои ҷамъиятӣ ин истифода бурда тавонистани захираҳои мавҷуда, ки манфиатҳои ҷамъиятӣ қонеъ карда мешаванд. Таҳлили як қатор сарчашмаҳо имкон дод, ки ин зухурот дар шакли зухуроти потенциали инфиродӣ ҳамчун як қатор марҳилаҳои пай дар пай бо гузашти вақт ба ҳамдигар дохил карда шаванд: захира (неруи ҷамъшуда) - сарчашма (айни ҳол истифоданашуда) - имкониятҳо (иқтидори сармоягузорӣ).

Дар илми иқтисодиёт дар самти иқтидори захиравӣ ғайр аз мавҷудият, бойигарӣ ва гуногунии онҳо боз як нуқтаи дигарро бо тарзи алоҳида таъкид менамояд. Ин ҳам бошад, масъалаи дастрасии онҳо мебошад. Дар илми иқтисодиёт се намуди дастрасии иқтидори захираҳо аз ҳам ҷудо карда шудааст .

Якум, дастрасии ҷисмонӣ (дурдастии захираҳо, душвор дар боркашонӣ, хавфи дастрасӣ ва ғ.).

Дувум, дастрасии нархӣ (арзиши захираҳо ва мутобиқати онҳо ба талаботи қобилияти пардохтии харидорон).

Севум, дастрасии ташкилӣ (низомӣ қонунҳо, қоидаҳо, чараёнҳо, ки иҷозати ҳуқуқӣ медиҳад). Дар ҳақиқат, масъалаи мазкур

барои ҳар як минтақаи кишвар аҳамияти хосаи худро дорад. Масалан, ҳар як минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла шаҳри Исфараи вилояти Суғд низ аз захираҳои гуногуни табиӣ бой аст, вале масъалаи дастрасӣ дар истифодаи онҳо баъзе монеахоро пайдо менамояд. Дар ин ҷода гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи намудҳои дастрасӣ, ки дар боло зикр кардем, мавҷуд аст. Ба ақидаи мо, дар байни онҳо бештар дастрасии ҷисмонӣ ва ҷун натиҷаи он дастрасии нархӣ низ мавҷуд аст.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки мавҷудияти захираҳо дар ин ё он минтақа маъноӣ бой будани минтақаро надорад. Илова бар он, барои ҳар як минтақа масъалаи дастрасии захираҳо низ хело муҳим аст.

Дар охир хулосаҳои худро нисбат ба масъалаҳои таҳқиқшуда метавон шарҳ диҳем:

Якум, дар асоси таҳлили моҳияти ақидаҳои пешниҳодгашта, иқтисодии захиравии минтақа аз нуқтаи назари муаллиф ҷунин пешниҳод карда мешавад: Иқтисодии захиравии минтақа – ин мафҳуми умумӣ-маҷмӯавӣ буда, қисми таркибии он аз якҷояшавии захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, истеҳсолӣ, молиявӣ, илмӣ-инноватсионӣ, инфрасохторӣ, фароғатӣ, соҳибкорӣ ва иҷтимоӣ, ки дар ҳудуди маъмурии қаламрав ҷойгир аст, мебошад.

Дуюм, ба ақидаи мо, рушди иҷтимоӣю иқтисодии минтақа як раванDEST, ки ба таҳия ва истифодаи манбаи захира асос ёфтааст, ки он на танҳо имконоти мавҷудаи истифодаи иқтисодии захиравӣ дар истеҳсоли молҳои ҷамъиятӣ, балки ҷунин имкониятҳои, ки метавонад барои рушди иқтисодии қаламрав дар оянда асос гардад, дар бар мегирад. Яъне, захираҳо дар айни замон имкон доранд, ки қаламрави худро рушд диҳанд ва иқтисодии захиравӣ як навъ захира (кафолат) мебошад, ки дар асоси он метавон пешгӯӣро таҳия ва самтҳои рушди иҷтимоӣю иқтисодии минтақаро муайян кунад.

Севум, рушди муосири иқтисодиёт, ки ба рушди истеҳсолоти

инноватсионии баландтехнологӣ нигаронида шудааст, ба мутахассисони эҷодӣ нигаронидашуда асос ёфтааст, ки қаламравро барои рушди мусоиди муҳити иқтисодиву иҷтимоӣ муҳайё мекунанд.

Чаҳорум, дар айни замон коркард ва татбиқи принципҳо ва усулҳои идоракунии иқтисоди мамлакат дар асоси назарияи нав зарур аст, ки он хусусиятҳои ислоҳоти бозории марҳилаи ҳозираро дар худ таҷассум намояд.

Барои ҳамин ҳам татбиқи манфиатҳо на фақат ба ҳамгироии хоҷагидорӣ алоқаманд аст, балки он ба рушди низомҳои фаъолияти соҳибкорӣ низ алоқаманд аст. Ин соҳа бояд ҳамчун воситаи таъминоти рушди самараноки иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои гуногуни мамлакат ҳисобида шавад.

Панҷум, рушди системаҳои минтақавии иҷтимоию иқтисодӣ айни замон раванди мураккаб аст, ки на танҳо бо омилҳои асосии истехсолот: замин, меҳнат, сармоя ва фаъолияти соҳибкорӣ, балки аз шароити иҷтимоию фарҳангии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ алоқаманд аст.

1.2. Равишҳои методии баҳодиҳӣ ба истифодаи иқтисодии захиравии минтақа ва таснифоти нишондодҳои он

Муваффақияти ҳама гуна системаи иҷтимоию иқтисодӣ аз истифодаи самараноки захираҳои дар ихтиёри минтақа буда, ки онҳоро дар маҷмӯъ иқтисодии захиравӣ меноманд, вобастагии калон дорад. Аҳамияти омӯзиши категорияи «иқтисодии захиравӣ» бо он муайян карда мешавад, ки ҳама гуна мақсад ва вазифаҳое, ки барои ноил шудан ба самарائي иҷтимоӣ дар оянда нигаронида шудаанд, бештар на аз рӯйи вазифаҳои гузошташуда, балки аз мазмуни захираҳои ҷамъият муайян карда мешаванд. Аз ин рӯ, омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи арзёбии иқтисодии иқтисодиро муҳим ва саривақтӣ меҳисобем.

Зеро яке аз вазифаҳои пешбарандаи сиёсати иқтисодии давлат мутобиқ намудани номувозинатии назаррас дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳудудҳо мебошад. Барои таҳияи механизми дахлдори идоракунии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар заминаи минтақавӣ зарур аст, ки таснифоти минтақаҳо аз рӯйи аломатҳои муҳим ба роҳ монда шавад. Ин имкон медиҳад, ки минтақаҳо ба гурӯҳҳои ҷудогона бо нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ муттаҳид карда шаванд.

Вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 шаҳр, 10 ноҳия, ки 22 шаҳраку 93 деҳот дорад, иборат аст.

Шаҳр ва ноҳияҳои вилояти Суғд, пеш аз ҳама, аз нобаробарӣ ва номутаносибии рушди иҷтимоию иқтисодии худ, ки бо ҷойгиршавӣ, хусусиятҳои инфрасохторӣ, мавҷудияти захираҳои табиӣ, сатҳи дастгирии молиявӣ ва дигар омилҳои объективӣ вобастаанд, фарқ мекунанд. Бояд қайд кард, ки имрӯзҳо методологияи ягонаи таснифоти минтақаҳо вуҷуд надорад ва дар ҷомеаи илмӣ якчанд вариантҳои татбиқи он пешниҳод карда шудааст.

Бино бар ин, мо тасмим гирифтем, ки фикру ақидаи олимонро оид ба таснифоти минтақаҳо чамъоварӣ намуда, вариантҳои бехтаринро интихоб ва мукамалтар намоем.

Дар ин самт марҳилаҳои баҳодихӣ ба иқтисодии захиравиро бо тарзи схемавӣ чунин ифода кардан мумкин аст. Ин имкон медиҳад, ки минтақаҳо бо дарназардошти иқтисодии захираҳои мавҷуда таҳия карда шаванд. Аз ин рӯ, дар расми 1.1 марҳилаҳои таҳқиқоти минтақаҳо аз рӯи иқтисодии захиравӣ инъикос ёфтааст.



Расми 1.1 – Марҳилаҳои баҳодихӣ ба иқтисодии захиравии минтақаҳо¹³

¹³ Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашма: Ковальчук Л.Б. Методические подходы к оценке состояния и направлений развития ресурсного потенциала региона [Текст]: автореф. дис...канд. экон. наук /Л.Б. Ковальчук. – Иркутск, 2005.- 26 с.

Арзёбии иқтидори захиравӣ нахуст баҳри муайян намудани қисми таркибии захираҳо, бойигарии давлатӣ, рушди иқтисодӣ ва инноватсионии корхонаҳо, баҳодиҳии ҷолибияти сармоягузорӣ, ҳолати иқтисодии субъектҳои маҳаллӣ истифода бурда мешаванд. Аз ҷониби муаллифон якчанд усулҳо оид ба арзёбии иқтидори иҷтимоию иқтисодии минтақа пешкаш шудааст. Масалан, П.З. Шахбозов қайд мекунад, ки дар таркиби нишондиҳандаҳои арзёбии иқтидори захиравӣ блокҳои «иқтидори омодагӣ ба дигаргунсозии иҷтимоию иқтисодӣ» ва «иқтидори рушди иҷтимоию иқтисодӣ» мавҷуд аст, ки ҳамин тариқ, индекси иқтидори иҷтимоию иқтисодӣ ҳамчун субиндекс дар арзёбии иқтидори захиравӣ баромад мекунад.¹⁴

Вобаста аз ҳадафҳои таҳқиқот, арзёбии иқтидори иқтисодиро дар асоси маълумоти мавҷуда оид ба маҷмӯи нишондиҳандаҳои мухталиф анҷом додан мумкин аст. Масалан, тибқи методологияи агентии рейтингӣ “Эксперт РА” арзёбии иқтидори захиравии минтақа дар асоси нишондиҳандаҳои зерин баҳогузорӣ карда мешавад:¹⁵

1. Захираҳои табиӣ (таъминот бо намудҳои асосии захираҳои табиӣ);
2. Захираҳои меҳнатӣ (сохтори аҳоли ва сатҳи маълумотнокии онҳо);
3. Захираҳои истехсолӣ (миқдори субъектҳои иқтисодӣ дар минтақа);
4. Захираҳои илмӣ-инноватсионӣ (сатҳи рушди илм, татбиқи дастовардҳои илмию техникӣ дар минтақа);
5. Захираҳои инфрасохторӣ (сохт ва таркиби ниҳодҳои иқтисодӣ бозорӣ);
6. Захираҳои молиявӣ (пардохтҳои андозӣ, даромаднокии

¹⁴ Шахбозов П.З. Оценка экономического потенциала региона и факторов эффективности его использования. Автореф. дис.к-та экон. наук: 08.00.05 / П.З. Шахбозов; Северо- Кавказский федеральный университет. – Кисловодск, 2013. – 24 с.

¹⁵

корхонаҳо дар минтақа, даромади аҳоли қобилияти умумии харидории аҳолии минтақа);

7. Захираҳои сайёҳӣ (мавҷудияти чойҳо барои сайёҳон ва истироҳаткунандагон, инчунин чойҳои фароғат барои онҳо).

Тибқи методологияи баҳодиҳии вазъи иҷтимоию иқтисодие, ки аз ҷониби як гурӯҳи олимони рус таҳия шудааст, таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаро дар асоси баҳодиҳии ҳамаҷонибаи 16 хусусияти омилӣ, ки дар чаҳор блок гурӯҳбандӣ шудааст, нишон медиҳад, ки инҳо:

- ҷараёни такрористехсол дар минтақа;
- иқтидори инноватсионӣ ва инфрасохтории минтақа;
- иқтидори сармоягузорӣ ва молиявии минтақа;
- соҳаҳои иҷтимоии минтақа мебошанд.¹⁶

Блоки такрористехсоли “самараи умумии иқтисодиёти минтақа, сатҳи рушди соҳибкории хурд, самаранокии буҷа ва системаи молиявии минтақа - инчунин сатҳи рушди бозори истеъмолии минтақавӣ”- ро инъикос менамояд.

Дар доираи блоки инноватсионӣ ва инфрасохторӣ ба сатҳи фаъолияти инноватсионӣ, инфрасохтори нақлиётӣ-коммуникатсионӣ ва бозор баҳо дода мешаванд.

Блоки сармоягузорӣ ва молиявӣ ба ҳаҷми сармоягузориҳои минтақа ба воситаҳои асосӣ, натиҷаи мутавозини молиявии машғулин дар иқтисодиёт, ҳиссаи даромаднокии ташкилотҳо ва маблағи умумии қарзи кредитӣ баҳогузорӣ мекунад.

Ба нишондиҳандаҳои блоки иҷтимоӣ шохиси даромади воқеии пулӣ ба ҳар сари аҳоли, ҳиссаи аҳоли бо даромади камтар аз сатҳи зиндагӣ, сатҳи бекорӣ ва индекси таркибии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дохил мешаванд.

¹⁶ Гришина И.В., Полюнев А.О. Социально-экономическое положение российских регионов: методические подходы и результаты комплексной оценки// Современные производительные силы. – 2012. – №2.- С. 34–48.

Тибқи ақидаҳои илмии А.А. Ефендиев ва А.Х. Темроков¹⁷ ва нуқтаи назари И.О. Калининкова¹⁸ ба сохтори иқтисодии захиравии минтақа захираҳои зеринро ворид бояд кард: табиӣ, экологӣ, демографӣ, истеҳсолӣ, меҳнатӣ, илмӣ ва техникӣ, кишоварзӣ, фароғатӣ ва иттилоотӣ.

Нишондиҳандаҳое, ки барои арзёбии иқтисодии захиравии минтақа истифода мешаванд, метавонанд як қисми маҷмӯи нишондиҳандаҳо барои арзёбӣ, таҳлили рушди минтақаҳо, сатҳи рушди инноватсионӣ, рушди устувор ва ғайраҳо бошанд. Масалан, дар адабиёти дигари илмӣ иқтисодӣ, ки бо истифода аз усулҳои муосири рейтингҳои минтақавӣ арзёбии ҳолати сармоягузори минтақа ё самаранокии идоракуниро дар асоси баҳодиҳии иқтисодӣ ё рушд, метавон баррасӣ кард.¹⁹

Намунаи равишҳои арзёбии иқтисодии захиравӣ, ки дар таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ истифода мешаванд, ин “Харитаи рушди давлатҳо (The Development Report Card for the States)” мебошад,²⁰ ки барои арзёбии концепсияи сармояи ҳудудӣ, ки аз ҷониби Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (ОЭСР), Индекси рақобатпазирии минтақавӣ ИА (EU Regional Competitiveness Index) таҳия шудаанд, истифода бурда мешавад.²¹

«Харитаи рушди давлатҳо» 67 нишондиҳандаро дар бар мегирад, ки онҳоро ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо кардаанд: 1. Иқлими иқтисодӣ барои истеъмолкунандагон; 2. Мухити иқтисодӣ барои

¹⁷ Ефендиева А.А., Темрокова А.Х. Разработка методики комплексного анализа и оценки социально экономического потенциала региона, основанного на применении метода балльных оценок// Тетра Economicus. – 2013. Т. 11. – №2-2. С. 102–106.

¹⁸ Калининкова И.О. Управление социально-экономическим потенциалом региона: учебное пособие. – СПб.: Питер, 2009. – 240 с.

¹⁹ Растворцева С.Н., Снитко Л.Т., Череповская Н.А. Методика оценки экономического потенциала для развития кластеров в регионе// ДАЙДЖЕСТ-ФИНАНСЫ. – 2013. – №9. – С. 18–29.

²⁰ Development Report Card for the States. URL: http://cfed.org/knowledge_center/research/DRC/ (дата обращения: 20.02.2015).

²¹ EU Regional Competitiveness Index RCI 2013. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eurscientific-and-technical-research-reports/eu-regional-competitivenessindex-rci-2013> (дата обращения: 20.02.2015).

тичорат; 3. Имконият барои рушди оянда. Гурӯҳи иқлими иқтисодӣ барои истеъмолкунандагон нишондиҳандаҳои сатҳи шуғл ва бекорӣ, музди миёнаи меҳнат, пардохтҳои суғуртаи иҷтимоӣ, ҳиссаи камбизоатон дар қор, нобаробарӣ дар даромад, сифати зиндагӣ ва ҷойҳои қориро дар бар мегирад. Сифати зиндагӣ дар асоси нишондиҳандаҳои сатҳи муҳоҷират, ғавти кӯдакон, ғавт аз бемориҳои дилу раг, ҳиссаи соҳиби хона ва иштироки ғавлона дар маърақаҳои сиёсӣ баҳо дода мешаванд. Инчунин ин гурӯҳи нишондиҳандаҳо самаранокии захираҳо, истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва истеҳсоли моддаҳои захиракро ҳаматарафа арзёбӣ менамоянд. Ҳар як гурӯҳи системаи мониторинг нишондиҳандаҳои динамикаи индикаторҳоро дорост, масалан, динамикаи сатҳи бекорӣ динамикаи камбизоатиро ва ғайра.

Захираи соҳибқориро дар доираи иқтидори захиравии минтақа бо нишондиҳандаҳои зерин баҳогузорӣ мекунанд: сатҳи сармоягузорӣ ба истеҳсолот, дараҷаи диверсификасияи истеҳсолот, шумораи ширкатҳои наватасис, ҷойҳои нави қорӣ ва ғайра.

Арзёбӣ ба иқтидори рушди оянда дар асоси таҳлили сифати захираҳои инсонӣ (баҳодиҳии саводноқӣ, ҳиссаи муҳандисон, олимон дар истеҳсолот, хароҷот ба низоми маориф ва илм, ҳиссаи қормандон бо маълумоти олӣ, шумораи мактабҳои олӣ ва ғайра); захираҳои молиявӣ (сармоягузорӣ, пардохтҳои андозӣ), инфрасохтор (шумораи ниҳодҳои таълимӣ, тандурустӣ, фарҳангӣ ва бозорӣ) асос ёфтааст. Дар ҷадвали 1.3 якчанд вариант барои ба гурӯҳҳо ҷудо намудани минтақаҳо оварда шудааст.

Ҷадвали 1.3. - Таснифоти минтақаҳо

Аломатҳо	Муаллиф	Намуди минтақаҳо
Вобаста аз нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ	Гладкий Ю.Н., Чистобаев А.И.	- макро минтақавӣ; - байниминтақавӣ; - минтақавӣ; - ҷаҳонӣ.

Идомаи ҷадвали 1.3.

Вобаста аз банақшагирии тақсимои қувваҳои истеҳсолкунанда ва рушди минтақаҳо	Вернадский В.И.	- минтақаҳое, ки ба самти шарқ ҳаракат мекунанд; - минтақаҳое, ки ба самти ғарб ҳаракат мекунанд.
Вобаста аз арзёбии ҳамаҷонибаи иқтисодии илмӣ-техникӣ	Плетнев К.И.	- минтақаҳое, ки иқтисодии бузургии илмӣ-техникӣ доранд; - минтақаҳои дорои ками иқтисодии илмӣ-техникӣ.
Вобаста аз ҳислатҳои инноватсионӣ ва сатҳи тамаркузи иқтисодии инноватсионӣ	Тотаркин А.И .	- минтақаҳо бо тамаркузи баланди иқтисодии инноватсионӣ; - минтақаҳо бо тамаркузи миёнаи иқтисодии инноватсионӣ; - минтақаҳое, ки консентратсияи иқтисодии инноватсионӣ дар сатҳи паст қарор доранд.
Вобаста аз раванди инноватсионӣ	Межевич Н.М.	- фарҳангӣ; - инновативӣ; - мутобиқшавӣ.
Вобаста аз таъминияти буҷет	Каранина Е.В.	- доро; - масъулиятноктар; - миёна; - ба таври хеле субсидияшуда.
Вобаста аз тақсимои ҷуғрофӣ	Андреев В.А.	- пешрафта; - дур, бо шароити номусоиди обу ҳаво; - консервативӣ; - перспективӣ.
Вобаста аз афзоиши МУМ	Ивашкова Т.К, Морозова Н.В.	- сатҳи баланди рушд; - болобардоштани сатҳи рушд; - сатҳи миёнаи рушд; - сатҳи нисбатан камтарини рушд; - минтақаҳои таназзул. -
Вобаста аз самтҳои сиёсати иқтисодии минтақавӣ	Гранберг А.Г.	- қафомонда; - таназзул.
Вобаста аз самти истеҳсолот	Селиверстов В.Е., Бандман М.К. Гузнер С.С.	- ба таври анъанавӣ ақибмонда; - минтақаҳои касод; - ба таври анъанавӣ рушдёрфта; - ташаккулёфтаи-барномавӣ. -

Вобаста аз сатҳи рушди худ.	Лаврикова Ю.Г., Акбердина В.В., Душин А.В., Сидорова Е.Н., Татаркин Д.А.	-ташаққулёфта аз ҳисоби сарчашмаҳои молиявии дохиала; -ташаққулёфта аз ҳисоби сарчашмаҳои молиявии беруна.
-----------------------------	--	---

Сарчашма: аз рӯйи маводҳои таҳқиқотӣ аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки чунин меъёрҳо, ба монанди вазъи иҷтимоӣ иқтисодии минтақа, сатҳи рушди равандҳои инноватсионӣ, таъминоти буҷет, мавқеи ҷуғрофӣ ва дигар хусусиятҳои таснифотӣ дар таҳияи таснифи минтақаҳо татбиқи назаррас доранд. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтем дар рисола арзёбии минтақаро вобаста ба иқтидори захиравии минтақа таҳлил намоем.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ муаллифон як ё якчанд намуди иқтидори иқтисодиро ҳамчун меъёр муайян меkunанд. Масалан, гурӯҳи таҳқиқотии Сиркон ҳамаи минтақаҳои кишварро аз нуқтаи назари иқтидори рушди ҷомеаи шахрвандӣ бо муайян кардани шаш навъи минтақа арзёбӣ кард.²² Муҳаққиқон гурӯҳҳоро мувофиқи сатҳи зиндагии худ (баланд, миёна, паст), рушди иқтисодӣ (баланд, миёна, паст), иқтидор барои рушди ҷомеаи шахрвандӣ (баланд, миёна ва паст) пешниҳод меkunанд.

Муҳаққиқони муосири ғарбӣ вариантҳои гуногуни таснифоти минтақаҳоро баррасӣ меkunанд, бахусус дар давраи ҷаҳонишавӣ иқтидори инноватсионии минтақаро ҳамчун меъёр муайян меkunанд.²³ Ҳамин тариқ, иқтисоддони олмонӣ К.Кошатский чунин минтақаҳоро, ба монанди марказҳои глобалии миллӣ, рушди байналмилалӣ технологӣ ва илмӣ (Водии Силикон, Бостони Бузург,

²² Исследовательская группа Циркон [Электронный ресурс]. URL: <https://www.minfin.ru/ru/zircon.ru>

²³ Koschatzky, K. The Regionalization of Innovation Policy: New Options for Regional Change? [Электронный ресурс] / K. Koschatzky // Rethinking Regional Innovation and Change: Path Dependency or Regional Breakthrough? – 2005.–Vol.30.– P. 291-312. – URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/b100337> (санаи мурочиат 05.07.2017)

Токио, Сингапур) нишон медиҳад. Чунин минтақахоро «шаҳрҳои чаҳонӣ», «марказҳои технологӣ» ва «кластерҳои технологӣ» низ меноманд. К.Кошатский ба гурӯҳи сеюм минтақаҳои сусти рушдкардаи дорои иқтидори инноватсионии пастро ишора мекунад.

С.П. Лапаев намудҳои минтақахоро вобаста ба сатҳи рушди инноватсионии онҳо муайян мекунад. Ӯ минтақаҳоро баррасӣ мекунад, ки дар доираи системаи муқарраршудаи технологӣ қарор доранд. Муаллиф ба минтақаҳои инноватсионии рушдкунанда минтақаҳоро мансуб медонад, ки дар он минтақаҳо системаи инноватсионӣ аллакай дар марҳилаи ташаккулёфта қарор дорад. Минтақаҳои касод минтақаҳое мебошанд, ки дар сатҳи пасти рушди иҷтимоию иқтисодӣ қарор доранд ва айни замон ба дигаргун сохтани системаи иқтисодӣ қодир нестанд.²⁴ Таҳлил нишон медиҳад, ки дар илми иқтисод таснифоти минтақаҳо, чун қоида, аз рӯйи як ё якчанд намуди иқтидори захиравӣ гузаронида мешавад, на аз маҷмӯи онҳо.

Дар назар доштан мумкин аст, ки барои пурра тавсиф кардани вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақа аз нуқтаи назари иқтидор баҳо додан ба ҳолати узвҳои таркибии он мувофиқи мақсад аст. Аз ин лиҳоз, вазифа гузоштем, ки дар диссертатсия ҳолати иқтидори захиравии шаҳри Исфараро чун як узви ҷудонашавандаи минтақаи вилояти Суғд таҳлил намоем. Бо ин мақсад аз методҳои муайяне, ки дар назария ва амалияи илмии иқтисодиёт васеъ паҳн гаштааст, истифода хоҳем кард.

Дар марҳилаи аввал мундариҷаи иқтидори захиравии минтақаро чун схема инъикос менамоем (расми 1.2).

²⁴ Лапаев, С. П. Типологизация регионов России: инновационный подход / С. П. Лапаев // Вестник ОГУ. – 2014. – № 8 (169) / август. – С. 100-105.



Расми 1.2. - Мундариҷаи иқтидори захиравии минтақа²⁵

Барои баҳодиҳии ҳар як узви таркибии иқтидори захиравии минтақа гурӯҳи нишондиҳандаҳо муайян карда мешавад, ки дар асоси он таҳқиқи назариявӣ ва амалӣ гузаронида хоҳад шуд. Таҳлил ба мо имконият медиҳад, ки иқтидори мавҷударо дар минтақаи муайян баррасӣ намоем. Ҳангоми интихоби нишондиҳандаҳо барои баҳодиҳии иқтидори захиравӣ ақидаи як гурӯҳи муҳаққиқонро ба назар гирифтани зарур аст, чунки интихоби нишондиҳандаҳо ҳамеша яке аз душвортарин масъалаҳо ба ҳисоб меравад, зеро инъикоси нодуруст метавонад ба хатоҳо оварда расонад.

Дар асоси таҳлили усулҳои татбиқшаванда, дастовардҳои

²⁵ Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашма: 1.Кандилов В.П. Развитие ресурсного потенциала региона автореф. дис. канд. экон. наук / В.П. Кандилов. – Чебоксары, 2008. –23с.

амалии илмӣ ва инчунин баҳодиҳии вазъи иқтисодӣ, мо метавонем мақсаднок будани таҳлили намудҳои иқтисодии захиравӣ ва инчунин нишондиҳандаҳои онҳоро хулосабарорӣ намоем. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада дар ҷадвали 1.4 нишондиҳандаҳое, ки бо воситаи онҳо ба рушди иқтисодии захиравии минтақа баҳогузорӣ карда мешавад, оварда шудааст.

Ҷадвали 1.4. - Нишондиҳандаҳои рушди иқтисодии захиравии минтақа

Намудҳои иқтисодии захиравӣ	Нишондиҳандаҳо
Захираҳои табиӣ	- коркарди комплекси сӯзишвории энергетикӣ; - истихроҷи маъданҳои ғоиданок.
Захираҳои истеҳсоли	- шумораи корхонаҳо ва ташкилотҳо; - шумораи корхонаҳои хурд; - ҳаҷми сармоягузорӣ ба воситаҳои асосӣ.
Захираҳои меҳнатӣ	- шумораи қувваи корӣ; - аҳолии ба шуғл машғулбуда; - сатҳи иштирок дар қувваи корӣ.
Захираҳои илмӣ-инноватсионӣ	- миқдори муассисаҳои таҳсилоти олии; - ташкилотҳое, ки ба таҳқиқотҳои илмӣ ва таҷрибавӣ сару кордоранд; - шумораи номзадҳои илм ва докторҳои илм; - хароҷот ба навоариҳои технологӣ; - ҳаҷми молҳои инноватсионӣ.
Захираҳои кишоварзӣ	- майдони кишти зироатҳо; - чорводорӣ; - масоҳати умумии заминҳои кишоварзӣ.
Захираҳои фароғатӣ	- шумораи меҳмонхонаҳо; - гардиши молӣ; - шумораи иншоотҳои варзишӣ.
Захираҳои иҷтимоӣ	- шумораи муассисаҳои тиббӣ; - таъминоти аҳоли бо табибон; - шумораи муассисаҳои томактабӣ, мактабӣ ва олии касбӣ; - нишондиҳандаҳои экологӣ.
Захираҳои соҳибкорӣ	- шумораи корхонаҳои хурди истеҳсоли; - ғоидаи умумии корхонаҳои хурд; - шумораи коргарони корхонаҳои хурд, нафар.

Аз рӯи маводҳои таҳқиқотӣ аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст. Сарчашма: Кандилов В. П. Комплексный подход к развитию ресурсного потенциала территории // Вестник Чувашского университета. 2007. № 4. С. 22—26.; Ключев Ф. Н., Кушникова И. А. Макроэкономическая оценка ресурсного потенциала российских регионов // Проблемы прогнозирования. 2000. № 2. С. 31—37.

Захираҳои табиӣ аз захираҳои минералӣ, обӣ ва заминӣ иборатанд, ки дар навбати худ аз канданиҳои ғоиданок (нефт, газ

металҳои нодир, маводи сохтмонӣ, сангҳои қиматбаҳо, тилло ва ғ.) иборат аст.

Захираҳои истеҳсолии минтақа - қобилияти корхонаҳои саноатиро барои пайваста ва мақсаднок истеҳсол кардани неъматҳои моддӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои минтақавӣ бо дарназардошти манфиатҳои иқтисодии онҳо нишон медиҳад.

Захираҳои илмӣ-инноватсионии минтақа - ин маҷмӯи сармояи инсонӣ ва ақлонӣ, инчунин заминаи дахлдори илмӣ, аз ҷумла қобилияти ташкилӣ ва идоракуниро дар бар мегирад, ки самти фаъолият ва рушди бахши илм ва вусъати таҳқиқоти илмиро дар минтақа муайян мекунад. Захираҳои инноватсионӣ сатҳи омодагии системаи минтақавӣ барои таҳия, татбиқ ва истифодаи навовариҳо, аз ҷумла мавҷудияти захираҳои дахлдор, пеш аз ҳама, молиявӣ, моддӣ, техникӣ, илмӣ, идоракунӣ, кадрҳо ва иттилоотро муайян менамояд.

Захираҳои меҳнатӣ – бо худ маҷмӯи захираҳои меҳнатиро дар бар мегирад, ки дар фаъолияти иқтисодии минтақа фаъоланд, инчунин мавҷудияти заминаи дахлдори ташкилӣ ва танзимкунанда, сатҳи ҳадди аксари шуғли шаҳрвандонро дар минтақа таъмин намояд ва инчунин ҳаёти шахсии минтақаро ташаккул диҳад.

Захираҳои кишоварзии минтақа - ин маҷмӯи захираҳои кишоварзӣ мебошад, ки арзиши муайяни кишоварзиро ташкил медиҳанд.

Захираҳои фароғатии минтақа – ин маҷмӯи объектҳои ҳудудӣ, табиӣ ва истеҳсолӣ, ки метавонанд маҳсулоти сайёҳӣ ва майдони фароғатиро барои истироҳат ва туризм ташкил кунад.

Захираҳои иҷтимоӣ – ин шумораи муассисаҳои тиббӣ; таъминоти аҳоли бо табибон; шумораи муассисаҳои томақтабӣ, мактабӣ ва олии касбиро дар бар мегирад.

Захираҳои соҳибкорӣ – омили субъективии (шахсии) такрористеҳсол буда, қодир аст дар асоси ташаббускорӣ ва навогарӣ,

аз масъулияти пурраи иқтисодӣ натарсида, ба таваккал рӯ ба рӯ шавад ва дигар омилҳои истехсолотро ба таври хоса бо мақсади дар оянда гирифтани даромади иловагӣ истифода намояд.

Иқтидори захиравии минтақаҳо аз рӯйи дараҷаи қавӣ, миёна ва заиф муайян карда мешавад:

- ба гурӯҳи аввал минтақаҳои дохил мешаванд, ки сатҳи баланди иқтидори захиравӣ доранд;
- гурӯҳи дуюм аз минтақаҳои иборат аст, ки сатҳи миёнаи иқтидори захиравӣ доранд;
- ба гурӯҳи сеюм минтақаҳои дохил мешаванд, ки сатҳи пасти неруи захиравӣ доранд.

Дар асоси он бо мақсади арзёбии иқтидори захиравии минтақа таҳлили SWOT гузаронида шуданаш мумкин аст, ки барои таҳияи модели истифодаи самараноки захираҳои минтақа зарур аст.

Қобили қайд аст, ки услуби пешниҳодшуда оид ба арзёбии иқтидори иқтисодӣ ва тақмили истифодаи он барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа якчанд афзалият дорад:

- бисёрҷанба - маънои истифодаи методологияи мазкурро барои арзёбии иқтидори захиравӣ дар ҳама гуна сатҳи иқтисодии миллий дар назар дорад: дар сатҳи субъектҳои минтақавӣ ва миллий;
- мавҷудият - маълумот барои ҳисоб кардани иқтидори захиравии объекти таҳқиқшуда, маълумоти омории раёсатҳои минтақавии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.
- сода - ҳисобҳо барои арзёбии ҳамаҷонибаи иқтидори захиравии объекти таҳқиқшаванда ба усулҳои одии омории асос ёфтаанд;
- маҷмӯъ - арзёбии иқтидори захиравии объекти омӯхташуда: унсурҳои сохторӣ имкон медиҳанд, ки иқтидори захиравии объекти омӯхташударо ба таври муносиб арзёбӣ ва хусусиятҳои омилҳои

махдудкунанда ё рушдёбандаро муайян кунем.

Услуги пешниҳодшудаи иқтидори захиравии минтақа универсалӣ аст ва барои арзёбии иқтидори ҳар як минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешавад. Равиши пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки иқтидори захиравии минтақа бо тарзи муайян арзёбӣ мегардад. Вобаста ба ин дар нақшаи 1.1 системаи нишондиҳандаҳои асосие, ки рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаро дар замони муосир арзёбӣ менамояд, гурӯҳбандӣ карда шудааст.

Нақшаи 1.1. - Системаи нишондиҳандаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақа дар замони муосир

Нишондиҳандаҳо			
Иқтисодӣ	Иҷтимоӣ	Экологӣ	Иноватсионӣ
Суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти соҳа ва худтаъминкунии аҳоли	Сохтори даромад ва хароҷотҳои истеъмолии аҳоли	Сатҳи ҳосилхезии табиӣ заминҳои худудҳои кишоварзӣ	Боздеҳӣ воситаҳои асосӣ коэффитсент ва мӯҳлати гардиши воситаҳои гардон аз истифодаи иноватсия
Сатҳи маҳсусгардонӣ ва тамаркузи истеҳсолот	Таносуби сатҳи музди меҳнат дар соҳа бо дигар соҳаҳои иқтисодиёти милли	Заминҳои бо сарбории баланди техногенӣ	Сатҳи истифодаи навҳои серҳосил ва ҳайвоноти кишоварзии маҳсулнок
Устувории молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ	Сатҳи таъминот бо объектҳои иҷтимоӣ ба 10 ҳазор аҳоли	Сатҳи истифодабарии захираҳои табиӣ	Миқдори субъектҳои бо технологияҳои иноватсионӣ фаъолияткунанда
Таносуби истифодаи қарзҳо ва худмаблағгузорӣ.	Тағйирёбии сатҳи макони зист	Ҳолати мелиоративии заминҳои таъиноти кишоварзӣ	Тағйирёбии сатҳи маҳсулноки ва хароҷоти меҳнат

Манбаъ: Аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Ҳамин тариқ, ақидаҳои назариявӣ ва равишҳои методии гуногунпахлуи олимони соҳаро оид ба иқтидори захиравии минтақа таҳлил намуда, чунин хулоса намудан мумкин аст, ки то имрӯз дар илми иқтисодии муосир иқтидори захиравии минтақа гурӯҳбандии ягона ва низоми дақиқи алоҳида надорад. Барои ҳамин, ба назари мо, барои саҳеҳ ва дуруст баҳо додани иқтидори захиравии минтақа равиши таҳқиқи

«интихобӣ» дар сатҳи минтақаҳо муҳим мебошад. Чунки бо чунин равиши методӣ метавон сатҳи вобастагии маҳсулнокии меҳнат, иқтидори захираҳои табиӣ, сатҳи аҳолии фаъоли иқтисодӣ, дониш ва тахассуснокии коргарон, рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳаҳои инфрасохтори минтақаро муайян намуд.

Умуман метавон қайд намуд, ки мақсади асосии рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақа дар таъсисдиҳии шароитҳо барои ноилгардии сатҳи некуахлоқии аҳоли; дар ташаккули низоми худафзоишбанда ва мустақили иҷтимоӣ-экологӣ-инноватсионӣ-иқтисодӣ асос меёбад.

Солҳои охир дар вилояти Суғд самти нави сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ҷавобан ба амалишавии стратегияи рушди кишвар барои солҳои то 2030 ҷорӣ шуда истодааст ва татбиқи самараноки захираҳои иқтисодӣ дар ҳар шаҳру ноҳияи вилоят, аз ҷумла шаҳри Исфара мувофиқи мақсад аст.

Хулоса, иқтидори захиравии минтақа як категорияи иқтисодии бисёрҷониба мебошад, ки дар робита ба он таҳлили ҳамаҷонибаи система имкон медиҳад, ки принципҳои ташаккул, самаранокии фаъолият, истифодаи оқилона ва тамоюлҳои рушд муайян карда шаванд. Вазъи воқеӣ ва тағйироти имконпазири микдорӣ дар иқтидори захиравии минтақа пешрафти ҷомеаро ва, дар маҷмӯъ, баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолии минтақаро муайян менамояд.

13. Таҷрибаи хориҷӣ дар самти истифодаи самараноки иқтидори захиравии минтақаҳо

Омӯзиши таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонро дар татбиқи сиёсати минтақавӣ, ки бо якчанд равишҳо ва усулҳои нодири идоракунии иқтидори захиравии минтақаҳо тавсиф карда мешавад, муҳим меҳисобем. Зеро таҷрибаи истифодаи иқтидори захиравиро дар шароити хоҷагидорӣ бозор дар давраи то оғози ислоҳоти бозорӣ мо надоштем. Бино бар ин, ноил шудан ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа иқдоми саривақтӣ мебошад. Ба фикри мо, таҳлили таҷрибаи идоракунии рушди минтақаҳо дар чунин кишварҳо, ба монанди: Шветсия, Швейтсария, Чин, Қазоқистон, Франсия, Германия, ИМА, Япония, Британияи Кабир, Русия ва Нидерландия қобили таваҷҷуҳ аст.

Чӣ хеле ки воқеаҳои таърихӣ нишон медиҳанд, танҳо сарвати табиӣ ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Сарвати табиӣ ба якчанд кишварҳо имкон дод, ки аз гурӯҳи иқтисодиёти ақибмонда ба гурӯҳи иқтисодиёти пешрафта табдил ёбанд. Масалан, ба туфайли захираҳои ҷӯб Шветсия дар нимаи дууми асри XIX аз минтақаи кишоварзии Аврупо ба минтақаи иқтисодиёти саноатӣ табдил ёфтааст, ки молҳои технологиро ба тамоми ҷаҳон содир мекунад²⁶. Ҳамин гуна ҳодиса дар иқтисодиёти Финландия низ рӯй дод, аз ҷумла, бо ташкилоти Nokia, ки тӯли даҳсолаҳо молҳои аз ҷиҳати технологӣ одӣ истеҳсол мекунад, аммо ба туфайли даромади баланд аз тиҷорати анъанавии худ тавонист як шубҳаи технологияи телекоммуникатсионӣ таъсис ва рушд диҳад, ки ба яке аз пешсафони ҷаҳонӣ дар соҳаи телекоммуникатсия табдил ёфтааст.²⁷

²⁶ Аблова, Н.О. Система управления устойчивым развитием региона на базе оценки экономического потенциала малых и средних городов/ Н.О. Аблова // № (83) УЭКС 11/2015. – Режим доступа: <http://uecs.ru/en/theregional-economy/item/3787-2015-11-05-06-15-42> (санаи мурочиат: 05.11.2015).

²⁷ Gylfason, T., (2001), "Natural resources, education, and economic development," European Economic Review, 45, pp. 847-859.

Инчунин якчанд давлатҳо, ба монанди ИМА, Австралия, Норвегия, Чили, Ботсвана²⁸ ва баъзе дигар кишварҳо захираҳои табииро на танҳо ба туфайли сиёсати диверсификатсия, балки ба сабаби истифодаи самаранок ва технологии захираҳои худ, ҷустуҷӯ, истихроҷ ва фурӯши ашёи хоми табиӣ бой гардидаанд. Дар ин кишварҳо, ба шарофати кӯшишҳои хуб омодашудаи корпуси геологӣ ва муҳандисӣ торафт конҳои нави захираҳои табиӣ бештар кашф гардида, истихроҷ, коркард ва сипас содирот карда мешуд. Кашфи захираҳои минералӣ он қадар муассир буд, ки дар натиҷа захираи бисёр намудҳо пайдо шуд, сарфи назар аз истихроҷ ва тақомули конҳои қаблан кашфшуда маъданҳо зиёд мешуданд.

Дер ё зуд дар ИМА, Австралия ва баъзе дигар кишварҳо ширкатҳои миллии молӣ ба ширкатҳои байналмилалӣ табдил ёфта, дар тамоми ҷаҳон ба истихроҷи канданиҳои ғоиданок оғоз карданд. Илова бар ин, бо дарназардошти рушди соҳаи ашёи хоми милли дар баъзе кишварҳо бахшҳои алоқаманд ба вучуд омадаанд ва ба сатҳи содирот расидаанд. Масалан, сохтмони платформаи истихроҷи нафт дар Норвегия ё дар Австралия эҷоди барномаи таъминот, ки дар ҷустуҷӯи канданиҳои ғоиданок истифода мешаванд, роҳандозӣ гардид.

Чӣ хеле ки даврҳои таърихӣ нишон медиҳанд, захираҳои табиӣ метавонанд ба сарчашмаи дохилии рушд табдил ёбанд ва, дар натиҷа, ҷамъоварии сармояи воқеӣ, ба даст овардани технологияҳои пешрафта ва баланд бардоштани ихтисоси мутахассисон, ки ба туфайли он имконияти диверсификатсияи иқтисодиёт, воридшавии соҳаҳои нав ба бозори ҷаҳонӣ, ки дар натиҷа рушди устувори иқтисодӣ ба таври назаррас меафзоянд. Илова бар ин, ҳатто дар сурати мавҷуд набудани сиёсати диверсификатсия танҳо аз ҳисоби

²⁸ Brunstad, R.J. and J.M. Dyrstad (1997). Booming sector and wage effects: An empirical analysis on Norwegian data, Oxford Economic Papers, 49, 1, 89-103.

соҳаи рушдкардаи ашъи хом, даромад метавонад афзоиш ёбад ва ба сатҳи баланди истеъмол ва пасандозҳои инфиродӣ табдил ёбад.

Аммо баъзе кишварҳо, ба монанди Венесуэла ё Нигерия натавонистанд захираҳои табииро барои афзоиши бемайлони даромад дар иқтисодиёти худ истифода баранд. Дар байни маҳдудиятҳои асосӣ дар кишварҳое, ки бойигарии табиӣ ба рушди устувори иқтисодиёти онҳо оварда намерасонад, набудани сармояи инсонӣ ва сифати пасти муассисаҳо таъкид шудааст.

Бештар зуҳури норасоии сармояи инсонӣ дар кишваре, ки сарватҳои табиӣ доранд, самаранокии пасти бахши истихроҷи он мебошад. Норасоии донишҳои замонавӣ дар корпуси геологӣ ва муҳандисӣ имкон медиҳад, ки истихроҷи захираҳои табиӣ аз ҳисоби кашфи конҳо бо ҳосиятҳои одии истеҳсоли ашъи хоми табиӣ афзоиш ёбад. Маҳз дар чунин ҳолат Чили дар нимаи дуҷуми асри 19, инчунин Австралия дар нимаи аввали асри 20 рӯ ба рӯ шуданд.²⁹ Аз сабаби надоштани дониш дар ҷустуҷӯи самараноки конҳои захираҳои табиӣ геологҳо муддати тӯлонӣ натавонистанд захираҳои табиӣ кофиро барои ҷуброни ашъи хом пайдо кунанд. Муҳандисон дар ин кишварҳо танҳо аз технологияҳои кӯҳна истифода мекарданд, аз ин рӯ, истихроҷи захираҳои табиӣ аз конҳои бештар баланд мураккаб буд.

Дар ҷомеаи Австралия дар ин муддат таассурот пайдо шуд, ки баъзе аз захираҳои табиӣ ин кишвар ба фарсудашавӣ наздиканд. Вобаста ба ин, ҳукумат истихроҷи онҳоро манъ кард. Баъдтар дар аввали нимаи дуҷуми асри 20 ихтисоси ҳайати геологӣ³⁰ ва муҳандисӣ хеле инкишоф ёфт, ин мамнуият барҳам дода шуд, зеро дар натиҷаи ҷустуҷӯи самарабахши истихроҷи захираҳо афзоиши захираи ҳама

²⁹ Alberta Heritage Savings Trust Fund Act. Revised Statutes of Alberta 2000. Chapter 23 http://www.qp.alberta.ca/1266.cfm?page=A23.cfm&leg_type=Acts&isbncln=9780779770601.

³⁰ Van der Ploeg, F., Poelhekke, S., (2010), "The pungent smell of "red herrings": Subsoil assets, rents, volatility and the resource curse," Journal of Environmental Economics and Management, Elsevier, vol. 60(1), pp. 44-55.

намуди ашёи хом зиёд шуд.

Суръати пасти рушди иқтисодии дигар кишварҳои Амрикои Лотинӣ дар нимаи аввали асри 20 маҳз аз истихроҷи канданиҳои ғоиданок вобаста буд, ки ба сатҳи пасти кашфи конҳои маъданӣ ва бесамарии истихроҷи ашёи хоми табиӣ оварда расониданд.³¹ Аммо, бояд таъкид кард, ки имрӯз кишварҳои Амрикои Лотинӣ масалан, Чили тавонист сармояи инсониро дар баҳши геологӣ ба таври назаррас афзоиш диҳад ва дар натиҷа ба ҷустуҷӯ ва истихроҷи маъданҳои ғоиданок машғул аст.

Албатта, сатҳи сармояи инсонӣ на танҳо барои ҳуди баҳши захираҳо, балки барои диверсификатсияи иқтисодиёт низ муҳим аст. Агар дар кишвар аз аввал норасоии сармояи инсонӣ вуҷуд дошта бошад, масалан, натиҷаи сатҳи пасти таҳсилоти мактабӣ ё донишгоҳӣ гирифтани маълумоти сатҳи ҷаҳонӣ барои татбиқи сиёсати диверсификатсия бо вуҷуди аз ҷониби ҳукумат дастгирии молиявӣ карда шавад ҳам, хеле мушкил мешавад.

Дар кишварҳои Амрикои Лотинӣ, баръакс, дар асри 20 аксарияти аҳоли маълумоти иқтисодӣ гирифтаанд ва маълумоти техникий донишгоҳӣ дар иқтисодиёти Амрикои Лотинӣ, ба истиснои Мексика, тамоман вуҷуд надошт. Тасодуфӣ нест, ки бузургтарин лоиҳаҳои саноатӣ ва инфрасохторӣ дар Амрикои Лотинӣ танҳо ба тӯфайли саъйи мутахассисони хориҷӣ пайдо шуданд.

Агар дар кишвар системаи рушдёфтаи таҳсилот вуҷуд дошта бошад, пас, имкони диверсификатсия дар ин маврид ба таври назаррас меафзояд: донишҳои заруриро дар бозори байналмилалӣ таҳсил метавон пайдо кард, алахусус агар ба донишҷӯён ёрии молиявӣ расонида шавад. Бо ин дониш ба шахсони алоҳида имконият дода мешавад, ки дар рушди ширкатҳои баландтехнологии кишвари

³¹ Gylfason, T., (2001), "Natural resources, education, and economic development," *European Economic Review*, 45, pp. 847-859.

аслиашон сахм гузоранд.

Тачрибаи хориҷӣ дар татбиқи сиёсати минтақавӣ бо бисёр равишҳо ва усулҳои беназири идоракунии иқтисодии захиравииминтақаҳо тавсиф карда мешавад. Яке аз кишварҳои муваффақ ва ҷолиб барои омӯзиш ин Ҷумҳурии Қазоқистон мебошад, ки қонунгузории худро дар самти истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ бо дарназардошти ҷалби сармояи хориҷӣ ба танзим даровардааст.

Қазоқистон давлати унитарӣ буда, дорои 14 вилоят, 86 шаҳр, аз ҷумла 3 шаҳри тобеи ҷумҳурӣ (Остона, Алма-Ато ва Байконур), 168 ноҳия (8 шаҳр) ва 174 деҳаро дар бар мегирад. Инчунин, аҳолии шаҳрҳо 54,5%, аҳолии деҳот 45,5% мебошанд.³²

Манбаъҳои бузурги канданиҳои фойданок ва гуногуншаклии онҳо (аз 105 элементи системаи даврии Менделеев 60 намуди он дар ин кишвар мавҷуд аст) дар Қазоқистон бозори ҷумҳуриро барои воридшавии сармояи хориҷӣ ҷолиб мегардонад. Аз соли 2013 инҷониб Қазоқистон дар чунин самтҳо муваффақ шудааст:

- истеҳсолкунандаи пешрафтаи уран дар ҷаҳон (38 фоизи ҳаҷми умумии дар ҷаҳон истеҳсолшуда ба ин кишвар рост меояд);
- дуоумин кишвар аз ҷиҳати истеҳсоли хромит (- 13%);
- чорумин давлати истеҳсолкунандаи титан (-6%) ва магний (3%);
- панҷумин кишвари истеҳсолкунандаи рений (- 5%).

Ҳамчунин, Қазоқистон истеҳсолкунандаи асосии мис, рух, барит, бокситҳо, кадмий, галий ва сулфур ба ҳисоб меравад.

Воридсозии қонуни нав барои истихроҷи ангишт дар соли 2018 аз омилҳои асосии ҷалби инвесторони хориҷӣ дар соҳаи кӯҳкорӣ гардид. Интизор аст, ки қонуни нав дар асоси намунаи санадҳои меъёрии Австралия қабул карда шуд, ки аз 1-уми январӣ соли 2018

³² Официальный сайт Парламента Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.parlam.kz/Information.aspx?doc=1&lan=ru-RU> (дата обращения: 12.11.2014).

ҳукми қонунӣ пайдо кард ва дастрасӣ ба маълумоти геологӣ, баҳодихии захираҳо ва гирифтани иҷозатномаҳои лозимиرو осон гардонид.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки иқтисоди Ҷумҳурии Қазоқистон аз баҳши саноати кӯҳӣ ва ду ҳамкори тиҷоратиаш – Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Халқии Хитой саҳт алоқаманд аст, ки сиёсати хариди ашёву маҳсулоти хом аз ҷониби ин давлатҳо рушди саноати куҳии Қазоқистонро то андозае муайян мекунад.

Дар доираи сиёсати минтақавӣ, ки дар Қазоқистон татбиқ карда мешавад, бархӯрдҳо ба модернизатсияи банақшагирифтаи ҳудуд, ки ба рушди мутавозини шаҳр нигаронида шудаанд, қобили таваҷҷуҳ мебошанд. Тибқи барномаи "Рушди минтақаҳо", ки дар Қазоқистон татбиқ карда мешавад, ташкили ҳудудҳои зерини минтақавӣ барои мусоидат ба рушди бомуваффақияти иқтисодиву иҷтимоӣ пешбинӣ шудаанд: 1) - агломератсия; 2) - марказҳои минтақавӣ; 3) - шаҳрҳои яккасардор ва шаҳракҳои хурд, инчунин нуқтаҳои аҳолинишини деҳот.³³ Ҳамзамон, дар шаҳрҳои хурди Қазоқистон ташҳиси системавӣ ва таҳқиқоти маркетингӣ дар бораи дурнамои рушди онҳо пешбинӣ шудааст. Аз ҷумла, иқтидори захиравӣ, инчунин таҳияи нақшаҳои ҳамаҷонибаи рушди иҷтимоию иқтисодии ҳудудҳо муайян карда мешаванд.

Рушди иқтисодиёти ҷаҳони имрӯза ба тараққиёти инноватсия ва ҳаракатҳои инвестиционӣ дар бозор алоқаманд аст. Бештари давлатҳо таҷрибаи баланди ҷалби сармояи хориҷиро доранд. Байни ин давлатҳо Олмон таҷрибаи бештар дорад ва бояд таҷрибаи ҷалби сармояи хориҷии ин давлат аз худ карда шавад. Омӯхтани таҷрибаи Олмон барои мо имконият медиҳад, ки сатҳи некуаҳволии мардум баланд шавад, иқтисодиёти миллӣ беҳтар гардад, метавонад барои

³³ Программа «Развитие регионов»/Официальный интернет-ресурс Министерства экономики и бюджетного планирования Республики Казахстан [Электронный ресурс]– Режим доступа: <http://www.minplan.gov.kz/economyabout/249/> (дата обращения: 27.04.2013).

чалби сайёҳон асос бошад ва бекориро дар мамлакат кам кунад.

Олмон имконият дарёфтааст, ки корхонаҳои хурди худро ба намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои ҷаҳонӣ фиристад ва бо ҳамин васила сармоягузoronро чалб мекунад:

- аз ҳисоби буҷети давлатӣ соҳибкорони хурду миёнаи худро ба намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои байналмилаливу ҷаҳонӣ равона мекунад;

- намояндагони ташкилотҳои давлатӣ хориҷаро барои бозомӯзӣ даъват менамояд;

- давлат ба он ташкилот ва корхонаҳое, ки фаъолиятро нав оғоз намуданд, барои баланд бардоштани маърифатнокии онҳо ва такмили сиёсати кадрӣ ёрӣ мерасонад;

- ба низоми андози кишвар, ки бо соҳибкории хурду миёна вобастагӣ дорад, мунтазам ислоҳот ворид месозад, то рушд намоянд;

- дар бозори беруна бевосита кумак мерасонад;

- маҳдудияти бюрократиро аз байн бурдааст;

- миёнаравҳои қарзиро барои васеъ намудани имкониятҳои молиявӣ ташкил кардааст;

- иқтисодиёти худро ба инноватсия гардонидаст;

- фарҳанги соҳибкорӣ ва корбарии тиҷоратро мунтазам такмил медиҳад.³⁴

Бо мақсади пешниҳод намудани кумаки молиявӣ ба тиҷорати хурду миёна ҳукумати Олмон қонунро қабул карда иҷозат медиҳад, ки корхонаҳо дар феҳристи давлатӣ (мувофиқи шакли ҳуқуқӣ ва хусусияти соҳавии корхона) бо воситаи интернет ба қайд гирифта шаванд. Барои шахсоне, ки фаъолияти соҳибкории худро нав таъсис медоданд, сайти расмӣ интернетӣ кушода шуда буд, ки ҳар хоҳишманд ба ин сайт дохил шуда, иттилооти заруриро мегирифт.³⁵

Дар Олмон Бонки таҷдид ва рушд 50%-и кафолатро ба рӯйпӯш

³⁴ www.starttotheke.de – сомонии махсуси маълумотҳои иқтисодии Олмонӣ (санаи мурочиат 21.11.2018)

³⁵ Доклад о мировых инвестициях, 2018 год: инвестиции и новая промышленная политика, Нью-Йорк, Женева (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.18.P.D.4), 2018. - 46 с.

намудани қарзҳо, ки корхонаҳои хурд барои зиёд кардани воситаҳои гардон мегиранд, пешниҳод мекунад. Дар доираи ташаббуси ҳукумати Олмон «сармояи худӣ барои соҳибкорони миёна» барномаи «бонки таҷдид, ки ҳуқуқҳои соҳибкорро қонеъ мегардонад» қабул гардид. Мувофиқи ин барнома дар шакли иштироки ҳиссавӣ ба корхонаҳои аз ҷиҳати молиявӣ устувор барои рушди дарозмуддат ба муҳлати аз 7 то 20 сол маблағи аз 500 ҳазор то 5 миллион евро дода шуд. Ғайр аз ин, барномаи давлатие вучуд дорад, ки барои баланд бардоштани таҳассуси коргарони корхонаҳо пешбинӣ шудааст.

Дар Чин нишондиҳанда барои рушди минтақа ин омилҳои иқтисодӣ, экологӣ, инноватсионӣ ва дараҷаи истифодаи захираҳои табиӣ мебошад.³⁶

Чин дар рушди иқтисодии худ натиҷаҳои назаррас ба даст овард, ки инро афзоиши устувори ММД 7,5% - 8,0% нишон медиҳад.³⁷ Ҳатто дар давраи дуҷуми ислоҳоти бузург дар Чин дар солҳои 90-ум кишвар ба норасоии саҳти дониши технологӣ ва иқтисодии механизми бозаргонӣ рӯ ба рӯ гардид. Маҳз ҳамин муносибат ба танзими системаи идоракунии ҳудудӣ имкон дод, ки на танҳо самтҳои ҷолибтарини рушди иқтисодиро пайдо кунад, балки ба индустриализатсияи босуръати кишвар мусоидат кунад.

Дар айни замон Хитой сиёсати фаъолонаи минтақавиро, ки ба таҳкими ҳамкориҳои иқтисодии байни шаҳру деҳот ва ба вучуд овардани бозори ягонаи меҳнат равона шудааст, пеш мебарад. Дар Чин мақомоти давлатӣ кӯшиш мекунад ба ҳалли мушкилоти шаҳрҳои хурд бо роҳи додани ваколатҳои иловагӣ ва қарзҳо диққати зиёд дода шавад .

Нақшаи шаҳрсозии шаҳрҳо бо “маҳалҳои фақир” барои солҳои

³⁶ Regional Policy in China and the EU / European Union, 2011 [Электронный ресурс]

– Режим доступа: http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.htm

³⁷ A comparative perspective National Bureau of Statistics of China «China's first quarter GDP grows 7.4%» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.chinadaily.com.cn/business/chinadata/2014-04/16/content_17437546.htm (дата обращения: 18.08.2013).

2014-2020, аз ҷумла кӯчонидани шаҳрвандон ба шаҳрҳои хурду миёна, бояд ба рушди умумии минтакавии кишвар, навсозии саноат ва рушди талаботи дохилӣ мусоидат кунад. Чин меҳодад ба ислоҳоти “маҳалгарой” (шаҳрҳои Шанти) барои афзоиш додани аҳолии шаҳр, шуғли онҳо ва афзоиши истеъмоли дохилии молҳо зиёда аз 1 триллион юан (162 миллиард доллар) сармоягузорӣ кунад.³⁸ Нақшаи урбанизатсия дар ҳудуди минтақа истифодаи абзорҳои асосии иқтисодиро дар бар мегирад:

1. Сода кардани қоидаҳои бақайдгирӣ дар шаҳрҳои хурд;
2. Сохтмони инфрасохтори нақлиётӣ;
3. Иҷозат барои барориши вомбаргҳо аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ барои ҷалби сармоя.

Дар даҳсолаҳои охир ба давлати Чин муяссар гардид, ки иқтисодиёти тавоно ба вучуд оварад, ки он бо суръати баланди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва ҳаҷми содироти мол фарқ мекунад. Аксари коршиносон, аз ҷумла коршиносони Россия муътақиданд, ки «муъҷизаи иқтисодӣ»-и Чин бо шарофати мавҷудияти қувваи қудратии арзон, ҳамчунин ҷалби инвестицияҳои назаррас ба даст оварда шуд.³⁹ Таҳқиқот собит намудааст, ки илм дар Чин дар давоми асрҳо ба таври мунтазам рушд накардааст. Маҳз дар Чин фарфор дар асрҳои VI-VII ва борут дар асри X ихтироъ карда шудаанд, вале дар садсолаҳои минбаъда давлат аввалияти илмӣ ва технологии худро дар натиҷаи рушди саноатии давлатҳои ғарб аз даст дод. Аз охири солҳои 70-уми асри гузашта стратегияи рушди номунтазам ба Чин имкон дод, ки захираҳои мавҷудаи давлатро хеле зуд сафарбар намояд. Тақвият ба инвестиция ва содирот ба давлат имкон дод, ки дар муддати кӯтоҳ ба суръати баланди рушди иқтисодӣ ноил гардад. Имрӯз иқтисодиёти Чин мавқеи пешсафиро аз рӯйи

³⁸ China to Spend More Than \$162 Billion on Shantytowns / Bloomberg News / Mar 17, 2014 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.bloomberg.com/news/2014-03-16/china-plans-over-163-billion-shantytown-investment-cctv-says.html>

³⁹ Казюхин А.С. Развитие национальной инновационной системы Китая в XXI веке// Экономика и управление: проблемы, решения. - 2014. - №8. – С.142-147.

ММД, ҳамчунин ҳаҷми молу маводи содиротӣ ишғол менамояд.

Рушди инноватсионии Чин бо наشري «Муқаррароти асосии барномаи миёна ва дарозмуддати рушди илм ва техника барои солҳои 2006-2020» дар соли 2006 оғоз гардид.⁴⁰ Дар доираи ин барнома афзалиятҳои рушди инноватсионии давлат ҳамчун қисме аз стратегияи миллӣ муайян гардида, ҳамчунин масъалаи то соли 2020 ба қатори давлатҳои инноватсионӣ воридшавии Чин гузошта шуд. Барои ноил гардидан ба мақсадҳои барнома зиёд кардани хароҷот ба таҳқиқот ва коркардҳо то 2,5% аз ММД, ҳамчунин кам кардани вобастагӣ аз технологияҳо аз хориҷа ба нақша гирифта шудааст. Имрӯз Чин дар назди худ вазифаи ташаккул додани низоми инноватсиониро бо иштироки фаъоли бахши хусусӣ гузоштааст.

Чопон кайҳост, ки ба гурӯҳи давлатҳои «пешсафони инноватсияҳо» устуворона ворид шудааст. Барои ин давлат сатҳи олии рушди таҳқиқоти амалӣ ва татбиқи зуди натиҷаҳои корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ дар истехсолот бо қувваи ширкатҳои хусусӣ хос мебошад. Қисми асосии корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструктории Чопонро бахши хусусӣ маблағгузорӣ менамояд. Дар ин маврид ҳукумати Чопон ташкилдихандаи асосӣ дар маблағгузорию таҳқиқот ва коркардҳо намебошад, вале дар ташаккули сиёсати илмию техникий давлат фаъолона ширкат меварзад. Аз соли 2001, пас аз барҳам хӯрдани раёсати илм ва техника, роҳбарии умумии бахши давлатии таҳқиқот ва коркардҳо ба зиммаи Вазорати маориф, фарҳанг, варзиш, илм ва технология вогузор шуд, ки тавассути он то 65%-и ҳамаи хароҷоти давлатӣ ба таҳқиқот ва коркардҳо равона карда мешавад. Чопон ҳаҷми калони захираҳои табииро надорад, ҳукумати мамлакат сиёсати илмию техникиро ба сифати воситаи муҳимми ҳавасмандгардонии рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ мамлакат баррасӣ менамояд. Маҳз

⁴⁰ Ключихин Е. Научная и инновационная политика Китая// Сотрудничество и противоборство в мировой политике. – 2013, - Т.11. - №2(33). – С.37-55.

дар Чопон бори нахуст дар ҷаҳон бо мақсади ҷалби бахши хусусӣ ба фаъолияти илмию техникӣ таҳфиф барои андоз коркард ва татбиқ карда шуд.⁴¹

Мухим аст, қайд намоем, ки корхонаҳои истеҳсолии хурд дар механизми худтанзимкунии иқтисоди бозории мамлакатҳои тараққикарда нақши муҳимро мебозанд. Ин дар алоқамандии зич доштани корхонаҳои хурд бо соҳибкории калон ҳам дар самти додугирифтӣ захираҳои моддию техникӣ ва ҳам дар самти коркарди навовариҳо зоҳир мегардад. Истеҳсол ва ташкили фурӯши молҳои навро, ки сармоягузориҳои калон, иқтидорҳои истеҳсолии мувофиқ ва захирахоро талаб менамоянд, барои корхонаҳои хурд мушкил аст ва онҳо ин корро барои татбиқ намудан ба корхонаҳои азим медиханд. Соҳибкории хурди ИМА қариб 50%-и ҳамаи навовариҳо ва технологияҳои навро пешниҳод намудааст, ки он асоси дастовардҳои прогрессияи илмию техникиро ташкил медиҳад. Аз 61 ихтирооти калони асри XX 48-тои он аз тарафи ширкатҳои хурд бозёфт гардидаанд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки бо шарофати рушди соҳибкорӣ бисёре аз самтҳои муҳимми фаъолияти истеҳсолӣ дар Британияи Кабир тараққӣ намуда истодаанд. Чунончи, тайёр намудани намудҳои нави маводи баландсифат; тезонидани рушди илмҳои биологӣ ва воситаҳои табобати бемориҳои гуногун; коркарди воситаҳои техникӣ баландбардории самаранокии истеҳсолот дар саноати коркард; рушди самтҳои электронӣ ва фотоэлектронӣ; тақмили технологияҳои истеҳсоли энергия; тараққӣ додани технологияҳои иттилоотию коммуналкатионӣ³³.

Таҷрибаи иқтисоди бозории мамлакатҳои тараққикарда нишон медиҳад, ки соҳибкорӣ бо принсипи муттаҳидкунии корхонаҳои хурд

⁴¹ Киселев В.Н., Рубвальтер Д.А., Руденский О.В. Инновационная политика и национальные инновационные системы Канады, Великобритании, Италии, Германии и Японии// Бюллетень Центра исследований и статистики науки. - М., - 73 с.

сохта шудааст, ки зимнан корхонаҳои азим ба фишороварии соҳибкории хурд нигаронида нашуда, бо онҳо ҳамкорихои мутоқибалаи судмандро ба роҳ мемонанд. Махсусан, дар самти махсусгардонии истеҳсолоти алоҳида ва дар бозёфтҳои инноватсионӣ корхонаҳои азим ва хурд якдигарро пурра менамоянд. Агар истеҳсолоти азим ба қонеъгардонии талаботи оммавии нисбатан якҷинса ва истеҳсоли ҳаҷми зиёди маҳсулоти стандартӣ манфиатнок бошад, корхонаҳои хурд дар қисматҳои нисбатан хурди бозор, бо истеҳсоли номгӯи маҳдуди молҳо ва хизматрасониҳо фаъолият мебаранд.

Дастгирии рушди иқтисодии ватанӣ дар натиҷаи истифодаи самарабахши захираҳо барои аз байн бурдани механизми камсамари аз нав тақсим кардани маблағҳо дар байни минтақаҳо кумак мекунад. Чунин гузариш ба омӯзиши имкониятҳои рушди иқтисоди дохилӣ - ба сиёсати минтақавии «нав», ки дар ҷадвал шарҳ дода шудааст, дар ҳақиқат, нишон медиҳад, ки масъалаи арзёбии иқтисодии захиравӣ барои муайян кардани дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо ва дар маҷмӯъ кишвар пеш меояд.

Ҷадвали 1.5. - Муқоисаи равишҳои сиёсати минтақавӣ дар Швейтсария

Нишондиҳанда	Сиёсати минтақавии “кӯҳна”	Сиёсати минтақавии “нав”
Мақсад	Дастгирии минтақаҳои деҳот ва кӯҳистон тавассути ташкили инфрасохтор барои ҷалби ширкатҳо	Дастгирӣ дар таҳкими афзалиятҳои рақобатии минтақаҳо, баланд бардоштани нерӯи содиротӣ ва афзоиши арзиши иловашуда (ВРП)
Ҷалб кардани минтақаҳо	Минтақаҳои кӯҳӣ ва деҳот	Минтақаҳои функционалии деҳот ва кӯҳӣ (ба истиснои минтақаҳои шаҳрнӣ, ки таҳти сиёсати агломератсия идома доранд), минтақаҳои наздисарҳадӣ
Объекти даҳлати сиёсӣ	сатҳи минтақавӣ	Минтақаҳо

Воситаҳо	Қарзҳо барои инфрасохтор дар минтақаҳои кӯҳӣ, кафолати қарзҳо ва субсидияҳои фоизӣ барои корхонаҳои миёна ва хурд	Се самт: 1) Дастгирии минтақаҳо аз рӯи ихтисосҳои асосӣ; 2) Ҳамоҳангсозии сиёсати соҳавӣ (таъмини ҳамбастагии барномаҳо) 3) Ташаккули иқтидори захиравӣ
Равиш	Нақшаҳои минтақавӣ	Барномаҳои минтақавӣ дар асоси созишномаҳои байни иттиҳодияҳо ва минтақаҳо таҳия шудаанд.

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси омӯзиши модели иқтисодии Швейтсария тартиб дода шудааст.

Сиёсати кунунии минтақавии Швейтсария ба принципи субсидиарӣ (маблағ чудо карда шудан) асос ёфтааст, ки ҳамкориҳои наздикро байни марказ ва минтақаҳо дар татбиқи барномаҳои иқтисодӣ пешбинӣ менамояд, тавре ки дар расми 6 нишон дода шудааст.

Чунин ҳамкориҳои мутақобила байни сатҳҳои мухталифи давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар Тоҷикистон мушкил аст, зеро бисёр барномаҳои мақсадноки мавҷуда дар доираи тақсимои маъмурии кишвар бе фарқи “минтақаҳои функционалӣ” ё “минтақаҳои иқтисодӣ” амалӣ мегардад. Бо вучуди ин, сиёсати давлатӣ дар самти тавсеаи иқтидори захиравӣ ва ташаккули рушди устувори дохилӣ дар минтақа ҷолиб аст. Дар айни замон, шаҳрҳои калон ҳангоми гузаронидани сиёсати агломератсия алоҳида баррасӣ карда мешаванд, рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳрҳои дигар дар ҷаҳорҷӯбаи сиёсати давлатии минтақавӣ (бо андозаи хурд) ҳамчун як қисми минтақаҳо таҳлил карда мешавад.

Умуман, бартарии самтҳои татбиқи сиёсати минтақавӣ, ки ба манфиатҳои рушди иҷтимоӣ - иқтисодии минтақаҳо дар кишварҳои баррасишаванда, ки метавонанд дар Тоҷикистон татбиқ

карда шаванд, дар ҷадвали 1.6 оварда шудааст.

**Ҷадвали 1.6. - Бартариҳои сиёсати минтақавӣ ва истифодаи самараноки
иқтисодии захиравии минтақа аз таҷрибаи давлатҳои хориҷа,
ки дар Тоҷикистон метавон татбиқ кард**

Давлатҳо	Манфиатҳо
Шветсия, Финландия, Австралия ва Норвегия	- Истифодаи самаранок ва технологии захираҳои худ, ҷустуҷӯ, истихроҷ ва фурӯши ашёи хоми табиӣ тақмилдода шавад. - Баланд бардоштани дониши касбии ихтисоси геологӣ ва муҳандисӣ ба бахши захираҳо имкон медиҳад, ки конҳоро бо шароити мураккаби истихроҷи маъдан муайян ва истифода баранд, ки кашфи муназзами конҳои нисбатан калони маъданҳо барои рушди иқтисодиёти кишвар таъсири калон мерасонад.
Қазоқистон	- Ҳукумати ин кишвар барномаи “Истихроҷи дукаратаи канданиҳои ғоиданок”-ро барои солҳои 2010-2014 амалӣ карда буд, ки ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ мусоидат намуд. - Нақшаи банақшагирии минтақавӣ. Дар баробари агрегатсия, ду сатҳ фарқ мекунам, ки онҳо бояд минтақаҳои "ақибмонда" -ро бо марказ пайваст кунанд.
Олмон	- Корхонаҳои хурди худро ба намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои ҷаҳонӣ фиристод, ки ин барои ҷалби сармоягузори мусоидат намуд. - Намояндагони ташкилотҳои давлатҳои хориҷаро барои бозомӯзӣ даъват менамояд; - Дар Олмон Бонки таҷдид ва рушд 50%-и кафолатро ба рӯйпӯш намудани қарзҳо, ки корхонаҳои хурд барои зиёд кардани воситаҳои гардон мегиранд, пешниҳод мекунад.
Хитой	- Баррасии иқтисодии минтақаро аз рӯи нуқтаҳои аҳолинишини деҳот, ки имкон медиҳад сатҳи ҳосилнокии минтақаро нигоҳ дорад. - Интиҳоби рақобатии лоиҳаҳои сармоягузори бучетҳо барои маблағгузори минбаъда, ки барои сарфакорона истифода бурдани маблағ имкон медиҳад. - Таваҷҷӯҳ дар сиёсат ба дастгирии корхонаҳои наврошташаванда нигаронида шуд, ки ин сиёсат барои саноатикунонии кишвар метавонад мусоидат намояд.
Ҷопон	- Қисми асосии корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ конструктории Ҷопонро бахши хусусӣ маблағгузорӣ менамояд. - Бо мақсади ҷалби бахши хусусӣ ба фаъолияти илмӣ техникаи таҳфиф барои андоз коркард ва татбиқ карда шуд.

Арабистони Саудӣ	- Барои ноил шудан ба таъмини амнияти озуқаворӣ ба роҳ монадани иҷораи заминҳои кишоварзӣ дар хориҷа.
Фаронса	- Дар Фаронса як бонки махсусе бо номи "Агро-кредит" мавҷуд аст, ва барои хариди корхонаҳои кишоварзӣ, таҷҳизот, ҷорводорӣ ва ғайра қарзҳои имтиёзнок медиҳад. Меёри қарз 1,5%-и солона ва барои фермерони ҷавон 1-3% бо меёри миёнаи қарзи истеъмолий 15% мебошанд.
Британияи Кабир ИМА ва Олмон	- Дар Британияи Кабир ҳар як ҳаштум аҳолии калонсол ба тичорати шахсии худ машғул аст. - Корхонаҳои истеҳсолии хурд дар механизми худтанзимкунии иқтисодӣ бозории мамлакатҳои тараққиқарда нақши муҳимро мебозанд.
Швейтсария	- Таҳлили иқтисодии захиравии минтақаҳо аз рӯи минтақаҳои "функсионалӣ" имкон медиҳад, ки робитаҳои наздики иқтисодӣ ва ҷараёни муҳоҷират ба инобат гирифта шаванд. - Системаи муносибатҳо барои қабул ва тасдиқи барномаҳо, инчунин арзёбии онҳо

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси омӯзиши модели иқтисодии давлатҳо тартиб дода шудааст.

Ҳамин тавр, метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки таҷрибаи хориҷӣ дар самти истифодаи самаранокии иқтисодии захиравии минтақа, тақмили истифодаи иқтисодии захиравӣ намунаҳои татбиқи сиёсати минтақавиро дорад. Ҳар як минтақа новобаста аз ҷойгиршавӣ ва иқтисодии захиравииаш барои аҳолиаш ҳамчун марказ мебошад ва дар рушди сатҳи зиндагии онҳо саҳм мегузорад. Хусусан, Чин ҳангоми таҳияи агрегатсияҳои бузург чунин сиёсатро риоя мекунад. Қазоқистон як низомии семаرخилаи ташкили фазои иқтисодии кишварро таҳия кардааст, ки дар сатҳи сеюм ба шаҳрҳои хурд таваҷҷуҳ бештар зоҳир карда мешавад.

Дар Тоҷикистон мавқеи возеҳ оид ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳрҳо вуҷуд надорад. Баръакс, барои маркази давлат ва вилоятҳо таваҷҷуҳ нисбат ба дигар шаҳру ноҳияҳо, хусусан минтақаҳои дурдаст бештар зоҳир карда мешавад.

Тачрибаи баррасишудаи давлатҳои хориҷӣ дар ташаккули барномаҳои давлатӣ нишон дод, ки амалан барномаҳо ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар минтақаҳо ҳамачониба иҷро мешаванд, ки он барои рушди иқтимоию иқтисодии минтақаҳо тавассути истифодаи пурраи иқтидори захиравии худ имкон фароҳам меоранд. Дар барномаҳои татбиқшавандаи давлатӣ иқтидори захиравии шаҳрҳо ба назар гирифта мешавад.

Тачрибаи хориҷӣ дар идоракунии иқтидори захиравии минтақа дар татбиқи сиёсати минтақавӣ аз он далолат медиҳад, ки диққати асосӣ ба омӯзиши истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ ва афзалиятҳои рақобатии онҳо барои таъмини рушди устувор иқтисодиёти минтақа ва тамоми кишвар. Чунин бархӯрд ба менеҷмент зарурати таҳияи барномаҳои махсус барои рушди устувори минтақавӣ дар Тоҷикистонро дар асоси арзёбии иқтидори захиравии минтақавӣ тасдиқ мекунад.

Дар шароити муосир истифодаи таҷрибаи хориҷӣ оид ба коркарди маҳсулоти маҳаллии хом мувофиқи мақсад аст. Саноати мазкур такмилдиҳии воситаҳои истеҳсолотро барои азнавсозии сармояи асосӣ талаб менамояд. Мақсади асосии стратегияи пешниҳодшаванда ин таъмини гузариши босуръати ҳамаи истеҳсолоти саноатии ҷумҳурӣ ба сатҳи баландтари мучахҳазгардонию техникий корхонаҳо мебошад. Ин ба баландбардории самаранокию истеҳсолот ва рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда имконият медиҳад.

Ҳамин тариқ, баланд бардоштани дониши касбии ихтисоси геологӣ ва муҳандисӣ ба бахши захираҳо имкон медиҳад, ки конҳоро бо шароити мураккаби истихроҷи маъдан муайян ва истифода баранд, ки кашфи муназзами конҳои нисбатан калони маъданҳо барои рушди иқтисодиёти кишвар таъсири калон мерасонад.

Дар замони муосир мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон таваҷҷуҳи

бештарро ба соҳаи маориф, ташаккули иқтидори зехнии сармояи инсонӣ равона месозанд. Зеро сатҳи маориф иқтидори зехнии давлатро ба сифати таркиби муҳимми бойигарии миллӣ муайян месозад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки комёбиҳои давлатҳои пешқадам дар забти бозори байналхалқӣ, истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, фароҳам овардани сатҳи арзандаи зиндагии шаҳрвандон аз ҷой доштани маълумоти босифат дар корхона ва идораи мутахассисони баландихтисос, ки тавассути низоми маориф тайёр карда шудааст, вобаста аст.

Дар ин бобат истифодаи самараноки тамоми иқтидори захиравӣ, вазифаи муҳимми стратегӣ маҳсуб меёбад, зеро омилҳои захираҳои табиӣ дар зиёдшавии самаранокии рушди минтақавӣ нақши назаррас доранд. Аксар вақт, рушди минтақа аз мавҷудияти захираҳои табиӣ вобаста аст, аммо дар амал ин на ҳамеша меёри ҳалкунанда барои рушд буда метавонад. Дар иқтисодиёти ҷаҳон ҳолатҳои ҳастанд, ки он кишварҳои, ки аз захираҳои табиӣ бой ҳастанд, сатҳи баланди рушди иқтисодиро ба даст наовардаанд ва, баръакс, кишварҳои, ба мисли Исроил, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ тавассути истифодаи самараноки миқдори маҳдуди захираҳо ба нишондиҳандаҳои баланди рушд ноил шудаанд.

Рушди илм ва техникаро Хитой ва Ҷопон саривақт ба сифати самти афзалиятдори ислоҳоти иқтисодӣ интихоб намуда, неруи тавоноии илмию зехнӣ ба вучуд оварданд, ки қобилияти пай дар пай амалӣ кардани занҷираи «маориф – илм – технология – истеҳсолоти саноатӣ»-ро дорад ва ин шартҳои зарурии рушди низоми миллии самараноки инноватсияҳо мебошад.

Таҷрибаи робитаҳои соҳибкорӣҳои хурд ва калонро, ки ба рушди шаклҳои самараноктари ҳамкорӣҳо нигаронида шудаанд, дар омезиш бо рақобати шадид (ИМА) метавонанд, корхонаҳои хурди илмию истеҳсолӣ ва инноватсионӣ истифода намоянд. Ин гуна

корхонаҳо бо ворид намудани навовариҳо ва бозёфтҳои инноватсионӣ хароҷоти истеҳсолиро кам намуда, сифати молҳоро баланд мебардоранд ва бо ин мавқеи худро дар байни рақибон мустаҳкам менамоянд;

Ҳамин тавр омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар самти истифодаи самараноки иқтисодии захиравии минтақа баррасӣ гардид ва дар оянда барои амалигашти ҳадафи чоруми стратегии кишвар мусоидат хоҳад намуд.

БОБИ II. ТАМОЮЛИ РУШД ВА МАХСУСИЯТИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ДАР ШАҲРИ ИСФАРАИ ВИЛОЯТИ СУҒД

2.1. Тамоюли рушди иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳри Исфара: ҳолати муосир ва муаммоҳо

Иқтисодии захиравӣ ва истифодаи самарабахши он дар муносибатҳои гуногуни иқтисодӣ ҳамеша муҳим аст. Зеро истифодаи оқилона, моҳирона, пурра ва самараноки захираҳои иқтисодӣ рушди иқтисодии минтақаро таъмин менамояд. Ба ин хотир, пеш аз муайян намудани сатҳи истифодаи захираҳои мавҷудаи минтақа ба ҳолати муосири иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳри Исфара баҳогузорӣ менамоям, чунки ҳадафи асосии таҳқиқот – ин муайян намудани нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ-иқтисодии он мебошад. Бино бар ин, мо сараввал ҳолати аввалаи онро бояд дуруст дарк намоем.

Шаҳри Исфара дар шимолу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қисми ҷанубу шарқии вилояти Суғд воқеъ буда, аз шимол бо Ҷумҳурии Ёзбекистон (64 км) ва аз ҷанубу шарқ бо Ҷумҳурии Қирғизистон (236 км) ҳамсарҳад мебошад. Майдони умумии шаҳр деҳоти Исфара 835,9 км²-ро ташкил медиҳад.

Исфара аз 9 деҳот: Ворух, Сурх, Чоркӯх, Шаҳрак, Навгилем, Кӯлканд, Чилгазӣ, Лаккон ва Хонобод, шаҳракҳои Нурафшон, Нефтобод ва Шӯроб иборат буда, 34 деҳаву шаҳракҳои аҳолинишин ва маркази шаҳрро дар бар мегирад.

Дар навбати аввал нишондиҳандаҳои асосиеро, ки ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа, яъне шаҳри Исфара таъсири бештар дорад, дида мебароем. Нахуст барои пайдо намудани маълумоти пурра оид ба объекти таҳқиқшаванда ба ҳолати демографии шаҳри Исфара равшанӣ меандозем. Ҷӣ тавре ки маълум аст, нишондиҳандаҳои демографии минтақа аз шумораи аҳоли, мардҳо, занҳо, шумораи таваллудшудагон дар 1 сол, ғавти аҳоли, шуғли

аҳоли ва ғайраҳо иборат аст. Дар ин чода баъзе аз нишондиҳандаҳоро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Ҷадвали 2.1. - Маълумоти демографии шаҳри Исфара (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Аҳоли (аз ҷумла)	254,5	258,9	261,7	268,3	270,4	277,1
Мардҳо	129109	130777	131524	131985	136450	139587
Занҳо	125618	126239	126654	127184	133952	137513
Аҳолии қобили меҳнат	165842	166760	169213	171059	172687	179578
Мухочирони меҳнатӣ (маълумоти сатҳи ҷамоатҳо)	22879	30509	31201	29654	29457	12351
Аҳолии ба кор машғулбуда	31200	31900	32158	32658	32484	33468
Ҳиссаи машғул-будагон дар аҳолии қобили меҳнат (%)	18,81	19,2	19,3	19,6	19,5	20,1
Ҳиссаи мухочир дар ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат (%)	13,7	18,2	18,4	17,3	17,6	7,3

Сарчашма: Омори солонаи шаҳри Исфара. – Исфара; Раёсати агентии омори шаҳри Исфара, 2020.-С.24-26.

Ба ҳолати 1-уми январи соли 2020 аҳолии шаҳру деҳоти Исфара 277,1 ҳазор нафар ё 11,4 фоизи аҳолии вилояти Суғдро ташкил медиҳад. Аз шумораи умумии аҳоли 139,5 ҳазор нафар мард (50,3%) ва 137,5 ҳазор нафар зан (49,7%) аст. Суръати афзоиши солонаи аҳоли 1,7% буда, зичии он 319,4 нафарро дар 1 км² ташкил медиҳад. Аз шумораи умумии аҳоли 22% ё 60,9 ҳазор нафар дар маркази шаҳру шаҳракҳо ва 78% дар деҳот ё 216,1 ҳазор нафар зиндагӣ мекунанд. Тайи солҳои 2015-2020 аҳолии шаҳру деҳоти Исфара ба 22,6 ҳазор нафар афзудааст.

Яке аз нишондиҳандаи асосии тавсифдиҳандаи рушди иқтисодии минтақа ин маҷмӯи маҳсулоти минтақа мебошад, ки аз ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ, ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ иборат мебошад.

**Ҷадвали 2.2. - Нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи иқтисодии шаҳри
Исфара дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои вилоятӣ**

Номгӯии нишондиҳанда		Солҳо				
		2015	2016	2017	2018	2019
Ҳаҷми умумии истеҳсоли мол ва маҳсулот млн. сомонӣ	Ба ҳисоби миёна дар вилояти Суғд	11530,5	13876,0	16676,8	18343,8	20537,1
	ш.Исфара	2410,6	1409,5	1381,5	2493,6	2568,7
	Муқоиса бо нишон- диҳандаҳои вилоятӣ	20,9	10,2	8,4	13,59	12,5
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ба сари аҳоли	Ба ҳисоби миёна Вилояти Суғд (сомонӣ)	4662,3	7655,1	10066,4	11562,1	13053,6
	ш.Исфара (сомонӣ)	230,1	279,2	296,6	322,6	363,6
	Муқоиса бо нишондиҳандаҳои вилоят	4,93	3,64	2,94	2,79	2,78
Ҳаҷми маҳсулоти кишоврзӣ ба сари аҳоли	Ба ҳисоби миёна вилояти Суғд (сомонӣ)	7273,2	9162,4	8451,9	7443,7	8091,7
	ш.Исфара(сомонӣ)	335,4	359,3	376,0	379,3	396,2
	Муқоиса бо нишон- диҳандаҳои вилоят	4,6	3,9	4,4	5,0	4,8
Ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ	Ба ҳисоби миёна вилояти Суғд (млн. сомонӣ)	1380,9	1925,0	1991,3	1514,8	1736,0
	ш. Исфара (млн. сомонӣ)	59,4	37,4	164,8	119,8	96,7
	Муқоиса бо нишон- диҳандаҳои вилоят	4,3	5,2	8,3	7,9	5,6

Аз рӯйи манбаи зерин аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст: Омори солонаи вилояти Суғд. - Хуҷанд, САОИПҶТ, 2020. - С.11; 167; 179; 210.

Чӣ тавре ки аз додаҳои ҷадвал бармеояд, ҳаҷми истеҳсоли мол ва маҳсулот дар шаҳри Исфара тамоюли ғайриустувор дошта, ба тарзи умум тамоюли пастшавӣ дорад. Масалан, соли 2015 ҳиссаи шаҳри Исфара дар муқоиса бо нишондиҳандаи миёнаи вилоятӣ 20,9%-ро ташкил карда бошад, соли 2019 ин нишондиҳанда ба 12,5% расидааст. Ҳолати мазкур дар мундариҷаи дигар нишондиҳанда низ акси худро ёфтааст. Инчунин агар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар шаҳри Исфара нисбат ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии вилоятӣ дар соли 2015 4,93 %-ро ташкил карда бошад, дар соли 2019 ин нишондиҳанда 2,79 %-ро ташкил кард, ки сатҳи пастшавӣ қариб ду

маротиба мебошад.

Боиси қайд аст, ки ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ба ҳар сари аҳоли дар шаҳри Исфара новобаста ба он, ки бо ченакҳои мутлақ дар давоми солҳои таҳқиқшуда зиёд шуда бошад ҳам, вале нисбат ба нишондиҳандаи вилоятӣ бо баҳогузори нисбӣ кам шуда истодааст. Боиси қайд аст, ки дар натиҷаи таҳлили нишондиҳандаи МММ ва истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба ҳар сари аҳоли дар шаҳри Исфара бо тарзи мусбӣ муаррифӣ кардан ғайриимкон аст. Махсусан дар чорчӯбаи амалишавии ҳадафи чоруми стратегии кишвар “саноатикунони босуръат” дар иқтисодиёти шаҳри Исфара номутаносибӣ мавҷуд аст. Зеро ба қойи зиёд гаштани саҳми саноат дар истеҳсоли молҳо тамоюли камшавӣ дорад, ки дар оянда бояд ислоҳи худро ёбад. Дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли нишондиҳандаи шаҳри Исфара дар чорчӯбаи нишондиҳандаи умумивилоятӣ тамоюли мусбӣ дорад. Ин ҳолат чунин маъно дорад, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар шаҳри Исфара зиёд шуда истодааст, ки нисбат ба ҳар сари аҳоли низ имконияти баланд шуданро дорад. Вале сатҳи тамоюлоти мазкур ҳале суст аст ва бояд дараҷаи рушди онро барои афзун намудан кӯшиш кард.

Дигар нишондиҳандае, ки ба иқтисодиёти минтақа вобаста аст, ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ мебошад. Ҳаҷми сармоягузорӣ дар шаҳри Исфара тамоюли ноустувор, яъне ҳам камшавӣ ва ҳам зиёдшавӣ дар солҳои таҳқиқотӣ дорад. Масалан, агар дар муқоиса бо ҳисоби миёнаи вилоятӣ соли 2016 нисбат ба соли 2015 аз 4,3% то 5,2% зиёд гашта, соли 2017 нисбат ба соли пештара 8,3% зиёд шуда бошад, солҳои 2018 ва 2019 тамоюлоти назараси камшавӣ дорад. Масалан дар соли 2019 нисбат ба нишондиҳандаи вилоятӣ 5,6%-ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба солҳои 2017 ва 2018 мутаносибан 1,5 ва 1,4 маротиба кам аст. Чунин ҳол боиси нигаронии таваҷҷуҳи махсус ба ин самт мебошад, ки сатҳи истифодаи захираҳои истеҳсолии шаҳри

Исфара аз ҳаҷми сармоягузорӣ вобастагии калон дорад.

Дар ҳамин радиф ба баъзе нишондиҳандаҳое, ки дар рушди иҷтимоии минтақа аҳамият доранд, равшанӣ меандозем.

Ҷадвали 2.3. - Муқоисаи нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи рушди иҷтимоии минтақа бо нишондиҳандаҳои вилоятӣ

Нишондиҳанда		Солҳо				
		2015	2016	2017	2018	2019
Музди миёнаи меҳнати номиналии ҳармоҳа	Ба ҳисоби миёна дар вилоят (сомонӣ)	645,72	774,23	1012,87	1072,28	1182,69
	дар шаҳри Исфара (сомонӣ)	632,96	766,47	868,34	916,81	975,94
	муқоиса бо нишондиҳандаи вилоятӣ (бо %)	98	99	85,8	85,5	82,5
Сатҳи аҳолии машғул дар иқтисодиёт (бо % дар қувваи корӣ)	Ба ҳисоби миёнаи вилоятӣ	52,5	51,1	49,8	49,9	49,1
	шаҳри Исфара	22,2	24,5	25,2	27,0	27,5
	муқоиса бо нишондиҳандаҳои вилоятӣ	42,2	47,9	50,6	54,1	56,0

Аз рӯйи манбаи зерин аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст: Омори солонаи вилояти Сугд. - Хуҷанд, САОИПҶТ, 2018. – С.74; 102.

Чӣ тавре ки аз ҷадвал бармеояд, нишондиҳандаҳое, ки барои баҳо додан ба рушди иҷтимоии минтақа истифода бурда мешавад, дар шаҳри Исфара нисбат ба нишондиҳандаҳои умумивилоятӣ дар сатҳи қафомонӣ қарор дорад. Масалан, аз рӯйи нишондиҳандаи музди миёнаи меҳнати номиналии ҳармоҳа, ки ба кормандони корхона ва ташкилотҳо дар шаҳри Исфара пардохт шудааст, аз нишондиҳандаи мазкури умумивилоятӣ ба ҳисоби миёна ақибмонӣ дорад. Ташвишоварии ҳолат дар он аст, ки солҳои 2015-2016 ҳаҷми ақибмониҳо бо тарзи умум қимати ночизе буд, яъне мутобиқан аз 7,4 то 1% мебошад. Вале солҳои 2017, 2019 сатҳи ақибмониҳо муқоиса бо нишондиҳандаи вилоятӣ зиёд гардид, яъне 14,2%-и соли 2017 то 17,5%-и соли 2019 расидааст.

Нишондиҳандаи дигар ин сатҳи аҳолии машғул дар иқтисодиёт, бо ибораи дигар, дараҷаи фаъолнокии иқтисодии аҳоли

мебошад. Чӣ тавре ки ҷадвал нишон медиҳад, ин нишондиҳанда дар миқёси вилоят низ тамоюли пастшавӣ дорад. Масалан, агар соли 2015 дар вилоят нишондиҳандаи ҳиссаи аҳолии шуғл дар ҳиссаи умумии қувваи корӣ 52,5 %-ро ташкил дода бошад, солҳои минбаъда сол ба сол паст рафта, соли 2019 ин нишондиҳанда 49,1%-ро ташкил кард, ки маънои сустшавии фаъолнокии қувваи кориро дорад. Вале бар зидди тамоюли вилоятӣ дар шаҳри Исфара нишондиҳандаи мазкур дар муқоисаи солона тамоюли баландшавиро дорад. Бо тарзи аниқ ба факту рақамҳо нигарем, гуфтан мумкин аст, ки соли 2015 дар шаҳри Исфара нишондиҳандаи ҳиссаи аҳолии шуғл дар ҳиссаи умумии қувваи корӣ 22,5 %-ро ташкил дода бошад, солҳои минбаъда сол ба сол ба боло рафта, соли 2019 ин нишондиҳанда 27,5%-ро ташкил кард, ки маънои баландшавии фаъолнокии иқтисодии аҳолиро дорад. Вале ба ин нигоҳ накарда, ҳиссаи аҳолии машғул дар шаҳри Исфара нисбат ба вилоят хело паст аст.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти соҳибкорӣ дар таъмини рушди бонизоми иқтисодиёт нақши муҳим мебозад. Ин далел исботи худро дар чунин мамлакатҳои пешрафта, ба монанди ИМА, Олмон, Ҷопон, Фаронса ва дигар давлатҳо ёфтааст. Аз мамлакатҳои ИДМ Ҷумҳурии Қазоқистонро номбар кардан мумкин аст, ки ҳукумати он дар солҳои охир дар самти тараққӣ додани фаъолияти соҳибкорӣ ба дастовардҳои зиёд ноил гардидааст. Ба тӯфайли ин тадбирҳо фазои сармоягузорӣ дар мамлакат беҳтар гардид, ки он дар навбати худ ба ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ мусоидат кард.

Иқтисодии истеҳсоли корхона - ин ҳади аксари имконпазири истеҳсоли маҳсулот дар як воҳиди вақт мебошад, ки бо ченаки миқдорӣ дар нақшаи номгӯи маҳсулот зикр шудааст. Шартҳои асосӣ он аст, ки таҷҳизот ва майдони истеҳсоли бо дарназардошти истифодаи технологияи пешқадам, беҳтар намудани ташкили

истеҳсолот ва меҳнат, истеҳсоли маҳсулоти босифатро таъмин менамояд. Иқтидори истеҳсолии корхона, чун коида, дар асоси ченакҳои микдорӣ, ки тавассути он истеҳсоли маҳсулот ба нақша гирифта мешавад, баъзан бо ченаки дастгоҳ - соат ва дар ҳолатҳои истисноӣ бошад, бо ченаки пулӣ ҳисоб карда мешавад. Фарқи байни иқтидори истеҳсолӣ ва барномаи истеҳсолӣ (ҳаҷми истеҳсолот) захираҳои воқеан ҷалбнашудаи корхонаро ташкил медиҳад, яъне барномаи истеҳсоли маҳсулот ва сатҳи истифодаи иқтидори истеҳсолии корхона гувоҳӣ медиҳад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯз иқтидорҳои мавҷудаи корхонаҳои саноатӣ аз рӯйи нақшаҳои лоиҳавӣ ба пуррагӣ ба кор андохта нашудаанд. Дар ин хусус дар ҷадвали 2.4 иқтидори истеҳсолӣ ва истифодаи баъзе номгӯйи корхонаҳо, соҳаҳо, ки ба рушди иқтисодиёти минтақа таъсири назаррас дорад, оварда шудааст.

Ҷадвали 2.4. - Иқтидори истеҳсолии корхона ва ҳаҷми истифодаи он дар соли 2020 (бо фоиз)

	Иқтидор ҳамагӣ	Истифода шуд	Ба кор андохта нашудааст
Корхонаҳои саноатӣ аз ҷумла:			
ҚСК “Тамохуш”	100	20	80
ҚСК “Ангишт”	100	35	65
ҚДММ “Петролеум Суғд”	100	40	60
ҚДММ “Сементзавод”	100	80	20
ҚСК “Чароғ”	100	20	80
ҚСК “Комбинати консервабарорӣ”	100	50	50
ҚСК “Нилуфар”	100	40	60
ҚСК “Заводи кимиё”	100	25	75
ҚСК “КМБ”	100	70	30
ҚДММ “Баракат Исфара”	100	85	15
Кишоварзӣ	100	90	10

Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст, сарчашма: Омори солони шаҳри Исфара, САОНПҶТ, 2019. - С. 93.

Натиҷаҳои таҳлили ҷадвал нишон медиҳад, ки дар айни замон дар шаҳри Исфара ягон корхонаҳои саноатӣ бо иқтидори пуррааш ғайрифаъолият намебарад. Саъю кӯшиши мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҳамкорӣ бо роҳбарону мутахассисони

корхонаҳо ба истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бо истифодаи ашёи хоми маҳаллӣ, воридот ва мучахҳаз гардонидани истеҳсолот ба таҷҳизоту технологияҳои пешқадам ва таъсиси корхонаҳои хурду миёнаи замонавӣ нигаронида мешавад.

Интизорӣ меравад, ки бо дарназардошти таъмини рушди соҳаи саноат дар сатҳи на камтар аз 30% ба қор андохтани иқтидорҳои мавҷудай ҚСҚ “Тамохуш”, зиёд намудани истихроҷи ангишт дар ҚСҚ «Ангишт», ба қор андохтани иқтидорҳои мавҷудай ҚСҚ “Нилуфар”, зиёд намудани истеҳсоли семент ва зиёд намудани ҳаҷми истеҳсолот дар ҚСҚ “Заводи кимиё” давоми 3 соли минбаъда ба нақша гирифта шудааст.

Дар натиҷаи қорҳои номбурда бояд иқтидорҳои истеҳсолии ҚСҚ «Тамохуш-ЗГМИ», «Нилуфар», «Чароғ», «Заводи муснуоти оҳану бетонӣ» ва дигар қорхонаҳо мавриди истифода қарор гирифта, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот зиёд карда шавад. Бо мақсади афзун кардани ҳаҷми маҳсулоти содиротшаванда қораҳои мушаххас дар қорқард ва содироти меваи хушк низ андешида шавад.

Кишоварзӣ - дар ин соҳа соли 2019 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 376,0 миллион сомони ро ташкил дод, ки бо нархҳои муқоисавӣ ба 100,9%-и соли пешин баробар мебошад. Тибқи дурнамо дар соҳаи кишоварзӣ самти асосии фаъолият беҳтар намудани таъминоти бозори дохилӣ бо маҳсулоти кишоварзӣ, талаботи қорхонаҳои қорқард, бунёди боғҳои нав ва истифодаи кишти тақрории зироатҳои хӯроки қорво дар майдони боғот дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиро ва беҳтар кардани ҳолати мелиоративии заминҳо ба ҳисоб меравад.

Бино бар ҳамин, бояд сари вақт қарорҳои идоракунии мувофиқ оид ба афзоиши иқтидорҳои истеҳсолӣ қабул шуданаш лозим аст.

Ҳама корхонаҳо бояд қобилиятҳои ҳамаи иқтидорҳои истеҳсолӣ ва захираҳои истифодаи онҳоро ба эътибор гирифта кӯшиш намоянд, ки онҳо барои паст намудани хароҷоти истеҳсолӣ ва баланд намудани сифати корҳо истифода шаванд, чунки аз онҳо рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда вобастагӣ дорад. Барои амалисозии чорабиниҳо оид ба истифодаи самтҳои афзалиятноки захираҳои иқтисодӣ бо мақсади баланд намудани самаранокии истеҳсолот дар шароити иқтисодиёти шаҳри Исфара бояд ба ҳама ҷабҳаҳои унсурҳои истифодаи иқтидори захиравии минтақа таъия намуд. Самтҳои асосии баланд намудани самаранокии истеҳсолот ин: сарфаи вақти корӣ, паст намудани меҳнатғунҷоиши истеҳсолот, баланд намудани боздеҳ аз истифодаи предметҳои меҳнат, истифодаи ҳамаҷонибаи натиҷаҳои пешравии илму техника, автоматизатсия ва механизатсияи истеҳсолот, ҷорӣ намудани истифодаи намудҳои нави ашё ва масолеҳ, истифодаи фаъоли сармояи инсонӣ, баланд намудани сатҳи тахассуснокии коргарон, беҳтар намудани шароити меҳнат, мукамалгардонии низоми идоракунии, беҳтар намудани сохтори ташкилӣ ва истеҳсолии корхонаҳо ва ғайраҳо мебошанд. Аз ин ҷо зарурати истифодаи афзалиятноки ҳама захираҳои иқтисодӣ баҳри баланд намудани самаранокии истеҳсолот маълум мегардад. Бояд афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва дигар захираҳои иқтисодиро таъмин намуда, ҳамзамон барои баланд намудани боздеҳи масолеҳ ба боздеҳи фондҳо ва такмили идоракунии истеҳсолот кӯшиш намуд. Танҳо таъмини яквуктаи чорабиниҳои номбаршуда метавонад барои баланд намудани самаранокии истеҳсолот натиҷаи мусбат диҳад.

Ҳар як унсури баланд намудани иқтидори захиравии минтақа ба воситаи истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодӣ бевосита бо омилҳои муайян алоқаманд аст. Масалан, афзоиши ҳосилнокии меҳнат истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатиро дар назар дошта, баланд намудани боздеҳи масолеҳ маънои истифодаи оқилонаи

захираҳои табииро (омили заминро) дорад, баланд намудани боздеҳи фондҳо бошад, одатан бо истифодаи оқилонаи сармоя вобаста буда, тақомули идоракунии истеҳсолот аз кордонии менеҷмент ва маркетинг вобаста аст.

Ҳар як унсуре қайдшудаи иқтисодии захиравии минтақа бевосита ба рушди иқтисодии минтақа таъсир расонида, баланд намудани самаранокии истеҳсолотро дар назар дорад, то ки самтҳои истифодаи афзалиятноки иқтисодии захиравӣ дар амал татбиқ карда шавад.

Маблағи умумии “Барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии шаҳри Исфара барои солҳои 2018-2020” 246 млн 906 ҳазор сомониро ташкил мекунад. Бо дарназардошти таъмини рушди соҳаи саноат дар сатҳи на камтар аз 30% ва ё ба андозаи 45 млн сомонӣ, зиёд намудани истихроҷи ангишт дар ҚСҚ «Ангишт» то ба 3 млн сомонӣ, ба кор андохтани иқтисодҳои мавҷудаи ҚСҚ “Нилуфар” ба маблағи 300 ҳазор сомонӣ, ба кор андохтани иқтисодҳои мавҷудаи ҚСҚ “Тамохуш” ба маблағи 9 млн сомонӣ, зиёд намудани истеҳсоли семент ба маблағи то 5 млн сомонӣ ва зиёд намудани ҳаҷми истеҳсолот дар ҚДММ “Исфара-20162 ба маблағи то 1,5 млн сомонӣ давоми 3 соли минбаъда ба нақша гирифта шудааст. Дар баробари ин, зиёд намудани ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ то ба 37 млн сомонӣ ба нақша гирифта шудааст.

Аз шумораи умумии лоиҳаҳои ба Барнома воридгардида 44 лоиҳа ба маблағи 44 млн 446 ҳазор сомонӣ ба бахши иқтисодӣ, 57 лоиҳа ба маблағи 52 млн 919 ҳазор сомонӣ ба бахши иҷтимоӣ, 54 лоиҳа ба маблағи 124 млн 456 ҳазор сомонӣ ба бахши инфрасохтор, 10 лоиҳа ба маблағи 3 млн 210 ҳазор сомонӣ ба бахши ҳифзи муҳити зист ва ҳолатҳои фавқулода ва 14 лоиҳа ба маблағи 21 млн 875 ҳазор сомонӣ ба бахши таъминоти захиравӣ ва идоракунии раванди рушд тааллуқ доранд.

Таҷрибаи ҷаҳони муосир нишон медиҳад, ки яке аз пояҳои давлатдорӣ ин соҳаи молия буда, рушди бонизоми иқтисодию иҷтимоии мамлакатро танҳо тавассути амалигардонии сиёсати босамари молиявӣ, идоракунии оқилонаи захираҳои мавҷуда, иҷрои мунтазами босифати буҷети давлатӣ таъмин кардан мумкин аст.

Арзёбии самаранокии хароҷоти буҷети минтақавӣ вобаста ба сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ яке омилҳои аз ҳамдигар вобаста мебошанд, чунки дар байни ин ду объекти таҳқиқшаванда нақши давлатро дар беҳтар намудани вазъи зиндагии аҳоли пайдо намудан мумкин аст. Пеш аз муайян кардани роҳҳои самараноки хароҷоти буҷетӣ зарур аст, ки тавозуни ҷузъҳои он ҳамчун ҳолати асосӣ барои таъмини устувории рушди иқтисоди миллӣ истифода бурда шавад.

Мувозинат дар низоми буҷетӣ ҳамчун нишондиҳандаҳои қиёсии байни даромад ва хароҷоти буҷет фаҳмида мешавад. Қисмҳои даромаду хароҷоти буҷети ҳар як минтақа барои муайян кардани норасоиҳо (каср) ё барзиёдии (профитсит) он арзёбӣ карда шавад. Ҳоло бошад, мо арзёбии даромад ва хароҷоти буҷети шаҳри Исфара дар тӯли шаш сол дида мебароем.

Ҷадвали 2.5. - Мувозинати даромад ва хароҷоти буҷети шаҳри Исфара дар солҳои 2015 – 2020 (бо сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Даромад	117691800	124849000	131464000	137330000	142755754	151825802
Хароҷот	98766159	102322400	104522021	107686534	111478102	110544195
Каср (барзиёдӣ / профитсит)	18925641	22526600	26941979	30643466	32498586	362816071
Каср (про- фитсит нис- бат ба даро- мад бо %)	0,16	0,18	0,2	0,22	2,2	2,3

Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст, сарчашма: Омори солони шаҳри Исфара, САОНПҚТ, 2020. - С. 104-106.

Маълумоти ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки буҷети шаҳри Исфара асосан пурра худтаъминкунанда мебошад, яъне дар солҳои таҳқиқшуда бо профитсит анҷом ёфтааст. Ин маънои онро дорад, ки ҳолати иқтисодӣ-иҷтимоии шаҳри Исфара нисбатан дар сатҳи хуб қарор дорад ва минбаъд низ агар захираҳои мавҷударо самаранок истифода барад, барои беҳтар гардонидани сатҳи некуаҳволии минтақа иқтидор ва шароит дорад.

Дар ин хусус гуфтан мумкин аст, ки фарқи байни профитсит нисбат ба даромадро ба назар гирем, гуфтан мумкин, ки нишондиҳандаи профитсити буҷет дар соли 2015 - 0,16 % нисбат ба даромад бошад, пас вай дар соли 2020 – 2,3 % гардид. Аз натиҷаи баҳогузори аён гардид, ки натиҷаи номувозинатии буҷет (хусусан профитсити буҷет) дар вақти иҷрои он метавонад ба рушди маҷмӯи маҳсулоти минтақа мусоидат намояд.

Минбаъҳои молиявии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар якҷоягӣ бо воситаҳои шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва вориқоти дигари ҷалбгардида барои маблағгузориҳои барномаҳои миёнамуҳлат ва стратегияи минтақа ҷиҳати рушди иқтисодиву иҷтимоӣ истифода мешаванд. Ҳаминро бояд қайд кард, ки агар дар минтақаҳои вилояти Суғд даромадҳои дигари ҷалбшуда, аз ҷумла воситаҳои шахсони воқеӣ ва соҳибқорони ҳуқуқию воқеӣ, корхонаҳои саҳомӣ, муштарак ва аз ғайрияти иқтисодии хориҷӣ вобаста то як дараҷа назаррас бошанд, пас, ин сарчашма дар шаҳри Исфара ниҳоят маҳдуд буда, дар рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа ягон мавқеи назаррас надорад. Илова бар ин, агар дар 5 соли охир маблағи даромади буҷети баъзе шаҳрҳои вилояти Суғд ба ҳисоби миёна 22-25%-ро ташкил намуда бошанд, пас, ин гуна даромад дар буҷети шаҳри Исфара аз 10-12% зиёд набуд.

Аз нуқтаи назари илмӣ таъминоти молиявии буҷети ҳар як минтақа, пеш аз ҳама, то ҳадди имкон бояд аз ҳисоби воситаҳои худӣ,

қисми начандон калони он аз ҳисоби ҳиссачудокуниҳо аз андозҳои давлатӣ, ки дар ҳудуди минтақа ба вучуд меоянд ва қисми норасоии он аз ҳисоби трансферти буҷетӣ ба роҳ монда шавад. Лекин, чӣ тавре ки таҷриба нишон медиҳад, дар шаҳри Исфараи вилояти Суғд баръакси ин ҳол мушоҳида мешавад. Дар буҷети минтақа кумакпулӣ аз буҷети ҷумҳурӣ ва вилоят то ба 70-80% мебошад, ки ин ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ имконияти идоракунии мустақилонаро намередиҳад.

Солҳои охир дар шаҳри Исфара ҳолатҳои зиёд ҳисоббаробаркунӣ бо шаҳрвандон, корхонаву ташкилотҳо ва идораҳои зинаҳои гуногун ба як низоми дермондаи пардохтҳо табдил ёфтааст. Таъсири чунин омилҳо, ба монанди дараҷаи сусти истеҳсолоти маҳаллӣ, афзоиши шумораи аҳоли, заифии бахши хусусӣ, самаранок истифода нагардидани воситаҳои молиявӣ ба он бурда расонидаанд, ки қисми хароҷоти буҷети маҳаллӣ мунтазам меафзояд, дар ҳолате ки ҳаҷми даромади худӣ нокифоя аст.

Ҳолатҳои манфии бавучудода ба серҳаракатии рушди иқтисодии минтақа таъсир мерасонанд. Андешидани чораҳо дар ин масъала ва қайди аниқи сарчашмаҳои худии даромади буҷети минтақавӣ ба воҳидҳои сохтории маҳаллии ҳокимияти давлатӣ имконият медиҳад, ки банақшагирии дарозмуддати рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии шаҳр ба роҳ монда шавад, вазъияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар минтақа устувор ва бовари аҳоли ба сохторҳои ҳукумати барқарор карда шавад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти соҳибкорӣ дар таъмини рушди бонизоми иқтисодӣ мавқеи муҳим дорад. Дар ин самт махсусан, сиёсати пешгирифти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шоистаи таъриф аст, ки ҳар сол як маротиба бо соҳибкорон вохӯрии гузаронида, оид ба масъалаҳои мубрами ин бахши муҳими иқтисодӣ фикрҳои ҷолиби худро баён менамоянд.

Чадвали 2.6. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои хурд ва хусусии шаҳри Исфара дар солҳои 2015-2020

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шумораи корхонаҳои амалкунанда (воҳид)	183	198	183	198	203	207
Даромад аз маҳсулоти фурӯхташуда (ҳаз.сомонӣ)	66521,6	75184,3	95396,1	99899,6	101237,5	110526,4
Шумораи коргарон (нафар)	581	630	680	748	780	824
Маҳсулнокии меҳнат	114,4	119,3	140,2	133,5	129,8	134,1
Ҳиссаи маҳсулотҳо, корҳо ва хизматрасониҳои истеҳсолнамудаи корхонаҳои хурд дар МММ, %	0,17	0,20	0,25	0,28	0,3	0,34

Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст, сарчашма: Омори солони шаҳри Исфара, САОНИПҚТ, 2020. - С. 28.

Аз рӯйи маълумоти чадвали мазкур маълум аст, ки дар шаҳри Исфара сатҳи нишондиҳандаҳои рушди соҳибкории хурдро тавсифдиҳанда сол ба сол беҳтар гардида истодааст. Мувофиқан, шумораи корхонаҳои хурди амалкунанда тӯли солҳои 2015-2020 дар минтақа 1,2 маротиба зиёд гардидааст.

Дар масъалаи баҳодихӣ ба афзоиши самаранокии истеҳсолот ва натиҷаҳои молиявии он яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ ин ҳосилнокии меҳнат ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ба як нафар аҳолии доимӣ истиқоматкунанда мебошад. Чунонки аз нишондиҳандаҳои чадвал бармеояд, ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши мол ба як нафар коргар аз 114 сомонӣ дар соли 2015 дар соли 2020 ба 134,1 сомонӣ афзоиш ёфтааст.

Дигар самти иқтисодии захиравӣ ин иқтисодии кишоварзӣ мебошад, ки дар шаҳри Исфара аҳолии деҳот нисбат ба аҳолии шаҳр зиёд аст. Зеро соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти шаҳри Исфара мебошад. Соҳаи кишоварзӣ барои аксарияти аҳолии шаҳри Исфара манбаи ягонаи даромад ба шумор меравад. Самтҳои асосии соҳаи кишоварзӣ минтақаи растанипарварӣ, чорводорӣ ва боғдорӣ мебошанд. Дар шаҳри

Исфара истехсолкунандаи асосии маҳсулоти кишоварзӣ ҳоҷагҳои деҳқонӣ ва ҳоҷагҳои инфиродӣ мебошанд.

Ҷадвали 2.7. - Маълумот оид ба захираҳои кишоварзии шаҳри Исфара дар солҳои 2015 – 2020

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Замини истифодаи кишоварзӣ, ҳаз.га	7052	7254,4	7444	7623	7801	7894
Шумораи ҳоҷагҳои деҳқонии ба қайд гирифташуда, воҳид	13297	13252	13618	1336	13450	13500
Андозаи миёнаи масоҳати замин, га ба ҳар як воҳиди ҳоҷагии деҳқонӣ	53,0	54,7	54,6	44,9	34,6	32,2
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ, млн. сомонӣ	345,2	359,3	376,0	379,3	396,2	498,8
Маҳсулнокии ҳар як га замин (бо сомонӣ)	48,95	49,59	50,51	49,76	50,79	63,19

Манбаъ: таҳия ва коркарди муаллиф тибқи маълумоти раёсати омили шаҳри Исфараи сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Сӯғд, 2020. – С.72.

Чӣ хеле ки аз ҷадвал дида мешавад, дар давраи муоинашаванда шумораи умумии ҳоҷагҳои деҳқонии бақайдгирифта 1,31 маротиба зиёд, лекин майдони кишти онҳо 12,4% кам гардидааст. Дар баробари ин андозаи миёнаи майдони кишт барои ҳар ҳоҷаг, агар дар соли 2015 53,0 гектарро ташкил диҳад, дар соли 2020 ин нишондиҳанда 32,2 гектарро ташкил медиҳад ё ин ки дар давраи омӯхташаванда андозаи миёнаи майдони кишт 60,7 % кам гардидааст. Бо таъсири ин омилҳо нишондиҳандаҳои иқтисодии молиявии ҳоҷагҳои деҳқонии хурд сол ба сол хубтар мегарданд, ки далели он дар давраи муоинашаванда зиёд шудани маҳсулоти умумӣ мебошад. Дар ин самт яке аз масъалаҳои ҳалталаб ин ба хориҷи кишвар содир намудани маҳсулоти истехсолшаванда боқӣ мемонад.

Дар таркиби нишондиҳандаҳои, ки ҳолати экологии минтақаро баҳогузорӣ карда метавонад, ин дараҷаи партовҳои моддаҳои

зарарнок ба ҳавои атмосфера аз манбаъҳои доимии ихроҷ таҳлил карда мешавад. Факту рақамҳои оморӣ оид ба нишондиҳандаи мазкур дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар ҷадвали 2.8 гирд оварда шудааст.

Ҷадвали 2.8. - Партовҳои моддаҳои зарарнок ба ҳавои атмосфера аз манбаъҳои доимии ихроҷ

	2013		2015		2018		2019	
	ҳазор тонна	фоиз	ҳазор тонна	фоиз	ҳазор тонна	фоиз	ҳазор тонна	фоиз
Вилояти Суғд	8,5	100	8,8	100	11,7	100	12,2	100
ш.Хучанд	0,5	5,9	0,5	5,7	0,8	6,8	1,3	10,6
ш.Гулистон	2,2	25,9	2,0	22,7	2,9	24,8	3,4	27,6
ш.Бустон	0,03	0,4	0,01	0,1	0,06	0,5	0,56	4,6
н.Айнӣ	0,4	4,7	0,5	5,7	1,1	9,4	1,6	13,1
н.Ашт	0,06	0,7	0,05	0,6	0,2	1,7	0,7	5,7
н.Деваштиҷ	0,08	0,9	0,07	0,8	0,2	1,7	0,7	5,7
н.Б.Ғафуров	0,9	10,6	1,1	12,5	0,8	6,8	1,3	10,6
н.Зафаробод	0,01	0,1	0,1	1,1	0,1	0,9	0,6	7,3
ш.Исфара	0,8	9,4	0,7	8,0	0,9	7,7	1,4	11,4
ш.Истаравшан	0,1	1,2	0,01	0,1	0,2	1,7	0,7	5,7
ш.Конибодом	0,3	3,5	0,3	3,4	0,3	2,6	0,8	6,5
н.Мастҷоҳ	1,2	14,1	0,2	2,3	0,3	2,6	0,8	6,5
ш.Панҷакент	0,8	9,4	2,5	28,4	2,9	24,8	3,4	27,6
н.Ҷ.Расулов	0,5	5,9	0,5	5,7	0,9	7,7	1,4	11,4
н.Спитамен	0,2	2,4	0,2	2,3	0,2	1,7	0,7	5,7

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе; Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. –С. 114.

Чӣ тавре ки ҷадвали 2.8 нишон медиҳад, партовҳои моддаҳои зарарнок ба ҳавои атмосфера аз манбаъҳои доимии ихроҷ сол ба сол афзоиш дорад. Яъне аз 8,5 ҳазор тонна соли 2013 соли 2018 ба 11,7 ҳазор тонна ва дар соли 2019 бошад, ба 12,2 ҳазор тонна расидааст. Ин маънои онро дорад, ки фаъолнокии иқтисодии аҳоли бо партовҳои моддаҳои зарарнок зиёд шуда истодааст, ки миқдори заводу корхонаҳо рӯ ба инкишоф дорад. Дар байни шаҳру ноҳияҳои вилоят дар масъалаи афзоиши партовҳои моддаҳои зарарнок шаҳри Исфара ва ноҳияи Ҷ. Расулов дар ҷойи чорум мебошад, яъне дар алоҳидагӣ қариб 7,7%-и партовҳои моддаҳои зарарнок ба атмосфера

ба дӯши шаҳри Исфара рост меояд. Дар ҷойи аввал бошад, шаҳри Гулистон ва шаҳри Панҷакент дар алоҳидагӣ 24,8 %, ноҳияи Айнӣ 9,4%-и ҳиссаи захролуд намудани муҳити атрофро ташкил медиҳад. Боқимонда шаҳру ноҳияҳо бошанд, ҳиссаи на онқадар зиёдро дорад.

Шаҳру ноҳияҳои қайдгардида оид ба нисбатан баланд доштани сатҳи захролуд кардани атмосфера ба он вобастагӣ дорад, ки дар онҳо корхонаҳои саноатӣ, асосан саноати истихроҷ бештар тараққӣ кардааст.

Дар охир қайд карданием, ки барои беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум ва барои расидан ба ҳадафи ҷоруми кишвар, яъне саноатикунони босуръат дар шаҳри Исфара ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аҳамияти бештар дода шавад. Зеро дар давраи таҳқиқот ба ҷойи зиёд гаштани саҳми саноат дар истеҳсоли молҳо тамоюли камшавӣ мушоҳида гардид, ки дар оянда бояд ислоҳи ҳудро ёбад. Дар самти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли нишондиҳандаи шаҳри Исфара дар ҷорҷӯбаи нишондиҳандаи умумивилоятӣ тамоюли мусбӣ дорад. Новобаста аз ин, сатҳи тамоюлоти мазкур ҳеле суст аст ва бояд дараҷаи рушди онро барои афзун намудан кӯшиш кард.

2.2. Арзёбии истифодаи иқтидори захиравӣ дар шаҳри Исфара

Истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ барои вусъат бахшидани фаъолияти иқтисодиёти ҳар як минтақа басо муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин сабаб, минтақа ҳамчун тақсимкунандаи захираҳои иқтисодӣ мавқеи калидӣ дошта, вазифаи истифодаи самарабахши захираҳои иқтисодиро ба зимма дорад. Истифодаи бесамари захираҳои иқтисодӣ метавонад ба сатҳи рушди иқтисодиёти минтақа таъсири манфӣ расонад. Ҳолати мазкур ҳамон вақт ба миён меояд, ки агар низоми идоракунии минтақа сиёсати ягонаи устувор надошта бошад. Аммо барои мушаххас намудани ин мафҳуми иқтисодӣ, аввалан, мафҳуми самарабахшӣ ва бесамарии фаъолиятро баррасӣ мекунем.

Барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа роҳҳои истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ, ба мисли: дар амал ҷорӣ намудани техникаи нав, технологияҳои пешрафта, афзоиши ғоида, афзоиши тавлиди маҳсулот ва ҷустуҷӯ намудан зарур аст.

Бино бар ин, самаранокии иқтидори захиравии минтақа дар умум ин истеҳсоли то ҳадди ниҳой имконпазири маҳсулоти ба ҷомеа зарурӣ бо масрафи камтарини захира ба як воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда мебошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки самаранокӣ мафҳуми мураккаби иқтисодӣ буда, ба он маҷмӯи омилҳо таъсир мерасонад, ки ин зарурати истифодаи иқтидори захиравии минтақаро ба миён меорад.

Омилҳо гуфта, шароит, сабаб, параметр ва нишондиҳандаҳое, ки ба муайян кардани иқтидори захиравӣ таъсир мерасонанд, фаҳмида мешавад. Дар навбати аввал, ҳангоми таҳлили рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа бояд ба омилҳои иқтисодӣ, институционалӣ (ниҳодӣ) ва иҷтимоии инъикосгари рушди иқтисод, вазъи молиявӣ (даромад, хароҷоти буҷет) ва бахши иҷтимоии маҳал

таваҷҷух бештар зоҳир карда шавад.

Самараҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зист бо ҳам алоқамандии мутақобил доранд. Агар самараи иқтисодӣ дар аксар маврид натиҷаи рушди қувваҳои истеҳсолкунанда бошад, пас, самараи иҷтимоӣ ва муҳити зист оқибати муносибатҳои истеҳсолии ҷоригардида мебошанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ дар намуди рушди даромадҳои воқеии кормандон, истифодаи пурратару мувозинатии захираҳои меҳнатӣ, коҳиши сатҳи камбизоатӣ, ташкили рӯзи меҳнат ва фароғат, беҳтар кардани ҳолати муҳити зисти киштзорҳо, такрористеҳсоли захираҳои табиӣ, ҳифзи саломатии одамон ва як қатор падидаҳои мусбати дигарро таъмин менамояд.

Захираҳои меҳнатӣ яке аз омилҳои асосии таъсиррасон ба ҷараёни истифодаи самараноки захираҳои иқтисодии минтақа мебошанд. Захираҳои меҳнатӣ якҷоя бо захираҳои табиӣ ва дигар захираҳо қувваи ҳаракатдиҳандаи пешрафти ҷамъиятро ифода мекунанд. Истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар ҳолате таъмин мегардад, ки агар барои инкишофи ҳуди инсон ҳамчун дорандаи қобилияти меҳнатӣ шароитҳои мусоид фароҳам оварда шавад.

Мувофиқи маълумоти расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи аҳолии мамлакат тамоюли устувори афзоишро дошта, суръати миёнасолаи афзоиш мувофиқан 2,4 ва 2,6%-ро ташкил медиҳад.⁴² Афзоиши аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ ба баланд шудани сатҳи шуғл оварда мерасонад. Тамоюли афзоиши шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ дар ҷадвали 2.9 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.9. - Тамоюли афзоиши шумораи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ дар шаҳри Исфараи вилояти Суғд

⁴² Солномаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2017. С. – 27.

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шумораи аҳолии муқимӣ (ҳазор нафар)	254,5	258,9	261,7	268,3	270,4	277,1
Суръати рушди шумораи аҳоли (бо %)	100	101,7	101,1	102,5	100,8	102,4
Захираҳои меҳнатӣ (ҳазор нафар)	169,1	172,1	173,9	178,3	179,4	186,5
Суръати рушди захираҳои меҳнатӣ нисбат ба соли 2015 (бо ифодаи %)	100	101,7	102,8	105,4	106,1	110,2
Аҳолии шуғлдошта дар иқтисодиёти минтақа (ҳазор нафар)	39,5	42,1	43,9	48,3	49,4	56,5
Ҳиссаи аҳолии шуғл дар захираҳои меҳнатӣ (бо %)	23,3	24,2	25,3	27,6	28,0	30,3

Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст, сарчашма: Омори солонаи шаҳри Исфара, САОНПҚТ, 2020. - С. 66-68.

Мувофиқи маълумоти ҷадвал шумораи аҳолии муқимӣ дар соли 2020 нисбат ба соли 2015 8,2% зиёд шуда, захираҳои меҳнатӣ 9,3% ва шумораи аҳолии дар иқтисодиёти минтақа бо шуғл машғул дар таркиби захираҳои меҳнатӣ ҳамагӣ 30%-ро ташкил медиҳад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки соҳаҳои иқтисодиёти шаҳри Исфара ҳоло қобилияти пурра таъмин намудани захираҳои меҳнати афзоишбандаро бо ҷойҳои корӣ надоранд.

Аз истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ истифодаи ҳама намуди иқтидорҳои истеҳсолӣ вобастагӣ дорад. Дар ин ҷода нақши асосиро бо баробари тавсифи миқдории захираҳои меҳнатӣ тавсифи сифатии он иҷро мекунад. Пеш аз ҳама, дар ин ҷо ҳосилнокии захираҳои меҳнатӣ ва тамоюли тағйирёбии он ба назар гирифта мешавад.

Ҳосилнокии меҳнатро дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ аз рӯйи формулаи зерин ҳисоб намудан мумкин аст:

$$\text{Ҳ. М. дар иқтисодиёти минтақавӣ} = \frac{\text{МММ}}{\text{Шумораи зах. меҳ. дар иқт. машғулбуда}} \quad (1).$$

ки дар ин ҷо МММ – маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ.

Аз рӯйи формулаи як тағйирёбии ҳосилнокии меҳнатро дар

шаҳри Исфара ҳисоб менамоям. Натиҷаи ҳисоб дар ҷадвали 2.10. оварда шудааст.

Ҷадвали 2.10. - Маҷмӯи маҳсулоти минтақа ба ҳар як нафар захираҳои меҳнати машғулбуда дар шаҳри Исфара

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
МММ (млн.сомонӣ)	2316,7	2502,1	2485,5	2493,6	2568,7	2677,7
Шумораи захираҳои меҳнати дар иқтисодиёти минтақа машғулбуда (ҳаз. нафар)	14,429	14,095	13,815	13,93	14,16	18,7
Ҳосилнокии меҳнат дар иқтисодиёти минтақа (сомонӣ)	160,5	177,5	179,9	179,0	181,4	143,1
Тамоюли ҳосилнокии меҳнат нисбат ба соли 2015 (бо %)	100,0	110,5	112,08	11,5	113,02	89,1

Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст, сарчашма: Омори солонаи шаҳри Исфара, САОНПҚТ, 2020. - С. 83.

Аз маълумоти ҷадвал бармеояд, ки ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи иқтисодиёти минтақа ва ё коркарди МММ ба ҳар сари захираи меҳнати бо кор машғулбуда тамоюли афзоишро дорад.

Ин ҷо мо ҳосилнокии меҳнатро ба таври алоҳида дар соҳаи саноат ва кишоварзии шаҳр ҳисоб намудем. Маълум гардид, ки захираҳои меҳнати машғули кор дар саноат нисбат ба захираҳои меҳнати дар кишоварзӣ истифодашаванда ҳосилнокии зиёдтар доранд.

Ҷадвали 2.11. - Ҳосилнокии меҳнат дар саноат ва кишоварзии шаҳри Исфараи вилояти Сугд

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Истеҳсоли маҳсулот дар кишоварзӣ (млн. сомонӣ) бо нархҳои муқоисавии соли 2020	345,2	359,3	376,0	379,4	381,2	498,8
Шумораи захираҳои машғули кор дар кишоварзӣ (нафар)	3656	3485	3171	2849	2736	2968
Ҳосилнокии меҳнат дар кишоварзӣ (сомонӣ)	9442,01	10309,8	11857,4	13316,9	13932,7	16805,9

Истеҳсоли маҳсулот дар саноат (млн. сомонӣ) бо нархҳои муқоисавии соли 2020	270,2	279,2	296,6	363,7	365,4	372,9
Шумораи захираҳои меҳнати машғули кор дар саноат (ҳазор нафар)	2572	2482	1986	1938	1911	2100
Ҳосилнокии меҳнат дар саноат (сомонӣ)	10505,4	11248,9	14934,5	18766,7	19120,8	17757,1

Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст, сарчашма: Омори солонаи шаҳри Исфара, САОНПҚТ, 2020. - С. 66-68.

Муқоисаи ҳосилнокии меҳнат дар саноат ва кишоварзии шаҳри Исфара нишон медиҳад, ки дар соҳаи саноат ҳосилнокии меҳнат нисбат ба кишоварзӣ 2 маротиба зиёдтар аст. Аз ин ҷо бармеояд, ки истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар саноати иқтисодиёти минтақавии шаҳри Исфара нисбат ба кишоварзии ин минтақа самараноктар ба ҳисоб меравад.

Имрӯзҳо интенсификатсия намудани истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ як раванди қонунманди рушди муттасил ва мустаҳкамгардии заминаҳои моддӣ-техникии корхонаҳои кишоварзӣ, азнавчиҳозонии техникии онҳо, ҷорӣ намудани дастовардҳои навтарини илму техника дар истеҳсолоти кишоварзӣ, равандҳои ҷадиди технологӣ, гузариш ба механизатсияи сартосарӣ, барқикунӣ ва химиякунӣ истеҳсолот ва дар ин асос, мунтазам бо мошинолот иваз намудани меҳнати дастиро дар назар дорад.

Дар ин робита, густариши заминаҳои моддӣ-техникӣ, аз нав чиҳозонидани техникии хоҷагии қишлоқ, механизатсияи умумӣ ва дигар равандҳои номбаршуда ҳамчун самтҳои муҳимми саноатикунӣ соҳаи аграрӣ маҳсуб мешаванд.

Мутаассифона, дар баҳши аграрии иқтисодиёти шаҳри Исфара ҳарчанд дигаргуниҳо назаррас бошанд ҳам, вале пешрафти ҷиддӣ дар низоми таъминоти соҳа бо воситаҳои моддӣ-техникӣ мушоҳида намешаванд.

Чадвали 2.12. - Парки мошинҳои кишоварзӣ дар шаҳри Исфара (бо воҳид)

Номгӯи мошинолот	Солҳо					
	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Тракторҳо	599	515	437	357	219	395
Автомобилҳои боркаш	425	414	317	208	126	80
Комбайнҳои алафдаврий	29	26	21	15	3	3
Испорҳои тракторӣ	71	63	59	60	96	47
Тухмипошакҳои тракторӣ	21	19	19	22	16	10
Комбайнҳои чамбовариин хӯроки чорво	11	5	6	8	5	3
Комбайнҳои ғалладарав	23	22	25	20	10	16

Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст, сарчашма: Омори солони шаҳри Исфара, САОНПҚТ, 2020. - С. 88.

Маълумоти чадвал нишон медиҳад, ки камшавии техникаи кишоварзӣ дар шаҳри Исфара аз соли 1995 оғоз ёфта, аз рӯи баъзе нишондиҳандаҳо то соли 2015 давом кардааст, вале, мутаассифона, аз рӯи баъзе намудҳои асосии мошинолотии кишоварзӣ ихтисорёбии теъдод то ҳанӯз идома дорад. Чунончи, дар давраи аз соли 1995 то соли 2015 шумораи тракторҳо аз 599 адад ба 219 адад коҳиш ёфтааст, ки ин ҳамагӣ 36,5%-и нишондиҳандаи соли базавиро ташкил медиҳад. Боиси хурсандист, ки аллакай соли 2020 шумораи тракторҳо ба 395 адад зиёд шудааст, ки ҳарчанд ҳанӯз ҳам аз соли базавӣ камтар аст. Маълумоти омории солҳои охир ба таври равшан собит месозанд, ки таъминоти воқеии хоҷагии қишлоқ дар сатҳи паст қарор дорад.

Чадвали 2.13. – Ҳолати коршоямии техникаи кишоварзӣ дар хоҷагҳои деҳқонӣ (ба ҳолати 1-уми январи соли 2020 бо воҳид)

Номи техникаю таҷҳизот	Ҳамагӣ	Коршоям	%-и коршоямӣ
Тракторҳо	325	213	65,5
аз ҷумла, шудгоркунанда	43	27	62,7
чархдор	282	186	65,9
Автомобилҳо	202	120	59,4
Комбайнҳои ғалладарав	18	9	50
Ядакҳои тракторӣ	187	120	64,1
Достҳои тракторӣ	22	20	91
Алафчамъкунакҳо	4	4	100,0
Тойбандакҳо	4	4	100,0

Идомаи ҷадвали 2.13.

Тухмипошакҳо	19	14	73,6
Култиваторҳо	50	41	82
Сипорҳои тракторӣ	59	51	86,0

Сарчашма: Омори солонаи шаҳри Исфара, САОНПҚТ, 2020. - С.73.

Чунонки мебинем, ҳолати коршоямӣ техникаи мавҷудаи хоҷагии қишлоқ боиси нигаронист. Зеро дар остонаи ворид шудани кишвар ба марҳилаи рушди устувор сатҳи пасти механикони бахши аграриро нишон медиҳад, ҳол он ки мувофиқи суръати рушди иқтисод ин нишондиҳанда низ бояд сол ба сол афзун шавад.

Дар баробари кухнаю фарсуда будани техникаҳо нарасидани қисмҳои эҳтиётӣ, равғанҳои молидани ва гаронии нархи онҳо истифодаи самараноки техникаро маҳдуд гардонида, бо баланд шудани арзиши аслии маҳсулот имконияти ба беруни кишвар ба фурӯш баровардани маҳсулоти кишоварзиро маҳдуд менамояд.

Истифодаи замин. Тибқи маълумоти расмӣ омори ба ҳолати 1-уми январи соли 2020 масоҳати умумии заминҳои ҳудуди марзию маъмурии шаҳри Исфара 83594 гектарро ташкил медиҳад, ки аз ин 18798 гектар заминҳои таъиноти кишоварзӣ (аз ҷумла 17563 га заминҳои обӣ) ба қайд гирифта шудааст (бо теъдоди 16345 нафар заминистифодабарандагон), аз он замини кораи обӣ 3703 га, боғот 9420 га, тоқзор 302 га, тутзор 323 га, ниҳолпарваришгоҳ 2 га, майдони дарахтони бисёрсола 10047 га, чарогоҳ 5048 га, замини наздиҳавлигӣ 5301 га (аз ин 3294 га обӣ), заминҳои хоҷагии ёрирасони шахсии шаҳрвандон 500 га, ҷангалу бешазор 69 га, буттазор 8 га, заминҳои зери об 2958 га, замини зери роҳҳо ва роҳҳои чорвогузар 969 га, замини зери иморату иншоотҳо 2170 га ва майдони дигар заминҳо 52815 га мебошад. Дар ҳудуди шаҳр заминҳои партов (боир) ба қайд гирифта нашудааст.

Арзиши қитъаҳои замин ҳамчун омили зарурии истеҳсолот дар шакли заминҳои кишоварзӣ бо нархҳои кадастрӣ муайян карда мешавад. Ҳангоми чунин нархгузорӣ хусусиятҳои гуногуни замин, ба

монанди ҷойгиршавӣ, маҳсулноки ва ғайраҳо ба инобат гирифта мешаванд.

Хусусияти фарқкунандаи замин ҳамчун иқтисодии захиравӣ дар он зоҳир мегардад, ки онро бо дигар захираҳои иқтисодӣ иваз кардан ғайриимкон аст. Мисол, меҳнати инсон бо кори мошинҳо, як намуди воситаҳои асосӣ ва гардон бо дигар воситаҳо иваз карда шавад, лекин замин захираи истехсолии ивазнашаванда аст.

Дар асоси суръати рушди афзоиши аҳоли гуфтан мумкин аст, ки захираҳои табиӣ, бахусус замин барои аҳолии зиёдшаванда кифоягӣ намекунад. Мувофиқи маълумоти омори расмӣ, дар солҳои охир дар шаҳри Исфараи вилояти Суғд тамоюли камшавии заминҳои кишоварзӣ мушоҳида карда мешавад. Агар соли 1991 дар шаҳри Исфараи вилояти Суғд 1058,5 ҳазор гектар заминҳои кишоварзӣ мавҷуд бошад, пас, соли 2020 ин нишондиҳанда то 773,8 ҳазор гектар кам шудааст. Баробари камшавии заминҳои кишоварзӣ, чӣ тавре ки аз ҷадвали 18 маълум мегардад, коҳиши масоҳати заминҳои мазраъ ва ҷарогоҳ ба назар расида, масоҳати заминҳои алафдаравӣ дар давраи таҳлилшаванда бетағйир боқӣ мондааст.

Ҷадвали 2.14. - Масоҳати умумии заминҳои кишоварзӣ дар шаҳри Исфара (гектар)

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Масоҳати умумии замин (га)	83594	83594	83594	83594	83594	83594
Аз он ҷумла:						
Заминҳои кишоварзӣ (га)	19800	19732	19784	19799	19832	19455
Мазраъ (га)	4270	4137	4137	4140	4074	3875
Ниҳолҳои бисёрсола (га)	8858	8969	9027	9039	9159	9437
Ҷарогоҳ (га)	6672	6626	6620	6620	6599	6143

Сарчашма: Омори солони шаҳри Исфара, САОНПҶТ, 2020. - С. 74.

Аз категорияҳои замини дар ҷадвал овардашуда, ба ғайр аз замини ниҳолҳои бисёрсола, камшавии масоҳати дигар намуди заминҳо ташвишвар мебошад. Чунин ҳолати азхудкунӣ ва

истифодаи заминҳои қорам ба беҳатарию озӯкаворӣ ва иқтисодии минтақа хатари мушаккам дорад.

Истифодаи самаранокии замин ҳамчун омили истеҳсолот дар бисёр ҳолатҳо аз дараҷаи азхудкунии захираҳои зеризаминӣ вобастагӣ дорад. Дараҷаи азхудкунии дар чунин маврид бо ченакҳо ва сифати истихроҷи бойиғариҳо аз қабри замин ва тайёр намудани онҳо барои истифодаи истеҳсолот муайян карда мешаванд.

Заминҳои қорами обӣ асосан барои кишти картошка, сабзавот, ғалладонагӣ, полезӣ, зироатҳои техникӣ ва зироатҳои хӯроки чорво истифода бурда мешаванд.

Захираҳои табиӣ яке аз омилҳои асосие мебошанд, ки ба ғайолияти самаранокии соҳаҳои иқтисодӣ таъсири ҳудро мерасонанд. Яқум, тавассути азхудкунии манбаъҳои иқтисодии барқарорнашаванда, ки ба тамош шудани онҳо оварда мерасонад. Дуюм, тавассути вайрон кардани чараёни барқароркунии захираҳои табиӣ барқароршаванда аз ҳисоби истифодаи технологияҳои кӯҳна, манбаъҳои зиёд ва зиёновар, ки баъдан боиси вайрон шудани тавозуни экологӣ ва таназзул мегардад ва ба ин васила неруи иқтисодии минтақаро коҳиш медиҳад. Сеюм, истифодаи дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот.

Диаграммаи 2.1. - Сохтори истифодаи умумии замин дар соли 2020 (бо фоиз)



Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст, сарчашма: Омори солони шаҳри Исфара, САОНПҚТ, 2020. - С. 76.

Аксар вақт рушди минтақа аз мавҷудияти захираҳои табиӣ вобаста аст, аммо дар амал ин на ҳамеша меъёри ҳалқунанда барои рушд буда метавонад. Дар иқтисодиёти ҷаҳон ҳолатҳои ҳастанд, ки он кишварҳои, ки аз захираҳои табиӣ бой ҳастанд, сатҳи баланди рушди иқтисодиро ба даст наовардаанд ва, баръакс, кишварҳои, ба мисли Исроил, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ тавассути истифодаи самараноки миқдори маҳдуди захираҳо ба нишондиҳандаҳои баланди рушд ноил шудаанд.

Нишондиҳандаи асосии пешравии ҷамъияти инсонӣ аз инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда вобаста аст ва, дар навбати худ, дараҷаи самаранокии истеҳсолотро муайян менамоянд. Аз қисми иқтисоди сиёсии назарияи иқтисодӣ маълум аст, ки қувваҳои

истехсолкунанда ба табиат таъсир расонида, шакл ва хусусиятҳои захираҳои табииро дигаргун месозанд. Дар натиҷаи чунин таъсиrot имкониятҳои қувваҳои истехсолкунанда оид ба офаридани неъматҳои моддӣ барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти одамон амалӣ карда мешаванд.

Кабутов М. дар китоби худ “Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон” қайд мекунад, ки Тоҷикистон ва минтақаҳои он аз бисёр намудҳо ва захираҳои ғоиданоки зеризаминӣ бой аст, ки онҳоро метавон ба соҳаи алоҳидаи иқтисодиёт шомил намуд.⁴³ Аз маълумоти болоӣ маълум гардид, ки дар шаҳри Исфара низ дорои иқтисодии бузурги захираҳои табиӣ мебошад.

Мувофиқи маълумоти оморӣ дар шаҳри Исфара солҳои охир маҳсулоти саноати истихроҷ ба ғайр аз ангишт, нафт ва гази табиӣ тамоюли пастравӣ дорад.

Ҷадвали 2.15. - Истехсоли маҳсулоти асосии саноати истихроҷ дар шаҳри Исфара

Нишондиҳандаҳо	2005	2010	2015	2019	2020	Соли 2020 нисбат ба соли 2015 бо%
Ангишт (ҳазор тонна)	41,9	45	50	54	56	113,6
Нафт (ҳазор тонна)	14600	14300	14371	14566	14631	100,2
Гази табиӣ (ҳазор м³)	6630	6550	6500	6845	6875	103,7

Манбаъ: таҳия ва коркарди муаллиф тибқи маълумоти раёсати омили шаҳри Исфара, САОНПҶТ, 2020. - С. 89.

Тамоюли мушоҳидашавандаи сатҳи пасти аз худ намудани захираҳо имкон медиҳад, қайд намоем, ки муаммои истифодаи мақсадноки замин ва шиддатнокии истифодаи захираҳои табиӣ таҷдиди чараёнҳои технологиро дар назар дорад.

Дар асоси таҳлили замин ҳамчун омили таъсиррасон ба рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақа метавон ба хулоса омад, ки барои

⁴³ Кабутов М. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон. - Душанбе: «Душанбе Ватанпарвар», 2005. - 61с.

иқтисодиёти минтақавии шаҳри Исфара норасоии захираҳои иқтисодӣ муаммо набуда, балки истифодаи бесамар ва ғайриоқилонаи он мушкилоти ҷиддӣ мебошад.

Нишондиҳандаи дигаре, ки ба сатҳи иҷтимоии минтақа таъсири назаррас дорад, ин шумораи табибон ба 10 000 нафар аҳоли мебошад. Бино бар ин, дар ҷадвали 2.16 шумораи табибони ҳамаи ихтисосҳои вилояти Суғдро мавриди таҳлил қарор додем.

Ҷадвали 2.16. - Шумораи табибони ҳамаи ихтисосҳо

	2014		2015		2018		2019	
	нафар	Нафар ба 10000 аҳоли	На-фар	Нафар ба 10000 аҳоли	На-фар	Нафар ба 10000 аҳоли	На-фар	Нафар ба 10000 аҳоли
Вилояти Суғд	4673	19,5	4781	19,0	5143	19,3	5276	19,5
ш.Хучанд	1359	80,1	1439	82,0	1561	86,0	1607	87,5
ш. Истиклол	23	14,7	29	17,7	31	17,9	30	17,1
ш. Гулистон	107	24,9	105	23,3	119	24,7	110	22,8
ш.Бустон	148	46,4	150	44,8	170	47,2	170	46,7
н.Айнӣ	89	11,8	86	11,0	94	11,4	96	11,5
н.Ашт	183	12,4	203	13,1	212	12,9	217	12,9
н.Деваштич	157	10,4	168	10,6	181	10,7	186	10,7
н.Б.Ғафуров	401	11,8	411	11,6	455	12,2	478	12,6
н.Зафаробод	78	11,8	79	11,4	74	10,0	79	10,5
ш.Исфара	462	18,8	459	17,9	455	16,9	459	16,7
ш.Истаравшан	364	15,2	359	14,3	400	14,9	419	15,3
ш.Конибодом	324	16,8	322	16,1	311	14,9	323	15,3
н.Кухистони Мастҷоҳ	17	7,6	18	7,8	30	12,1	30	12,0
н.Мастҷоҳ	161	14,6	144	12,3	149	11,9	149	11,6
ш.Панҷакент	368	13,9	384	13,8	442	14,9	464	15,3
н.Ҷ.Расулов	190	15,5	198	15,5	218	16,1	205	14,9
н.Спитамен	194	15,4	176	13,4	180	12,9	190	13,4
н.Шахристон	48	12,8	51	12,9	61	14,3	64	14,7

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе; Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. –С. 87-88.; Омори солони вилояти Суғд. - Хучанд; сарраёсати Агентии оморӣ назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – С.131-132.

Чӣ тавре ки аз ҷадвали 2.16 бармеояд, бо тарзи умум дар солҳои таҳқиқшуда тамоюли бузург дар тағйирёбии шумораи табибон аз нуқтаи назари ба 10 000 аҳоли дида намешавад. Масалан, агар соли 2014 дар миқёси вилоят ба 10000 аҳоли 19,5 нафар табиб

рост омада бошанд, соли 2018–19,3 нафар ва соли 2019 ин нишондиҳанда 19,5 нафарро ташкил дод, ки қариб бетағйир мондааст. Вале боиси қайд аст, ки дар миқёси шаҳру ноҳияҳои вилоят ин тамоюлот гуногунанд. Масалан, дар минтақаҳои шаҳри Хучанд, шаҳри Истиклол, шаҳри Бӯстон, ноҳияи Бобочон Ғафуров, шаҳри Панҷакент, ноҳияи Ҷаббор Расулов, ноҳияи Шаҳристон, ноҳияи Кӯҳистони Мастҷох, ноҳияи Ашт сатҳи таъминоти аҳоли бо хизматрасонии табибон, яъне шумораи табибони ҳамаи ихтисосҳо ба 10000 аҳоли каме бошад ҳам зиёд гаштааст, яъне аз 1 то 6 нафар нисбат ба соли 2013 дар соли 2019 афзоиш ёфтааст. Вале дар боқимонда шаҳру ноҳияҳои вилоят бошад, тамоюли чаппаро дидан мумкин аст. Масалан, дар шаҳри Исфара, ноҳияи Айнӣ, шаҳри Истаравшан, шаҳри Конибодом, ноҳияи Мастҷох, ноҳияи Спитамен ва ғ. аз ин бармеояд, ки ҳоло таъминоти аҳоли бо хизматрасонии тиббӣ бояду шояд ба роҳ монда нашудааст, ки оянда ба ин масъала диққати махсус дода шавад.

Дар ин радиф ба ҳолати таъминоти аҳоли ва табибон дар шаҳри Исфара истода мегузарем. Чӣ тавре ки чадвал нишон медиҳад, дар шаҳри Исфара дар соли 2013 - 462 нафар табиб фаъолият доштанд, ки ба 10 ҳазор аҳоли қариб 19 нафар (18,8) рост меояд. Торафт дар ин нишондиҳанда камшавӣ мушоҳида мешавад. Дар соли 2019 бо тарзи умум 459 нафар, яъне ба 10 ҳазор аҳоли қариб 17 (16,7) нафарро ташкил додааст. Бо ин нишондиҳанда шаҳри Исфара аз нишондиҳандаи миёнаи вилоятӣ (19,5) кам аст. Агар аз мавқеъ баҳогузорӣ намоем, дар миқёси шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд аз рӯи таъминнокии табибон тибқи нишондиҳандаи (ба 10 ҳазор аҳоли) шаҳри Исфара ҷойи панҷумро ишғол мекунад.

Чун хулоса гуфтан мумкин аст, ки баҳри таъмин намудани аҳолии шаҳри Исфара бо табибон бояд диққати махсус зоҳир намудан зарур аст. Зеро ин баҳри баланд бардоштани

нишондиҳандаи шохиси рушди иқтисодии инсонӣ дар минтақа мусоидат менамояд.

Ҷадвали 2.17. - Музди меҳнати ҳармоҳаи номиналӣ дар вилояти Суғд

	2015		2016		2017		2018		2019	
Вилояти Суғд	552,82	48,5	645,72	50,7	774,23	44,8	1072,28	60,8	1182,7	56,9
ш.Хучанд	875,89	76,8	1002,39	78,7	1111,80	64,3	1324,40	75,1	937,97	45,1
ш. Истиклол	533,59	46,8	711,54	55,9	824,27	47,7	919,92	52,2	1030,44	49,5
ш. Гулистон	1140,7	100	1273,69	100	1728,80	100	1763,02	100	2078,34	100
ш.Бустон	602,52	52,8	748,51	58,8	844,10	48,8	1584,53	89,9	1272,23	61,2
н.Айнӣ	542,63	47,6	646,71	50,8	943,34	54,6	1244,54	70,6	1496,17	71,9
н.Ашт	466,16	40,9	512,34	40,2	603,91	34,9	718,15	40,7	790,43	38,03
н.Деваштич	343,00	30,1	419,80	33,0	568,41	32,9	703,19	39,9	787,53	37,8
н.Б.Ғафуров	572,63	50,2	721,10	56,6	805,33	46,6	946,75	53,7	1032,32	49,6
н.Зафаробод	285,02	25,0	331,93	26,1	395,31	22,9	768,34	43,6	826,99	39,7
ш.Исфара	511,59	44,8	632,96	49,7	766,47	44,3	916,81	52,0	975,94	46,9
ш.Истаравшан	395,48	34,7	464,31	36,5	557,42	32,2	947,27	53,7	1063,16	51,1
ш.Конибодом	457,37	40,1	539,26	42,3	666,03	38,5	830,10	47,1	926,57	44,5
н.Кухистони Мастчоҳ	161,38	14,1	214,32	16,8	268,18	15,5	651,80	37,0	753,41	36,2
н.Мастчоҳ	297,98	26,1	340,47	26,7	366,08	21,2	715,30	40,6	791,97	38,1
ш.Панҷакент	741,13	65,0	864,55	67,9	1102,06	63,7	1336,60	75,8	1537,37	73,9
н.Ҷ.Расулов	490,65	43,0	507,12	39,8	542,53	31,4	852,17	48,3	940,96	45,2
н.Спитамен	467,13	41,0	554,70	43,6	569,44	32,9	781,48	44,3	937,97	45,1
н.Шахристон	386,46	33,9	359,01	28,2	441,38	25,5	727,24	41,2	781,04	37,5

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе; Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. –С. 74-75.; Омили солонаи вилояти Суғд. - Хучанд; сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – С.102.

Чӣ тавре ки аз ҷадвали 2.17 бармеояд, музди меҳнати номиналии ҳармоҳа тибқи шахру ноҳияҳои вилоят хеле гуногунанд. Дар ин ҷо сатҳи музди меҳнат дар шахру ноҳияҳоро муқоиса

намудем. Дар ҳамаи солҳои таҳқиқшаванда сатҳи музди меҳнати номиналии ҳармоҳаи пардохтшуда дар шаҳри Гулистон аз ҳама минтақаҳо баланд аст, яъне минтақаи лидер аз рӯйи критерияи баландии музди меҳнат мебошад. Масалан, музди меҳнати ҳармоҳаи номиналии меҳнат дар ин ҷода соли 2014 1140,7 сомонӣ бошад, соли 2019 ин нишондиҳанда 2078,34 сомонино ташкил кард, ки дар байни дигар шаҳру ноҳияҳои вилоят чунин ҳаҷми музди меҳнат мавҷуд нест. Бино бар ин, ин нишондиҳандаи шаҳри Гулистон ҳамчун эталон “намуна”, яъне максимуми нишондиҳанда ба асос гирифта шуд ва ҳамаи дигар шаҳру ноҳияҳоро бо ин муқоиса намудем. Чӣ тавре ки ҷадвал нишон медиҳад, дар шаҳри Исфара соли 2014 – 44,8%-и сатҳи музди меҳнати номиналии ҳармоҳаи аз ҳама баланди вилоятро (яъне сатҳи ш. Гулистон) ташкил карда буд. Дар соли 2018 бошад, 52,0% ва соли 2019 бошад, 46,9%-и нишондиҳандаи мазкурро ташкил кард. Ин маънои онро дорад, ки нисбат ба солҳои пешина дар муқоиса бо музди меҳнати номиналии ҳармоҳаи сатҳи максимуми вилоят сатҳи музди меҳнати номиналии ҳармоҳа дар шаҳри Исфара тамоюли пастшавӣ дорад. Ҳолати мазкурро чунин маънидод кардан мумкин аст, ки дар шаҳри Исфара нисбат ба дигар соҳаҳо соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дорад, чунки дар ин сектор музди меҳнати номиналӣ дар дараҷаи паст қарор дорад. Чӣ тавре ки аз ҷадвал бармеояд, аз рӯйи баландии сатҳи музди меҳнати номиналӣ дар соли 2019 панҷ ҷойи аввалро шаҳру ноҳияҳои зерин мутаносибан ишғол кардаанд: - шаҳри Гулистон (2078,34 сомонӣ), шаҳри Панҷакент (1537,37 сомонӣ), ноҳияи Айнӣ (1496,17 сомонӣ), шаҳри Хучанд (1430,13 сомонӣ), шаҳри Бӯстон (1272,23 сомонӣ). Дар байни шаҳру ноҳияҳои вилоят шаҳри Исфара бо 975,94 сомонӣ дар ҷойи нухум қарор дорад.

Ҷадвали 2.18. - Муассисаҳои рӯзонаи таҳсилоти умумӣ дар вилояти Суғд

	Чамъи мактабҳо 2019/2020	Шумораи талабаҳо (ҳаз.нафар) 2019/2020	Талабаҳо ба ҳар 1 мактаб (ҳис.миёна)	Шумораи мактаб ба 10000 аҳоли
Вилояти Суғд	928	533,7	575	3,5
ш.Хучанд	47	40,7	866	2,6
ш. Истиклол	6	2,6	433	3,5
ш. Гулистон	15	9,6	640	3,1
ш. Бустон	13	9,8	754	3,6
н.Айнӣ	66	18,1	274	8,0
н.Ашт	74	33,8	457	4,5
н.Деваштич	68	37,2	547	4,0
н.Б.Ғафуров	89	70,5	792	2,4
н.Зафаробод	25	14,8	592	3,4
ш.Исфара	84	48,9	582	3,1
ш.Истаравшан	75	58,5	780	2,8
ш.Конибодом	55	34,1	620	2,6
н.Куҳистони Мастҷоҳ	34	5,6	165	13,8
н.Мастҷоҳ	46	24,3	528	3,7
ш.Панҷакент	132	59,9	454	4,4
н.Ҷ.Расулов	42	27,2	648	3,1
н.Спитамен	35	28,6	817	2,5
н.Шаҳристон	22	9,4	427	5,2

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе; Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – С.87-88.

Чӣ тавре ки чадвали 2.18 нишон медиҳад, ки соли хониши 2019-2020 дар вилояти Суғд ҳамагӣ 928 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ фаъолият доштанд, ки аз он 9,05%, яъне 84 мактаб дар шаҳри Исфара ҷойгир аст. Агар дар сатҳи вилоят ба ҳар як муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рӯзона бо ҳисоби миёна 575 нафар хонанда рост омада бошад, дар шаҳри Исфара ин адад 582 нафарро ташкил намудааст. Чӣ тавре ки маълум аст, ин нишондиҳанда аз зичии аҳоли вобастагӣ дорад. Масалан, дар шаҳри Хучанд ҷойгиршавӣ ва зичии аҳоли хеле баланд аст, ба ҳар як мактаб 866 нафар хонанда ба ҳисоби миёна рост меояд. Ин нишондиҳанда дар ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ, ки зичии аҳоли хеле паст аст, 165 нафарро ташкил медиҳад. Бо тарзи дигар гӯем, байни деҳаҳо масофаи дур аст ва ҳар як деҳа муассисаи рӯзонаи таълимии худро дорад, ки он дар ин нишондиҳанда инъикоси худро ёфтааст. Бо мақсади муайян намудани таъминнокии аҳоли бо муассисаи рӯзонаи таҳсилоти умумӣ шумораи

онҳоро нисбат ба 10 ҳазор аҳоли таҳлил намудем. Чӣ тавре ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, ин нишондиҳанда дар шаҳри Исфара 3,1-ро нишон дод, ки аз нишондиҳандаи миёнаи вилоятӣ низ камтар қафомонӣ дорад. Ба ибораи дигар, ба истиснои шаҳри Хучанд, ноҳияи Б.Ғафуров, шаҳри Истаравшану Конибодом ва ноҳияи Спитамен нисбат ба дигар шаҳру ноҳияҳои вилоят дар сатҳи паст қарор дорад. Бино бар ин, роҳбарияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Исфара дар оянда бояд ба масъалаи таъминнокии минтақа бо муассисаҳои рӯзонаи таҳсилоти умумӣ низ эътибори махсус зоҳир намояд. Зеро аз рӯи ин нишондиҳанда шаҳри Исфара дар миқёси вилояти Суғд ҳоло дар ҷойи 14-ум қарор дорад.

Шаҳри Исфара яке аз минтақаҳои сайёҳии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, бо осойишгоҳи овозадори “Зумрад” машҳур гардидааст. “Зумрад” яке аз марказҳои бузурги истироҳатӣ, табобатӣ ва ташҳисӣ буда, то имрӯз ҳазорҳо нафар шаҳрвандонро солим гардондааст. “Зумрад” маркази варзишӣ-шифой бо 37 намуди дастгоҳи муолиҷавӣ ба табобатгирандагон хизмат мерасонад. Аз ҳама муҳим, дар ин осойишгоҳ муолиҷаи беморон бо усули тибби қадим сураат мегирад.

Дар осойишгоҳ обшифоиҳои гуногун, ба амсоли обшифои булӯрин, обшифой бо шарбати растаниҳои шифобахш (фитованнаҳо), обшифои намакдор, душҳои гуногун (душ Шарко, даврӣ, болораванда), масҳи зеробӣ барои муолиҷаи бемориҳои гуногун босамар истифода мешаванд.

Файласуфи машҳури тоҷик, яке аз асосгузори илми тибби ҷаҳонӣ Шайхурраис Ибни Сино дар китоби худ “ал-Қонун” овардааст: “Обҳои шӯр (маъданнок) барои табобати беморӣҳое, ки дар натиҷаи хунуку намнокии мизоч пайдо мешаванд, бемориҳои пайвандҳо, диққи нафас ва гурдаҳо истифода мешаванд. Онҳо сиҳат шудани устухонҳои шикаста ва яраҳоро метезонанд, боди шикамро кам мекунанд. Оби маъданноки гӯгирддор асабҳоро ором, шиддати дардро паст намуда, яраю доғҳои

пӯстро шифо мебахшад, мубодилаи моддаҳоро дар пайвандҳо, чигар, испурч беҳтар намуда, тарангии бачадонро мулоим месозад, аммо меъдаро сусти карда, иштиҳоро мебандад”. Таъсири мусбати он ба бадани инсон аз қадим маъмулу машҳур буда, дар муолиҷа ва пешгирии бемориҳо ба таври васеъ истифода мешавад.

Дигар намуди табобат дар осойишгоҳи «Зумрад» лойкаи шифобахши кӯли Оксукони ноҳияи Ашт мебошад. Лойка ранги сиеҳчатоб дошта, серии ранги лойка ба мавҷудияти сулфати оҳан вобастагӣ дорад, дар таркибаш ионҳои натрий ва калтсий, хлор, сулфат мавҷуд мебошанд. Лойкаи шифобахш ба пӯст ва пардаҳои луобӣ, бо гармиаш, таркиби кимёвиаш ва дигар омилҳояш таъсир расонида, ҳисгирҳои (ретсепторҳои) торҳои асаби дар қабатҳои онҳо ҷойдоштаро ба ангезиш меоварад, дар натиҷа рефлекси ғайришартӣ ва вазоифӣ пайдо мешавад, ки ба бадан таъсири мураккаб расонида, мубодилаи моддаҳоро суръатнок менамояд. Яке аз хосиятҳои беҳтарини лойкаи шифобахш таъсири зиддимикробии (антибиотикмонанд) он мебошад, яъне микробҳои зарарнок бо таъсири лойкаи шифобахш нобуд мешаванд.

Дар осойишгоҳи «Зумрад» усули молидани нафталан ба пӯст истифода мешавад. Нафти нафталан барои табobati бемориҳои гуногун ҳамчун омили маъмули табобатӣ ба таври васеъ истифода мешавад. Таъсири нафталан ба торҳои асаби беруна хеле ҷашмрас мебошад. Бо таъсири он инкишофи бофтаю ҳуҷайраҳои торҳои асаб суръатнок гашта, ҳиссиёт барқарор мегардад. Истифодаи нафталан махсусан барои табobati бемориҳои ҷинсии зан хеле муфид буда, бо таъсири нафталан қори ғадудҳои ҷинсӣ (тухмдон) беҳбудӣ меёбад, илтиҳоби бачадон ва дигар узвҳои занона паст мешавад.

Шаҳри Исфара дорои табиати зебою дилпазир буда, аз захираҳои табиӣ хеле бой аст. Бисёре аз растаниҳои ин минтақа барои дармони бемориҳои гуногун фаровон истифода мешаванд. Тибби қадим решаҳои чуқур дорад. Худи табиат ба ҷашми инсон дорухонаи нахустинро боз

намудааст. Дар ҳудуди шаҳри Исфара якчанд намуди гиёҳҳои шифобахш мерӯянд, ки дар тиб истифода мешаванд. Абӯалӣ ибни Сино ҳанӯз дар ҳамоно замон се тарзи муҳими дармонро пешниҳод карда буд: аввало, илоҷ бо сухан, сипас, тавассути гиёҳ, ниҳоят, бо воситаи теғ. Дар осори Сино бузург роҷеъ ба табобат бо гиёҳ хеле нуқтаҳои судманд баён ва таъкид ёфтааст. Табибони осойишгоҳи «Зумрад» ҳикмати табиби нотақрорамонро дар қори ҳаррӯзаи худ истифода мебаранд. Дар бахши гиёҳозмоишгоҳ садҳо беморонро бо гиёҳҳои табиатан тоза ва шифобахш муолиҷа менамоянд. Дамобаю чӯшоба, марҳам, қиёму шарбат ва чойҳои гуногун, ки аз растаниҳои шифобахш тайёр карда мешаванд, дар ҳифзи саломатии одамон ва табobati бемориҳои гуногун аҳамияти қалон доранд. Ба ғайр аз дамобаҳо дар фитоозмоишгоҳи осойишгоҳи «Зумрад» доруҳои гиёҳии боздорандаи хунравӣ барои бемориҳои занона, ороишӣ, муназзамии қори дил, доруҳо барои муолиҷаи бемориҳои гулӯ, бинӣ, пӯст, фарбеҳӣ, узвҳои чинсӣ, илтиҳоби ғадуди зерӣ меъда, ғадуди зерӣ шошадон ва дигар дамобаҳои фардӣ тайёр карда мешавад.

Ҳамчунин, қайд намудан бамаврид аст, ки мавҷуд будани инфрасохтори сайёҳӣ аз рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа гувоҳӣ медиҳад. Барои самаранок фаъолият намудани инфрасохтори сайёҳӣ он бояд ба талаботи қорхонаҳои сайёҳӣ, имконияти объектҳои сайёҳӣ мувофиқ бошад. Инфрасохтори сайёҳӣ бояд масъалаи қойгиршавӣ, нархи хизматрасониҳои қорӣ, доштани маълумот оид ба имкониятҳои воқеӣ, таъмини саривақтии маълумоти саҳеҳ ва оморӣ, инчунин мониторинги субъектҳои бозори хизматрасонии сайёҳиро амалӣ намояд.

Ҳамин тариқ, пас аз муайян намудани омилҳои таъсиррасон ба қараёни истифодаи самараноки иқтисодии захиравии минтақаро қамъбаст намуда, гуфтан мумкин аст, ки онҳо бо ҳам алоқаманданд, дар ин робита омилҳое, ки ба рушди яке аз захираҳо таъсир мерасонанд, барои рушд ва муайянсозии дигараш асос мегарданд. Аз

ин рӯ, маҷмӯи иқтидори захиравӣ афзалиятҳои рақобатии минтақаро таъмин мекунанд.

2.3. Махсусият ва моделиронии идоракунии иқтисодии захиравӣ дар рушди иқтисодиёти минтақа

Арзёбии сатҳи истифодаи захираҳои иқтисодии минтақаҳо дар вазъи истеҳсолоти соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ инъикос меёбад. Тибқи стратегияи кишвар то соли 2030 яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ин табдил додани иқтисодиёти ватанӣ аз тарзи аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ-аграрӣ мебошад, ки он тавассути бунёди корхонаҳои нави саноатӣ, аз нав таҷҳизониву такмили техникаи васлкунии корхонаҳои саноатии амалкунанда ба даст оварда мешавад. Ҳалли ин масъала талаб менамояд, ки дар қаламрави вилояти Суғд ба бунёди ҳама гуна корхонаҳо: азим, хурду миёна, аз ҷумлаи давлатӣ, саҳомӣ, хусусӣ, муштарак аҳамият дода шавад. Дар давраи таҳлилшаванда истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар шаҳри Исфара бо нархҳои ҷорӣ солҳои зикргардида, дар ҳама корхонаҳо саноатӣ ба 379,2 млн. сомонӣ афзоиш ёфта, нисбат ба соли 2015 дар ҳаҷми 140,3% зиёд гардидааст.

Ҷадвали 2.19. - Тамоюли нишондиҳандаҳои асосии саноати шаҳри Исфара дар солҳои 2015-2020 (бо нархҳои воқеан амалкунанда)

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шумораи корхонаҳо (адад)	54	54	47	47	47	53
Ҳаҷми маҳсулоти саноати (млн.сомонӣ)	270,2	279,2	296,6	322,6	363,6	379,2
Суръати афзоиши Ҳаҷми маҳсулоти саноати нисбат ба соли 2015 (бо %)	100	101,1	109,7	119,3	134,5	140,3
Шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ (нафар)	2300	2482	2169	1986	2108	2456

Манбаъ: таҳия ва коркарди муаллиф тибқи маълумоти раёсати омили шаҳри Исфараи сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2020. – С.54.

Таҳлили рақамҳои ҷадвали 2.19 нишон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2020 379,2 млн. сомони

ташкил намудааст, ки ин нисбат ба соли 2015 1,4 маротиба зиёд мебошад.

Дарвоқеъ, дастовардҳои дар соҳаи саноат ноилшуда ҳанӯз ҳам қонеъкунанда нестанд, зеро шаҳри Исфара дорои иқтидорҳои бузурге мебошад, ки ҳанӯз ҳам ба таври кофӣ истифода бурда намешаванд. Ҳол он ки вазъи талаботи бозори ҷаҳонӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ, тараққӣ додани соҳаи саноат ва коркарди маҳсулоти он то ҳадди ниҳой дар вилоят ва шаҳру навоҳии он вазифаи муҳимтарин ба ҳисоб меравад. Зеро дар асоси мақсадҳои гузошташудае, ки дар ҳуҷҷатҳои стратегӣ инъикос гардидаанд, ҳар як минтақа бо роҳандозии фаъолияти инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ноил шудан ба ин ҳадаф бо истифода аз технологияҳои муосири пешрафта, баланд бардоштани самаранокии саноати коркард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ муҳим арзёбӣ шудааст.

Вобаста ба ин, дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Исфара мувофиқи мақсад мебуд, агар дар ҳамкорӣ бо Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибкорони ватанӣ ва дигар ҷонибҳои манфиатдор тибқи таҳлили иқтидору имкониятҳои мавҷуда коркарди маҳсулотро дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ то маҳсулоти ниҳой тадбирҳои зарурӣ андешида, мунтазам афзоиши истеҳсоли маҳсулотро таъмин намоянд.

Соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёти минтақа нақши калон мебозад. Мувофиқи маълумоти расмӣ дар шаҳри Исфара 3030 субъекти соҳибкорӣ ба қайд гирифта шуда, аз он 1924 нафар тавассути патент ва 1065 нафар бо шаҳодатномаи соҳибкори инфиродӣ фаъолият меkunанд.

Боиси қайд аст, ки аз ҷониби соҳибкорони шаҳри Исфара соли 2015 агар дар умум 169,9 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол шуда бошад, дар соли 2020 ин нишондиҳанда ба 192,3 млн. сомонӣ расонида шудааст, ки 2,1 маротиба афзудааст. Вале новобаста аз он, ки ин нишондиҳанда мусбӣ аст, тамоюли рушд хело суст аст, зеро дар панҷ

соли охир рушди саҳми соҳибкорон ҳамагӣ дар атрофи 13% аст, ки нокифоя мебошад.

Дар шаҳри Исфара солҳои охир фаъолияти соҳибкории хурду миёна афзоиш ёфта, қисми зиёди соҳибкорон дар соҳаи тиҷорат ва ҳӯроки умумӣ машғул мебошанд. Ғайр аз ин, дар шаҳри Исфара соҳибкорӣ ҳамаи соҳаҳо, алалхусус кишоварзӣ, сохтмон, иҷтимоӣ, хизматрасонии маишӣ ва дигар соҳаҳоро низ фаро гирифта, саҳми соҳибкорон қадам ба қадам зиёд шуда истодааст.

Диаграммаи 2.1. - Ҳаҷми умумии маҳсулот ва хизматрасонии соҳибкории хурду миёна аз рӯйи соҳаҳо дар соли 2019 (бо ифодаи %)



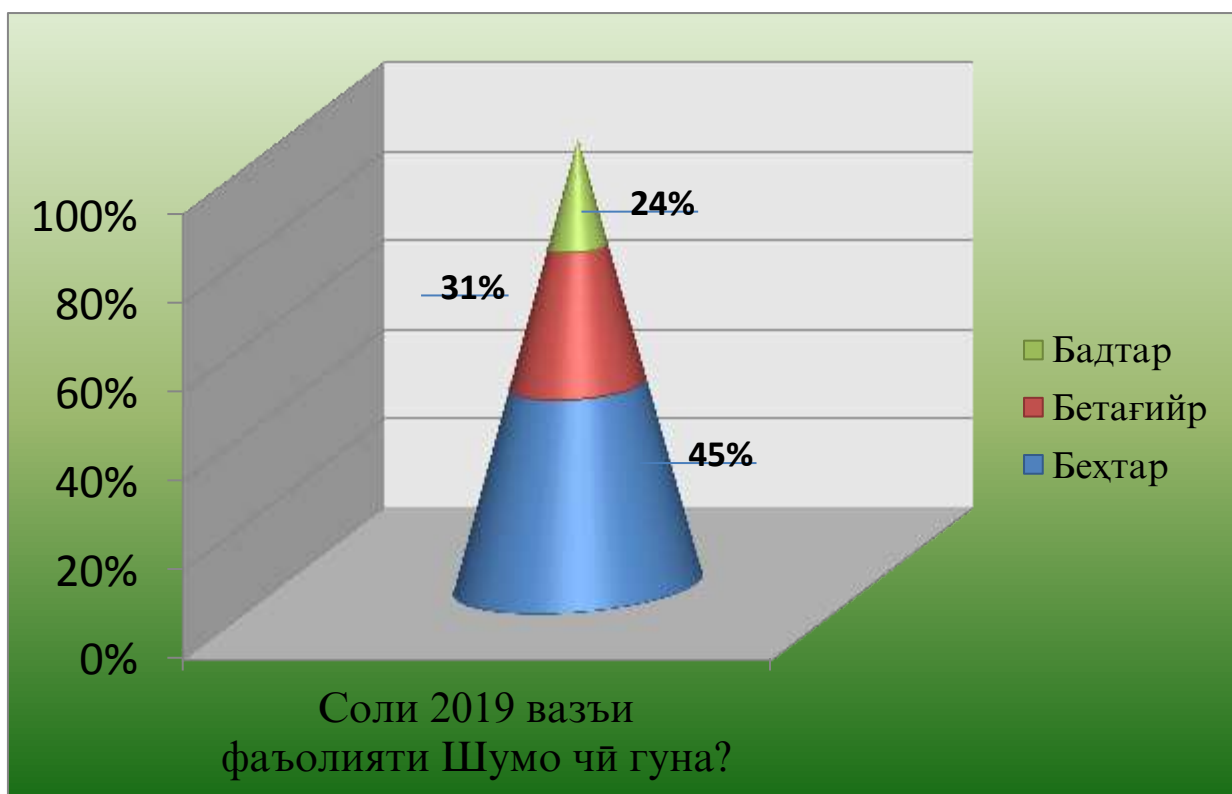
Сарчашма: диаграмма аз рӯйи маводи таҳқиқот аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Маълумоти расмӣ нишон медиҳад, ки 35 фоизи даромади буҷети шаҳр аз ҳисоби соҳибкорон мебошад. Ҷиҳати ғанӣ гардонидани буҷет шароити мусоиди инвеститсиониро дар шаҳр ташкил намуда, шумораи соҳибкорони ба истеҳсоли мол машғулро

зиёд намудан лозим аст (шумораи соҳибкорон ба соҳаи истеҳсолот зиёд шуда истодааст).

Мувофиқи натиҷаи пурсише, ки дар байни 1754 соҳибкори соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти шаҳр гузаронида шуд, маълум гардид, ки шароити соҳибкорӣ рӯй ба беҳбудӣ ниҳодааст (ниг. ба диаграммаи 2.2).

Диаграммаи 2.2. - Натиҷаи пурсишҳои соҳибкорони шаҳри Исфара дар соли 2019



Сарчашма: аз рӯйи маводи таҳқиқот аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Аз натиҷаи анкета маълум гардид, ки ба рушди соҳибкорӣ маҳдудияти захираҳои молиявӣ ва нарасидани кормандони дорои дараҷаи тахассусӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Мушкилот дар он зоҳир мегардад, ки дар самти соҳибкории истеҳсолии хурд бонкҳо ва ширкатҳои сармоягузор қариб барномаҳо ва лоиҳаҳои дарозмуддатро (аз 5 сол боло) маблағгузорӣ намеkunанд. Фаъолияти самараноки бонкӣ яке аз омилҳои асосии такондиҳандаи рушди соҳибкории хурду миёна махсуб мешавад. Дар шаҳр

филиалҳои ЧСК «Агроинвестбанк», филиали Бонки давлатии амонатгузории «Амонатбанк», филиали ЧСП «Тоҷиксодиротбанк», филиали “Аввалин Бонки молиявии хурди Фонди Оғохон”, филиали «Бонки рушди Тоҷикистон» ва филиали ЧСП «Ориёнбанк» фаъолият доранд. Ҳарчанд ҳаҷми умумии қарзҳои бонкии ба мизочон пешниҳодшуда солҳои охир афзуда, тартиби пешниҳоди онҳо сода шуда бошад ҳам, вале бино бар баланд будани фоизи қарзҳо, кӯтоҳ будани муҳлати баргардонидани онҳо барои таъмини рушди соҳаҳои истеҳсолии шаҳр имкон намерасад. Соҳибкорони шаҳр ба маблағҳои қарзии имтиёзноку дарозмуҳлат ва грантҳо, ба кумаки техникаю машваратӣ оид ба масъалаҳои ташкил ва рушди бизнес, курсҳои донишомӯзии менеҷмент ва маркетинг, дастрас намудани таҷҳизоти лизингӣ ва техника, дастрасӣ ба иттилооти зарурӣ, ҳамзамон ба дастрасӣ ба сохторҳои кумакрасон (бизнес инкубаторҳо) ниёз доранд.

Зимнан бояд қайд намуд, ки қорӣ гардидани муносибатҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба раванди бештар ҷалб шудани соҳибкорони дохилӣ дар ҳаллу ҷасли касри буҷети маҳаллӣ мусоидат намуда ҳиссаи онҳо дар ташаккул ёфтани маҳсулоти умумии саноати шаҳр мавқеи хосро ишғол менамояд.

Диаграммаи 2.3. - Ҳиссаи соҳибкорони инфиродӣ дар маҳсулоти умумии саноати шаҳр дар давоми солҳои 2016-2019 (ба ҳисоби %)



Сарчашма: аз рӯйи маводи таҳқиқот аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст

Ин нишондиҳанда дар соли 2019 нисбат ба соли 2016 ба андозаи 9,1 банди фоизӣ афзоиш ёфта бошад ҳам, аммо аз соли 2017 инчониб коҳиш ёфта истодааст, ки дар ин самт фавран андешидани тадбирҳои мушаххасро тақозо менамояд. Пеш аз ҳама, заминаи андозбандӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шавад, зеро сарфи то 25 фоизи сарчашмаҳои молиявии фаъолияти истеҳсоли мутобиқи меъёрҳои байналмилалӣ ба рушди устувори соҳибкорӣ мусоидат менамояд ва, зиёда аз ин, ба боло рафтани иқтисодиёти пинҳонӣ замина мегузорад.

Рушд наёфтани баъзе намудҳои соҳибкорӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ машғуланд, ба нокифоя будани имкониятҳои молиявии соҳибкорон ва арзиши гарони содироти маҳсулот ба бозори беруна марбут мебошад. Баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти шаҳр ва некуахволии аҳолии он аз ҳалли мушкилиҳои зерин, ба мисли таъмини нуқтаҳои аҳолинишин бо оби тозаи ошомиданӣ ва оби фойда, таъмини онҳо бо неруи барқӣ доимӣ, самарабахш истифода намудани иқтидорҳои мавҷудайи саноатӣ,

инкишоф додани захираҳои зехнӣ, бунёди инфрасохтори нав ва таҷдиди инфрасохтори мавҷуда, ба роҳ мондани низоми боэътимоди нақлиётӣ ва коммуникатсионӣ вобастагӣ дорад.

Соҳибкории истехсолӣ ҳоло дар ҳалли масъалаи таъмини шуғли аҳоли, махсусан дар минтақаҳо омили муайянкунанда нагардидааст. Қонунҳои қабулгардида, супоришҳо ва қарорҳо оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ташкили шароити зарурӣ ва расонидани кумаки давлатӣ, дастгирии соҳибкорон дар шаҳр ғайриқаноатбахш иҷро мегарданд.

Соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёти минтақа нақши калон мебозад. Дар шаҳри Исфара солҳои охир фаъолияти соҳибкории хурду миёна афзоиш ёфта, қисми зиёди соҳибкорон дар соҳаи тиҷорат ва хӯроки умумӣ машғул мебошанд. Аз натиҷаи пурсишномае, ки аз соҳибкорони шаҳр гирифта шуд, маълум гардид, ки онҳо ба маблағҳои қарзии имтиёзноку дарозмуҳлат, грантҳо, ба курсҳои донишомӯзии менечмент ва маркетинг, дастрас намудани таҷҳизоти лизингӣ ва техника, дастрасӣ ба иттилооти зарурӣ, ҳамзамон ба дастрасӣ ба сохторҳои кумакрасон (бизнес инкубаторҳо) ниёз доранд. Бино бар ин, роҳбарияти шаҳрро зарур аст, ки барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар шаҳр чораҳои зарурӣ андешанд, чунки ин дастгирии маънавии соҳибкорон шуда метавонад.

Дар асоси таҳлилҳои болоӣ чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар давраи муоинашаванда дар маҷмӯъ беҳтаргардии фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳама минтақаҳои вилояти Суғд, аз он ҷумла дар шаҳри Исфара ба назар мерасад. Дар баробари ин қайд кардан зарур аст, ки дар ин самт ҳоло ҳамаи захираҳо пурра истифода нагардидаанд.

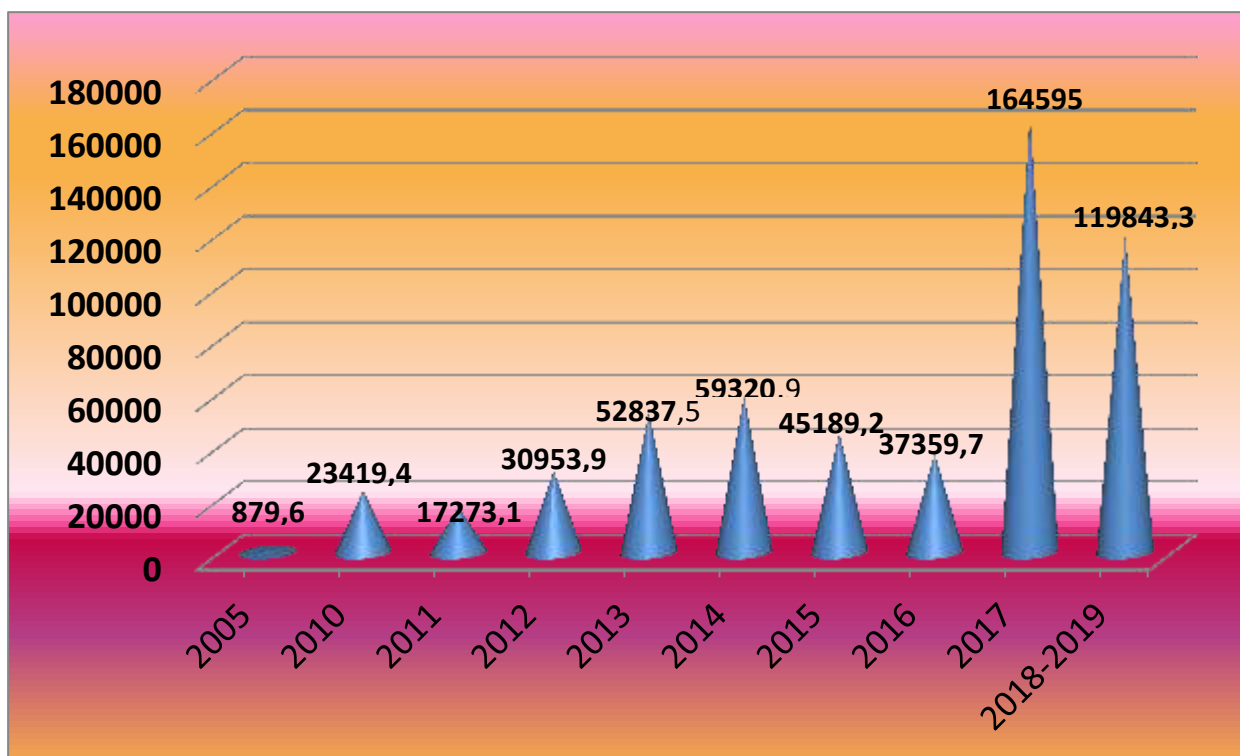
Сармоягузорӣ асоси молиявии базаи моддӣ-техникии ҷамъиятро ташкил менамояд. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” он аз рӯи аломатҳои гуногун

гурӯҳбандӣ карда шуда, барои таҳлил ва натиҷабарорӣ мавқеи муҳим дорад.

Сиёсати сармоягузорӣ яке аз муҳимтарин омилҳои ташкилкунандаи сиёсати минтақавӣ буда, дар доираи худ нақшаи комплекси тадбирҳо ташкили техникӣ-молиявӣ, иқдомот доир ба сохтмони асосӣ, хариди таҷҳизот ва технологияи ҳозиразамон, тайёркунии кадрҳо барои таҷдид ва тақмили истеҳсолоти амалкунанда бо мақсади гирифтани натиҷаи иқтисодӣ-иҷтимоиро дар бар мегирад.

Дар ин ҷода фаъолияти сармоягузорию дар мисоли шаҳри Исфараи вилояти Суғд дар давоми солҳои 2005 - 2019 дида мебароем, ки дар диаграммаи 2.4 оварда шудааст.

Диаграммаи 2.4. - Ҳаҷми сармоягузорӣ аз рӯи ҳамаи манбаъҳо дар солҳои 2005-2019 (ҳазор сомонӣ)



Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст, сарчашма: Омори солонаи шаҳри Исфара, САОНПҚТ, 2020. - С. 106.

Шаҳри Исфара бо хусусиятҳои табиӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ,

бойигарихои зеризаминӣ ва дигарҳо дорои фазои мусоиди сармоягузорӣ мебошад. Чӣ тавре ки аз диаграммаи №5 бармеояд, дар давоми солҳои 2005 - 2019 барои бунёду барқарорсозии иншоотҳои муҳимми соҳаҳои мухталифи шаҳр аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ ба андозаи 551671,6 ҳаз. сомонӣ маблағ равона шудааст. Танҳо дар соли 2019 бо дарназардошти ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 119843,3 ҳаз. сомонӣ сармояи асосӣ иҷро карда шудааст, ки он нисбат ба соли 2010 5,1 маротиба ва соли 2015 2,6 маротиба зиёд аст. Дар соли 2019 ҳаҷми сармоягузорӣ ба ҳар нафар аҳоли 443 сомонӣ рост меояд, ки дар қиёс ба соли 2010 ба 344 сомонӣ ё 22,5% зиёд мебошад.

Истифодаи захираҳои истеҳсолии шаҳри Исфара аз ҳаҷми сармоягузорӣ вобастагии калон дорад. Ҳаҷми сармоягузорӣ ба шаҳри Исфара дар солҳои 2005-2020-ро мавриди таҳлил қарор дода, ба чунин хулоса омадем, ки роҳҳои истифодаи афзалиятноки захираҳои иқтисодии шаҳри Исфара метавонад ба ҷалби сармоягузорӣ дар шаҳр мусоидат намояд. Зеро шаҳри Исфара аз захираҳои табиӣ ва макони фароғатӣ бой мебошад.

Бояд қайд намуд, ки шаҳри Исфара ба рақамҳои назарраси сармоягузорӣ ва фазои мусоиди он нигоҳ накарда, аз рӯйи нишондиҳандаи сармоягузорӣ ба сари ҳар як нафар аҳоли нисбат ба дигар минтақаҳои вилоят қафо мебошад, ки ин тақмили фаъолиятро тақозо менамояд.

Бо мақсади муайян намудани таъсири ҳолати имрӯзаи истифодаи узвҳои иқтисодии захиравӣ ба натиҷаи умум, яъне ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумии шаҳри Исфара ба ҳар сари аҳоли тасмим гирифтем, ки аз усули математикии иқтисодӣ истифода барем. Шакли назариявии модели иқтисодии математикӣ муодилаи ҳаттӣ дорад. Аз нуқтаи назари илмӣ омилҳое, ки дар ҷараёни истеҳсолот иштирок доранд, ба ҳаҷми истеҳсолот мутаносибии роста

дорад. Дар адабиётҳои иқтисодӣ шакли он бо тарзи зерин пешниҳод шудааст.

$$Y_x = a + bx_1 + cx_2 + dx_3 + ex_4^{44}$$

Дар ин ҷода нишондиҳандаи Y ҳамчун нишондиҳандаи интизорӣ ё ин ки натиҷавӣ мебошад, нишондиҳандаҳои X бошад, ин маҷмӯаи омилҳо, ки ба натиҷаи ниҳой таъсир расонида метавонад, мебошанд. Индикатори A бошад, ин нишондиҳандаҳои озод, ки таъсири умумии он омилҳое, ки дар модели зерин инъикос нагардидааст, дар худ дорад.

Барои коркард намудани модели регрессионии бисёрромила, пеш аз ҳама, нишондиҳандаҳои интизорӣ ва омилиро бояд муайян намуд.

Дар таҳқиқоти мо ҳамчун индикатори интизорӣ, яъне натиҷавӣ (Y) ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ба ҳар сари аҳоли (бо ҳазор сомонӣ) интихоб гардидааст, чун нишондиҳандаҳои омилӣ инҳо интихоб шудаанд:

X_1 - шумораи аҳолии машғули шуғл (ҳаз. нафар);

X_2 - фондҳои асосии бақорандохтшуда (млн. сомонӣ);

X_3 - шумораи корхонаҳо (воҳид);

X_4 - ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ (млн. сомонӣ);

X_5 - масоҳати замини истифодашудаи кишт (ҳаз. га);

X_6 - шумораи соҳибкорони дар асоси шаходатнома фаъолиятбаранда (ҳаз. адад).

Ҳамчун давраи таҳқиқот дар мисоли мо давраи истиқлолият, ки дар шаҳри Исфара фаъолияти иқтисодӣ ба миён омадааст, қабул шудааст. Вале бо тарзи конкретӣ қайд намоем, он даврае, ки дар ҷамъияти мо ободкорӣ, созандагӣ боз як тамоюли хоса ривож ёфтааст, ҳамчун давраи таҳқиқот қабул карда шудааст. Хусусан аз

⁴⁴ Назаров А.А. Социально-экономические факторы роста производительности труда. Душанбе: Дониш, 1981.

давраи 2005 то имрӯз. Ҳамчун сарчашмаи факту рақамҳои оморӣ маълумоти расмӣ мақомоти омили шаҳри Исфара, аз он ҷумла асарҳои илмӣ олимҳои иқтисодии ватанӣ ва маводе, ки дар васоити ахбори умум нашр гардидааст, интихоб шудааст. Дар ин ҷода бо мақсади зиёд намудани сарбории оморӣ дар ҷадвали поён як қисми мухтасари маълумоти оморию, ки дар ҳисоб кардани муодилаи регрессионии бисёромила истифода гардидааст, оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.20. - Қимати нишондиҳандаҳои натиҷавӣ ва омилӣ дар иқтисодиёти шаҳри Исфара

Солҳо	Маҷмӯи маҳсулоти минтақа ба ҳар сари аҳолии (ҳазор сомонӣ) (Y)	Шумораи аҳолии бо шуғул машғулбуда (ҳаз. нафар) (X1)	Фондҳои асосӣ ба қорандохташуда (млн.сомонӣ) (X2)	Шумораи қорхонаҳо (воҳид) (X3)	Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ (млн.сомонӣ) (X4)	Масоҳати заминҳои истифодашудаи кишт (ҳаз.га) (X5)	Шумораи сохилқорони дар асоси шаҳодатнома фаъолиятбаранда (ҳаз.адад) (X6)
2005	5,76	21,4	3,5	8	5,4	6,7	0,51
2006	6,12	20,6	4,8	8	5,6	7,7	0,62
2007	6,74	20,1	5,6	9	6,2	8,3	0,68
2008	7,02	19,8	6,2	9	6,8	11,1	0,91
2009	7,54	19,4	6,9	10	6,5	11,1	0,77
2010	7,92	19,1	7,9	11	6,3	11,4	0,86
2011	8,15	18,9	9,7	12	6,1	11,5	1,1
2012	8,44	18,3	27,0	30	8,2	12,1	1,2
2013	8,24	18,1	32,9	38	1,4	12,3	1,6
2014	9,56	17,1	41,4	44	1,9	13,0	11,3
2015	9,1	14,4	36,4	44	45,2	15,2	11,9
2016	9,56	14,1	42,3	48	45,4	16,4	12,2
2017	9,34	13,8	33,9	52	90,8	18,0	12,6
2018	9,20	13,0	30,4	97	12,1	19,1	12,9

Бо истифодаи барномаҳои махсуси компютерӣ натиҷаи ҳалли масъалаи муодилаи регрессионии ҳаттӣ бо тарзи умум дар ҷадвали поён гирд оварда шудааст.

Ҷадвали 2.21. - Натиҷаҳои ҳисобҳо

Омили регрессионӣ	Натиҷаҳо
-------------------	----------

Идомаи ҷадвали 2.21.

Коэффисенти коррелятсия	0,98017
Коэффисенти детерминатсия	0,960732
Хатогии стандартӣ	0,342164
Давраи таҳқиқот	14
Коэффисенти Фишери ҷадвалӣ	0,00014
Коэффисенти Фишери ҳақиқӣ	28,5440

Чӣ тавре ки коэффитсиенти корелятсионӣ нишон медиҳад, алоқа байни нишондиҳандаҳои интизорӣ ва маҷмӯаи омилҳо, ки ба модели регрессионӣ ворид карда шудааст, алоқаи хело зичи мусбӣ дорад, зеро коэффитсиенти коррелятсия ба 0,98017 баробар аст. Аз ин ҷо бармеояд, ки дараҷаи тағйирёбии натиҷаи интизорӣ, яъне ҳаҷми истеҳсолот ба ҳар сари аҳоли дар шаҳри Исфара аз ҳисоби он омилҳое, ки дар модел инъикос гардидааст, 96,07% вобастагӣ дорад, зеро коэффитсиенти детерминатсия ба 0,960732 баробар аст. Қимати нишондиҳандаҳои коэффитсиенти Фишер тасдиқ менамояд, ки ҳисоби гузаронида дараҷаи баланди ҳақиқат дорад. Зеро $F_{\text{факт}} > F_{\text{ҷадвал}}$ яъне $28,5440 > 0,00014$.

Дар асоси ҳисобҳо коэффитсиенти чандирнокии ҳар омили таҳқиқшуда муайян гардид, ки дар асоси он дараҷаи таъсирнокии ҳар як омил ба натиҷаи интизорӣ, яъне нишондиҳандаҳои натиҷавӣ муайян карда шудааст, ки онро дар муодилаи регрессионии бисёромила бо тарзи чунин нишон додан мумкин аст:

$$Y = 3,6482 + 0,0061x_1 + 0,048x_2 + 0,033x_3 + 0,017x_4 + 0,37x_5 + 0,042x_6$$

Дар муодилаи мазкур қимати чандирнокии омили таҳқиқшаванда, ки ба нишондиҳандаи натиҷавӣ таъсир мерасонад, инъикос гардидааст ва онро муқоиса намуда, иерархияи омилҳо аз рӯи дараҷаи таъсирнокиаш дар ҷадвали поён инъикос гардидааст.

Чадвали 2.22. - Тартиби ҷойгиршавии омилҳо тибқи меъёри таъсиррасонӣ

Дараҷаи таъсир-расонӣ	Омилҳо
1	X5 - Масоҳати замини истифодашудаи кишт (ҳаз.га)
2	X2 - Фондҳои асосӣ ба қорандохтшуда (млн.сомонӣ)
3	X6-Шумораи соҳибқорони дар асоси шаҳодатнома фаъолиятбаранда (ҳаз.адад)
4	X3 - Шумораи қорхонаҳо (воҳид)
5	X4 - Қалби сармоягузориҳои хориҷӣ (млн.сомонӣ)
6	X1 - шумораи аҳолии бо шуғул машғулбуда (ҳаз. нафар)

Чӣ хеле ки чадвал нишон медиҳад, дар шароити имрӯза дар қаламрави шаҳри Исфара аз байни иқтидорҳои захиравӣ ба омили интизорӣ, яъне нишондиҳандаҳои натиҷавӣ: ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ба сари аҳоли таъсири ҳалқунандаро иқтидори кишоварзӣ, яъне масоҳати замини истифодашудаи кишт мерасонад. Бо забони математикӣ сухан ронем, ҳар як қисми зиёдшавии омили натиҷавӣ аз омили мазкур дар ҳаҷми 0,37 маротиба вобастагӣ дорад. Дар навбати дуюм фондҳои асосии бақорандохтшуда ва инчунин дигар омилҳо.

Дар ҳақиқат, қимати бартаридоштаи иқтидори кишоварзӣ дар шаҳри Исфара ба ҳақиқати ҳол наздик аст, зеро ҳиссаи зиёди аҳоли дар деҳот зиндагӣ менамояд ва некуаҳволии онҳо бештар ба гирдгардиш ворид гаштан ва истифодаи самараноки иқтидори кишоварзӣ вобаста аст. Боиси қайд аст, ки ҳоло дар Тоҷикистон амалӣ гаштани ҳадафи чоруми стратегӣ, яъне саноатикунони босуръат дар назар аст, ба шаҳри Исфара дар ин радиф метавонад ҳиссаи худро гузорад. Зеро дар вилояти Суғд шаҳри Исфара иқтидори баланди саноатикунонӣ дорад. Барои онро амалӣ гардонидан бештар ба сармоягузориҳо ва фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибқории саноатӣ ниёз дорад.

БОБИ Ш. РАВИЯҲОИ ТАКМИЛИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ДАР ШАҲРИ ИСФАРА

3.1. Таъсири омилҳои институтсионалӣ ва такмили захираҳои иқтисодӣ дар шароити муосир

Давлат ҳамчун яке аз субъектҳои фаъоли иқтисодӣ ба масъалаҳои пешниҳоди неъматҳои ҷамъиятӣ ба аҳоли ва самаранокии истеҳсоли ин неъматҳо таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Тадбирҳои ташкилию молиявӣ, техникӣ-технологӣ, иҷтимоӣ, табиӣ ва таъсири меъёрҳои иқтисодӣ ба фаъолияти субъектҳои хочагидорӣ минтақа дар самти тағйир додани фаъолиятшон барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, паст кардани хавфҳои муфлисшавӣ, инкишофи қобилияти саривақтӣ ба тағйироти беруна дар вазъи бозори иқтисодӣ ва таъмини даромаднокии фаъолияти субъектҳо татбиқ мегардад. Аз ин рӯ, такмили захираҳои иқтисодӣ дар шароити муайяни институтсионалӣ сурат мегирад, ки ташаккул ва рушди пояҳои институтсионалии онро дар назар дорад.

Бояд қайд кард, ки шароитҳои институтсионалӣ омилҳои муҳим мебошанд, ки ба ҳавасмандгардонӣ, рафтор ва фаъолияти агентҳои гуногуни иқтисодӣ таъсир расонида, дар навбати худ, самт ва динамикаи захираҳои иқтисодии минтақаро муайян мекунад.

Асоси институтсионалии иқтидори захиравии минтақа маҷмӯи қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва муассисаҳои мебошанд, ки дар заминаи онҳо таъсис дода шудаанд ва раванди фаъолият, рушди соҳаҳои минтақавӣ ва диверсификатсияи онҳоро ба танзим медарорад.

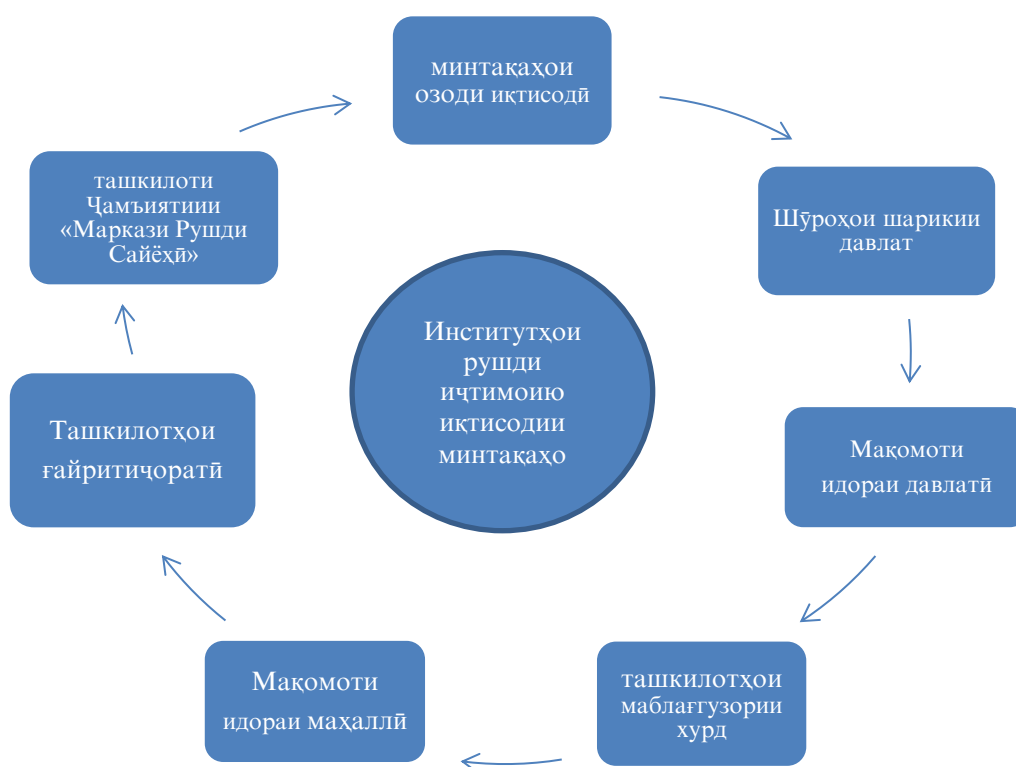
Дар солҳои соҳибистиклолӣ вобаста ба ташаккули иқтисоди миллӣ пояҳои институтсионалии соҳаҳои минтақавӣ ва диверсификатсияи он тадриҷан фароҳам оварда шудаанд, як қатор

Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуданд, ки барои тақомули захираҳои иқтисодӣ заминаи ҳуқуқӣ гузоштанд. Аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи моликият” (14-уми декабри соли 1996), “Дар бораи корхонаҳо” (25-уми июни соли 1993), “Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ” (23-юми декабри соли 1991), “Дар бораи сиёсати давлатии саноатӣ” (1-уми январи соли 2018), “Дар бораи пешгӯиҳои давлатӣ, консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (8-уми декабри соли 2003), “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” (23-юми майи соли 1998), “Дар бораи тайёр кардани мутахассисон бо дарназардошти талаботи бозор” (1-уми августи соли 2012), “Дар бораи минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (22-юми июли соли 2013), “Дар бораи имтиёзҳо”, “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ”, “Дар бораи лизинги молиявӣ (лизинг)” (14-уми ноябри соли 2016), “Дар бораи сармоягузорӣ” (15-уми марти соли 2016), “Дар бораи ҳифз ва дастгирии давлатии субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (10-уми майи соли 2002), “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ” (16-уми апрели соли 2012), “Дар бораи сайёҳӣ” (18 июли соли 2017) ва ғайраҳо.

Солҳои охир дар кишвар институтҳои рушди минтақавӣ таъсис дода шуданд, ки ба инҳо дохил мешаванд: раёсати рушди минтақавии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи рушди минтақавии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фонди дастгирии соҳибкорӣ, донишгоҳҳои муҳандисию техникӣ, коллеҷҳо ва литсейҳо, Маркази таълимӣ-касбии калонсолон, лизинг ва суғурта дар минтақаҳо, филиалҳои бонкҳо ва ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд, Ассотсиатсияи соҳибкорон, фондҳои боварӣ, Шӯроҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, Шӯроҳои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар назди сарони минтақаҳо, ташкилоти Ҷамъиятии “Маркази Рушди Сайёҳӣ” ва ғайра, инчунин дар баъзе минтақаҳо

минтақаҳои озоди иқтисодӣ таъсис дода шудаанд.

Ҳамин тариқ, таъсиси институтҳо барои тақомули захираҳои иқтисодии минтақа ба беҳтар шудани шароити институтсионалӣ ва, ба ин васила, суръат бахшидани раванди татбиқи он мусоидат мекунад ва, муҳимтар аз ҳама, ба он хусусияти мақсаднок дода, пойгоҳи молиявии онро ҳамчун омили муайянкунанда мустаҳкам мекунад. Бино бар ин, барои рушди иқтисодии минтақаҳо самаранокии фаъолияти якчанд институтҳоро бояд баланд бардошт (ниг. расми 3.1).



Расми 3.1. – Нақшаи институтҳо барои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо

Раванди ташаккули заминаи институтсионалии иқтисодии захиравии минтақаро таҳлил намуда, бояд қайд кард, ки дар ҷумҳурии солҳои охир ба таҳия ва татбиқи барномаҳои мақсадноки соҳавии рушди саноат, маориф, тандурустӣ, фаъолияти инноватсионӣ, комплекси агросаноатӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. Татбиқи барномаҳои мақсадноки соҳавӣ боиси рушди минбаъдаи соҳа дар

минтақаҳо ва афзоиши диверсификатсияи он гардид ва ба истифодаи самараноки иқтисодии захиравии табиӣ онҳо мусоидат намуд.

Мо таҳлили SWOT-и рушди иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳри Исфароро гузаронидем, ки натиҷаҳои ҷадвали 3.1 оварда шудааст. Асоси таҳлиро ифшоӣ ҷиҳатҳои қавӣю суст, имконоти ҳаётӣ рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ташкил медиҳанд. Мо метавонем оид ба истифодаи иқтисодии захиравии минтақа дар сохторҳои шаҳри Исфара бо истифода аз таҳлили SWOT қарор қабул кунем, ки он ба мо имкон медиҳад, ки камбудӣҳо ва ҷиҳатҳои мусбӣ таъминӣ манбаъ, таҳдидҳо ва имкониятҳои мавҷуда муайян карда шаванд.

Чадвали 3.1. - Таҳлили “SWOT” оид ба арзёбии ҷабҳаҳои қавӣ, заиф, имконот ва хатарҳо дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳри Исфара

Тарафҳои қавӣ	Тарафҳои заиф
✓ Мавҷуд будани корхонаҳои калони саноатӣ ва корхонаҳои хурду миёна; ✓ Мавҷуд будани шароити мусоид барои рушди соҳибкории хурду миёна (мавҷудияти бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии хурд); ✓ Мавҷуд будани шабакаи нақлиёти роҳи оҳан ва фурудгоҳ; ✓ Мавҷуд будани захираҳои табиӣ (ангиштсанг, нафт, газ, санги мрамор, маводи сохтмонӣ, оҳаксанг, хоки кулолӣ, куму шағал, фосфорит); ✓ Мавҷуд будани шароити мусоид барои сохтани корхонаҳои хурди коркарди санг, гил, ҷӯб, гач, чарм, мева, фулузот, пашм, пилла. ✓ Мавҷуд будани таҷрибаи бойи малакаи коркарди замин, аз ҷумла имкониятҳои истифодаи усулҳои самараноки обмонии қатргагӣ ва бо ин роҳ ташкили боғҳои интенсивӣ дар мавзеи Моҳпарӣ. ✓ Шароити хуби иқлимӣ барои парвариши кулли зироатҳои кишоварзӣ; ✓ Мавҷуд будани шароит оид ба содироти молу маҳсулоти тайёр ва нимтайёр; ✓ Мавҷуд будани дарё барои рушди соҳаи барқтаъминкунӣ (НОБ); ✓ Мавҷуд будани захираҳои беҳтарини фароғатии табобатӣ (Зумрад, Шаҳноза, Насими дарё); ✓ Истифодаи таҷрибаи пешқадами боғпарварӣ ва сабзавоткорӣ кишоварзони шаҳр барои дигар манотиқи кишвар; ✓ Мавҷудияти захираи замин; будани заминҳои бекорхобида дар мавзеи Моҳпарӣ (5000 га); ✓ Пайваست будан ба шохроҳ; ✓ Мавҷуд будани қувваи қорӣ арзон.	✓ Набудани нақшаи мукамал оид ба кор андохтани корхонаҳои азқормонда; ✓ Бо иқтисодии пурра фаъолият нақардани корхонаҳои саноатӣ ва кӯҳнаро фарсуда гардидани таҷҳизоту техникаи онҳо; ✓ Сусти шудани фаъолияти соҳибқорӣ ва афзоиши бекорӣ ✓ Сатҳи пасти ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ барои рушди иқтисодиёти шаҳр; ✓ Баланд будани ғоизи қарзҳо ва нокифоягии қарзҳои дарзмуддат; ✓ Таъминоти нопурраи оби фолзӣ ва нӯшокӣ; ✓ Нокифоягии ҷойҳои қори доимӣ ва паст будани музди меҳнат; ✓ Набудани кадрҳои баландиқтисос дар бахшҳои коркарди мева, паст, пашм, филиз, қимӣ, мошинсозӣ, пилла, ҷӯб, сангҳои сохтмонӣ, гил, оҳаксанг, сангҳои ороишӣ, обҳои маъданӣ. ✓ Истифода нашудани усулҳои инноватсионӣ дар хоҷагии қишлоқ ва саноат. ✓ Қорношоям будани таҷҳизоту техникаҳо дар хоҷагҳои кишоварзӣ; ✓ Пурра қорқард нашудани ашёи қоми маҳаллӣ; ✓ Фарсуда ва қорношоям шудани пойгоҳҳои обқашӣ ва дастрас набудани оби фолзӣ; ✓ Дастрасии пурра надохтан ба оби тозаи нӯшокӣ; ✓ Дастрас набудани тухмии баландсифат барои парвариши зироатҳо ва сари вақт истифода набурдани нуриҳои минералӣ;

	✓ Заминаи нокифояи моддию техникии муассисаҳои иҷтимоӣ.
Имкониятҳо ✓ Таҳия ва татбиқи самараноки Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳр; ✓ Самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣи шаҳри Исфара, ба монанди об, ангишт, мева, оҳаксанг, сангҳои сохтмонӣ, пӯст, пашм, пилла. ✓ Азхудкунии 5000 га замини бекорхобида дар мавзеи Моҳпарӣ тавассути бунёди хатти оби худчорӣи Сурх-Моҳпарӣ ва обёрӣ намудани заминҳои бекорхобида; ✓ Ташкили корхонаҳои нави саноатӣи коркарди ашёи хоми маҳаллӣ. ✓ Бо истифода аз маблағҳои грантӣ азнавсозии корхонаҳои калони азкормонда ва ба ин роҳ таъмин намудани аҳоли ба ҷойи кори доимӣ. ✓ Таъсиси минтақаи озоди саноатӣ-инноватсионӣ дар ш. Исфара; ✓ Таҳияи барномаҳои соҳавӣ дар сатҳи шаҳри Исфара.	Хатарҳо ✓ Болоравии номунтазами нархи молу хизматрасониҳо; ✓ Сусти шудани фаъолияти соҳибкорӣ ва афзоиши бекорӣ; ✓ Офатҳои табиӣ (сел, жола, обхезӣ, заминларза, боронгарии зиёд ва яку якбора сардшавии ҳаво); ✓ Бухрони молиявӣи иқтисодӣ; ✓ Обхезии дарёи Исфара ва шусташавии заминҳои назди соҳил; ✓ Низомҳои гуногуни маҳдудкунанда (санксияҳо) аз ҷониби кишварҳои ҳамсоя. ✓ Муҳочирати кадрҳои баландихтисос ва қувваҳои корӣ ба хориҷа; ✓ Низоъҳои наздисарҳадӣ; ✓ Касалиҳои сироятӣи глобалӣ.

Манбаъ: таҳия ва коркарди муаллиф тибқи маълумоти Раёсати иқтисод ва савдои Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Исфара

Аз таҳлили SWOT-и рушди иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳри Исфара бармеояд, ки шаҳри Исфараи вилояти Суғд минтақаи рушдкунандаи агросаноатӣ ва яке аз марказҳои асосии рушди минтақавӣ дар Тоҷикистон мебошад. Барои шаҳри Исфара дар давраи таҳлилшаванда таҳкими зерсохтории истеҳсолӣ ва иқтидори зерсохтории деҳот, рушди иқтисодиёти он, афзоиши шуғл ва даромади аҳолии деҳот, беҳшавии шароити манзил ва муҳити иҷтимоии зиндагонӣ хос мебошад.

Захираи меҳнатӣ яке аз омилҳои муҳимтарини иқтисодӣ буда, пешрафти иқтисодиёт аз он вобастагии калон дорад. Аз таҳлили SWOT бармеояд, ки шаҳри Исфара дар ихтиёраш захираи калони меҳнатӣ дорад, ки баҳрабардорӣ аз қувваҳои кории арзон, рушди босуръати комплексҳои сӯзишворию энергетикӣ, масолеҳи сохтмонӣ, металлургияи ранга, саноати химия, саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар соҳаҳоро таъмин менамояд. Аммо аз сабаби паст будани музди маош аксари кадрҳои коргарии дорои маҳорати баланд ва мутахассисони соҳаи муҳандисии маълумотиOLIDOR дар корхонаҳои дигар давлатҳо фаъолият дошта, иқтисодиёти ин кишварҳоро баланд бардошта истодаанд.

Иқтидори меҳнатӣ дар шаҳри Исфара вақтҳои охир нисбат ба дигар захираҳо характери регрессӣ пайдо кардааст, зеро усулҳои маъмули ҳавасмандгардонии он натиҷаҳои дилхоҳро таъмин карда натавонистанд. Баратараф намудани ин камбуди ба воситаи зоҳир намудани диққати махсус ба баландшавии самаранокии иқтидори захиравӣ оварда мерасонад.

Дар иқтисодиёти минтақавии шаҳри Исфара ба монанди дигар минтақаҳои вилояти Суғд ба тахассуснокии коргарон диққати махсус дода намешавад. Коргарони баландихтисос дар аксари ҳолатҳо аз тарафи ташкилотҳо бо низоми анъанавии идоракунӣ рад карда мешаванд. Бино бар ҳамин, хароҷот аз мувофиқати нопурраи сатҳи

тахассуснокии коргарон ба талаботи муосири технологии истехсолоти муосир, инчунин пастии тахассуси коргарон оқибати вайрон шудани мутаносибии сифатӣ ба ҳисоб меравад. Дар шаҳри Исфара бояд низоми тайёр намудани коргарони баландихтисос ба роҳ монда шавад.

Аз нуқтаи назари институтсионалӣ, истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ на танҳо афзоиши шуморагии миқдории он, балки истифодаи сифатнокии онро дар назар дорад. Нишондодҳои сифатии истифодаи меҳнат, пеш аз ҳама, дар маҳсулнокии он ифода меёбад. Дар ин ҳолат коргаронро зарур аст, ки аз курсҳои бозомӯзӣ гузаранд, то савияи дониши ихтисосии худро баланд бардоранд. Вобаста ба ин роҳбарони ташкилоту идораҳоро зарур аст, ки барои гузаштан аз курсҳои бозомӯзӣ дар хориҷ ва дохили кишвар коргаронро дастгирӣ намоянд.

Дар шароити имрӯзаи шаҳри Исфара соҳибкорӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа ва беҳгардони сатҳи зиндагии аҳоли мавқеи муҳим дорад. Лекин барои истифодаи иқтидорҳои мавҷуда, пеш аз ҳама, дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ бо роҳи таъмин намудани ҳамаи шароити рушди он лозим аст. Имрӯз аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт корҳои зиёд бурда шуда истодаанд, аммо дараҷаи татбиқи қарору қонунҳои қабулгардида дар маҳалҳо беҳбудиро талаб менамояд.

Аз натиҷаи пурсишҳои гирифташуда маълум гардид, ки иқтидори соҳибкорӣ дар шаҳри Исфара пурра роҳандозӣ нагардидааст. Ин ба фаъолияти соҳибкорӣ дар самти азхудкунии захираҳои табиӣ, истифодаи иқтидори меҳнатӣ, ки то ҳол ба дараҷаи нокифоя қарор дорад ва ба рушди соҳаҳои асосии иқтисодиёт дахл дорад, ҳалал эҷод мекунад. Дар он ҳолат ислоҳоти институтсионалӣ ба таври бояду шояд гузаронида нашуда, речаи нави гузаштан ба соҳибкории инноватсионӣ мустаҳкам нагардидааст.

Қайд кардан муҳим аст, ки дар айни замон давлат ва соҳибкорӣ ду тарафи ба ҳам муқобил дар масъалаҳои ҷалби захираҳои иқтисодӣ ва истифодаи роҳҳои гуногуни ташкили истеҳсолот ба шумор мераванд. Инро ба назар гирифта, мо чунин мешуморем, ки дар шароити ҳозира соҳибкории истеҳсолии хурд бояд бо мазмун ва татбиқи равандҳои инноватсионӣ инвестиционӣ дар иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ алоқамандии зич дошта бошад.

Институтҳое, ки рушди самараноки соҳибкориро кафолат медиҳанд, инҳоянд: риояи бечуну ҷарои қонунҳо, паст намудани сатҳи монеаҳои маъмурӣ, набудани коррупсия.

Ҳангоми татбиқи сиёсати давлатии дастгирии соҳибкории истеҳсолии хурд Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳим дорад, ки он мақомоти давлатии дастгирии соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя ба ҳисоб меравад. Ин мақомоти давлатӣ дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ дар бахши дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои зиёдеро метавонад ба анҷом расонад, ба монанди:

- кушодан ва бақайдгирии қорхонаҳои хурди истеҳсолӣ;
- ҳимояи соҳибқорони истеҳсолӣ аз монеаҳои бюрократӣ дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ;
- қонунгузориҳои андоз дар самти ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ;
- қонунгузориҳои гумрукӣ бо мақсади додани имтиёзҳо ба соҳибқорони истеҳсолӣ.

Чунин таъсири институтсионалӣ ба инкишофи захираҳои иқтисодӣ метавонад самараи мусбатро аз истифодаи онҳо дар шароитҳои иқтисодӣ минтақавӣ шаҳри Исфара таъмин намояд. Ҳамкорӣҳои мустақамро бо ташкилотҳои байналмилалӣ, институтҳо, ҷамъиятҳои донорӣ бо мақсади дар оянда беҳтарнамоии муҳити соҳибкорӣ, фазои сармоягузорӣ ва ҷалби сармояҳои ҳаҷман

калони хориҷӣ муҳим меҳисобем.

Инчунин ташкили шӯроҳои машваратии доимамалкунандаи маҳаллӣ дар назди раисони шаҳру ноҳияҳо ба манфиати кор мебошад. Фаъолияти шӯроҳои машваратии доимамалкунандаи маҳаллӣ дар ташкил ва мустаҳкамкунии муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ беҳбудиро талаб менамояд. Бо баробари ин ташкили намояндагии соҳибкорӣ дар назди мақомоти давлатӣ ба манфиати кор буда, дар қабули қарорҳои идоракунии рушди бахши хусусӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Дар айни замон механизми дастгирии молиявӣ, кредитӣ ва сармоягузорӣ барои диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодии минтақавӣ пурра ташақкул наёфтааст. Дар натиҷа, ташкили корхонаҳо ва соҳаҳои нави саноатӣ, васеъ намудани иқтидорҳои мавҷудаи соҳаҳои иқтисодӣ, ки дар Барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо пешбинӣ шудаанд, аз сабаби набудани манбаъҳои маблағгузорӣ на ҳамеша амалӣ карда мешаванд.

Ҳамин тавр, барои ноил шудан ба ҳадафҳои дар доираи «Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳри Исфара барои солҳои 2018 - 2020», ки дар Маҷлиси вакилони халқи шаҳр аз 28-уми декабри соли 2017 таҳти № 8/12 тасдиқ шудааст, ба маблағи 90,3 млн. сомонӣ ба иҷро расид, ки ин нишондод ба 45%-и маблағи умумии он (200,4 млн. сомонӣ) баробар аст. Тавре ки мебинем, аз сабаби набудани манбаъҳои маблағгузорӣ дар солҳои 2018 - 2020 55%-и барнома ба маблағи 244,9 миллион сомонӣ амалӣ карда нашуд.

Консентратсияи захираҳои молиявӣ дар ҳалли вазифаҳои афзалиятноки амиқтар намудани диверсификатсияи истеҳсолоти минтақавӣ метавонад сатҳи диверсификатсияи иқтисодиёти минтақаро ба таври назаррас баланд бардорад, афзалиятҳои рақобатпазирии минтақаро дар бозорҳои миллӣ ва ҷаҳонӣ амалӣ намояд ва рушди устувори иқтисодиро таъмин намояд.

Захираҳои молиявӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар барои расидан ба Ҳадафҳои рушди ҳазорсола нақши ҳалкунанда хоҳанд дошт.

Яке аз омилҳои таъсиррасон барои рушди иқтисодиёти минтақа ин ба таври оптималӣ тақсим нашудани захираҳои молиявӣ мебошад. Бино бар ин, тақсимот ва самаранокии техникии маблағҳои буҷетӣ шартҳои муҳимми расидан ба ҳадафҳои стратегӣ бо роҳи тақсими хароҷоти давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Давлат дар истифодаи самараноки захираҳои молиявии минтақа барои беҳтар гардидани вазъи зиндагии аҳоли ва рушди соҳаҳои иқтисодӣ таъсир мерасонад. Имрӯзҳо агар ба чараёни иҷрои буҷет назар афканем, мебинем, ки вазифаи давлат ба тартиби таҳияи лоиҳаи буҷет, самаранок истифода бурдани механизмҳои молиявии буҷети давлатӣ нигаронида шудааст, ки инҳо метавонанд ба рушди соҳаҳои дигари фаъолият низ таъсир расонанд. Бахусус дар вазъияти имрӯза, ки иқтисодёти қариб тамоми кишварҳо аз сабаби паҳншавии бемории сироятии Covid 19 хароб гардида истодааст, истифодаи самаранокии буҷети давлатӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Барои амалӣ намудани ин гуна ҳадафҳо давлат бояд мунтазам муайян намудани роҳҳои беҳтарсозии самаранокии буҷети минтақаро арзёбӣ намояд.

Ҳамин тавр, агар иқтисодиёт дар марҳилаи бухронӣ қарор дошта бошад, пас, бекорӣ меафзояд, даромади субъектҳои хоҷагидорӣ паст мегардад, воридоти андозҳо коҳиш меёбанд. Дар ин ҳолат давлат бо мақсади пешгирии касри буҷет низоми андозиро тақвият диҳад ва хароҷоти давлатро кам кунад.

Инчунин қайд кардан бамаврид аст, ки барои такмили захираҳои молиявии минтақа барномаҳое, ки аз ҷониби давлат қабул ва гузаронида мешаванд, таъсир мерасонанд. Татбиқ ва иҷрои саривақтии барнома, аввалан, ҳамаи маблағгузори мувофиқро талаб

мекунад. Сифати пасти барномаҳои давлатӣ ба истифодаи самараноки захираҳои молиявии минтақаҳо таъсири манфӣ мерасонад ва нишондиҳандаҳои барномаҳои давлатӣ ба арзёбии воқеии ноил шудан ба натиҷаҳои ба нақша гирифташуда имкон намедиханд. Бино бар ин, нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаро зерин назароти қатъӣ гирифта, ҳар як моддаи хароҷоти соҳаҳо дар як давраи муайян бояд арзёбӣ карда шаванд.

Аз нигоҳи мо, барои такмилдиҳии захираҳои молиявии минтақа Ҳукумати кишвар бояд вазъи бозорҳои молиявӣ, низоъҳои тижоратӣ ва андешидани чораҳо барои пешгирии таъсири манфӣ ин омилҳо ба иқтисодиёти минтақа нақшаи чорабаиниҳои навро таҳия намояд. Ҳамчунин барои нигоҳдории устувории нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа, таъмини устувории низоми бонкӣ, корхонаҳо ва беҳтар намудани иқлими сармоягузорӣ чораҳои қатъӣ андешида шаванд.

Аз соли 2006 сар карда, дар ҷумҳурӣ ҳамаи минтақаҳо барномаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ доранд ва амалӣ мекунанд. Банақшагирии стратегии рушди соҳаҳои иқтисодӣ ҳамчун як ҷузъи Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа амал мекунад, ки дар он дурнамои рушди соҳаҳо барои давраи пешбинишаванда муайян карда мешаванд.

Таҷрибаи банақшагирии стратегии рушди минтақаҳои даҳсолаҳои охир нишон медиҳанд, ки то имрӯз дар ҷумҳурӣ тамоми шароити институтсионалӣ, банақшагирии стратегии рушди минтақаҳо фароҳам оварда шудааст. Имкониятҳои институтҳо танҳо дар сурате амалӣ мешаванд, ки ҳамоҳангӣ ва ҳамкориҳои байни онҳо дар доираи сиёсати аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва мутавозуни минтақавӣ, ки стратегияи рушди минтақаро муайян мекунад, ба роҳ монда шаванд.

Банақшагирӣ ва пешгӯии рушди минтақавӣ аллакай қисми

таркибии стратегия ва барномаи рушди кишвар шуда истодааст. Ҳамин тариқ, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 як банди том (3.2) ба рушди минтақавӣ бахшида шудааст ва дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 мушкилоти рушди маҷмӯии минтақаҳои кишвар дар боби мустақили 5 баррасӣ шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳодҳои асосии рушди минтақавӣ ба вуҷуд омадаанд ва бо ёрии он барои рушди босуръати иқтисодии захиравии минтақаҳо шароити институтсионалӣ фароҳам оварда шудааст.

Хулоса, омӯзиши шароити институтсионалие, ки рушди босуръати соҳаҳои иқтисодиро дар минтақаҳои кишвар таъмин менамояд ва фаъолияти диверсификатсияи субъектҳои хоҷагидориро ҳавасманд мекунад, ҳанӯз вуҷуд надорад. Аз қабилӣ, механизмҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти диверсификатсия дар соҳаи соҳибкорӣ, механизмҳои ташкилии таъмини ҳамкории тижорати калон ва хурд, муассисаҳои таълимӣ, илм ва бизнес; механизмҳои таъмини тамаркузи захираҳои молиявӣ дар сатҳи минтақавӣ ва ғайра.

Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки шароити институтсионалӣ барои диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои кишвар тавассути ташкили институтҳо (механизмҳо)-и дар айни замон нарасанда беҳтар карда шавад.

Яке аз чунин ниҳодҳо, тавре ки таҷрибаи кишварҳои ИДМ, алахусус Федератсияи Россия нишон медиҳад, таҳияи Барномаи минтақавии рушди соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва амиқгардонии диверсификатсияи он мебошад, ки барои 15-20 сол пешбинӣ шудааст. Мутаассифона, то ҳол дар ҷумҳурӣ таҷриба ва асосҳои институтсионалии таҳия ва дар амал татбиқ намудани Барномаи минтақавии диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ намерасанд. Дар Барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо

баъзе масъалаҳои диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ пешбинӣ шудаанд, аммо онҳо асосан ба сохтмони корхонаҳои нав дахл доранд ва аслан ба корхонаҳои саноатии мавҷуда таъсир намерасонанд.

Ба фикри мо, зарурати таҳияи Барномаи минтақавии диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодӣ барои минтақаҳои алоҳидаи кишвар бо дарназардошти иқтидори захиравии минтақа зарур аст. Таҳияи барномаи минтақавии диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодӣ бояд дар доираи дурнамои дарозмуддати рушди соҳаи минтақа ва санадҳои қонунгузории танзимкунандаи сиёсати саноатӣ ва сармоягузорӣ, принципҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, инноватсия ва соҳибкорӣ дар минтақа, инчунин додани имтиёзҳо ва субсидияҳо ба соҳибкорони хурд ва миёна амалӣ карда шавад.

Сохтори Барномаи минтақавии диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодӣ, ба андешаи мо, бояд бахшҳои зеринро дар бар гирад:

Муқаддима

I. Хусусиятҳои умумии минтақа ва иқтидори захиравии он;

II. Таҳлили рушди соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа;

III. Ҳадафҳо, вазифаҳо ва марҳилаҳои татбиқи барнома;

IV. Тадбирҳои амиқ кардани диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодии минтақа;

V. Таъмини кадрҳои соҳаҳои минтақа дар заминаи амиқтар кардани диверсификатсияи он;

VI. Маблағгузории амиқ ба соҳаҳои иқтисодии минтақа;

VII. Мониторинги раванди диверсификатсияи минтақавии соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа.

Бояд қайд кард, ки таҳия ва қабули Барномаи минтақавии диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа бо дарназардошти миқёси ҳадафҳои пешбинишуда ва имконнопазирии баҳогузорӣ вақти нисбатан тӯлонӣ талаб мекунад. Аз ин лиҳоз,

Барномаи минтакавии соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа бояд ба муҳлати на камтар аз 10-15 сол бо муайян намудани марҳилаҳои татбиқи он таҳия карда шуда, бо рохнамо ва нишондиҳандаҳои Стратегияи миллӣ ва миёнамуҳлати Барномаи рушди кишвар алоқаманд бошад.

Таҳияи Барномаи минтакавии диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа таҳлили ҳамаҷонибаи рушди корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳо бо истифодаи усулҳои таҳлили SWOT, таҳлили нишондиҳандаҳои стандартӣ омӯрӣ ва таҳлил бо истифода аз системаи нишондиҳандаҳои тағйироти сохторӣ дар бар мегирад.

Ҳадафҳои асосии таҳлил бояд инҳо бошанд:

- муайян кардани тамоюли диверсификатсияи корхонаҳо ва соҳаҳои мавҷудаи минтақа;
- муқаррар намудани мувофиқати сохтори соҳавии соҳаҳои минтақа ба иқтидори захираҳои табиӣ он ва имконияти ташкили соҳаҳои нав;
- муайян кардани мушкилоти бо кадрҳо таъмин намудани соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа;
- арзёбии рушди маҷмӯи инфрасохтори минтақа аз нуқтаи назари рушди соҳаҳо;
- баҳодиҳии иқтидори молиявӣ, аз ҷумла сармоягузорӣ дар минтақа;
- арзёбии шароити институтсионалии татбиқи диверсификатсияи саноати минтақа.

Шарти муҳимтарини татбиқи Барнома ташаккули механизми танзими тақсимот ва тақсимои амвол дар байни субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад. Ҳангоми таҳияи механизми танзими муносибатҳои молумулкӣ бояд ба назар гирифт, ки ҳифзи ҳуқуқи моликият ва муассисаҳо барои иҷрои шартномаҳо дар раванди диверсификатсияи соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақавӣ аҳамияти

калон доранд. Вақте ки ин муассисаҳо хуб кор меkunанд, корхонаҳо ва одамон барои навоарӣ ва диверсификатсияи истеҳсолот ҳамчун манбаи даромад аз фаъолияти худ ҳавасмандӣ ба даст меоранд. Дар асоси натиҷаҳои таҳлили ҳамачонибаи рушди корхонаҳо ва соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа ба диверсификатсия стратегияҳои рушди минтақавӣ, ҳадафҳо ва вазифаҳои Барнома нигаронида шудааст. Барнома бояд ташаккули заминаи меъёрии татбиқи диверсификатсияи соҳаро таъмин намояд.

Марҳилаи муҳимтарини таҳияи Барнома ташаккули портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад. Лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои амиқтар кардани диверсификатсияи соҳаҳои минтақа, корхонаҳои саноатии алоҳида, сохтмони корхонаҳо ва соҳаҳои нав, ки ба Барномаҳо дохил карда шудаанд, мусоидат менамояд.

3.2. Самтҳои истифодаи афзалиятноки иқтидори захиравӣ ва таҷдиди соҳаҳои иқтисодӣ дар рушди иқтисодиёти минтақа

Истифодаи иқтидори захиравӣ дар низоми рушди иқтисодиёти минтақа сараввал интиҳоби самтҳои афзалиятнок, яъне «нуқтаҳои рушд»-ро, муайян намудан дар шароити имрӯзаи захираҳои иқтисодии маҳдуд аҳамияти бузург дорад. Ҷустуҷӯи «самтҳои афзалиятнок»-и иқтидори захиравии минтақа бояд самти асосии рушди соҳаҳои иқтисодии минтақа гардад.

Самтҳои истифодаи афзалиятноки иқтидори захиравӣ ин ба пуррагӣ истифодаи иқтидори захиравии минтақа ба ҳисоб меравад, ки барои рушди иқтисодиёти минтақа заминаҳоро муҳайё месозад. Дар шароити ҳуқмронии механизмҳои бозорӣ одатан барои истифодаи пурраи иқтидорҳои истеҳсоли унсури асосӣ баланд намудани талабот ба маҳсулоти истеҳсолшаванда ба ҳисоб меравад, ки ба шарофати он имкониятҳои истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодии мавҷуда таъмин карда мешаванд. Бояд қайд намуд, ки барои шаҳри Исфара афзоиши талаботи истеъмоли муаммо намебошад. Зеро ба таври нопурра истифода бурдани иқтидорҳои истеҳсоли ва дар баъзе ҳолатҳо пурра аз байн рафтани ин иқтидорҳо аз ҳисоби таҷрибаи нокифоягии фаъолияти корхонаҳо дар шароити рақобати бозорӣ ва воридоти зиёди маҳсулот ба миён меояд.

Якчанд масъалаҳои асосие, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ва Барномаҳои рушди минтақаҳо оварда шудаанд то ҳол ҳалли худро наёфтаанд, ки инҳо:

- сатҳи пасти таҳлили методии вазъи рушд ва захираҳои мавҷуда, ба ҳисоб нагирифтани таҳдидҳо ва омилҳои рушди минтақаҳо;

- алоқамандии нокифояи барномаҳои рушд бо чараҳои молиявӣ, афзалиятҳову манфиатҳои сармоягузорӣ, маблағгузориҳои

минтақавӣ ва тамоюли рушди соҳаҳои иҷтимоии минтақа;

- самаранокии пасти идоракунии давлатӣ дар сатҳи минтақаҳо, худидоракунии маҳаллӣ, инчунин истифодаи захираҳои дохилӣ ва иқтидори дар минтақаҳо мавҷуда мебошанд.

Аз ҳамин сабаб зербоби ҷамъбастии диссертатсия ба “Самтҳои истифодаи афзалиятноки иқтидори захиравӣ дар рушди иқтисодиёти минтақаҳо” бахшида шудааст.

Истифодаи афзалиятноки ҳамаи намудҳои захираҳои иқтисодӣ табиатан маънои афзоиши боздеҳи он ва кӯшиши кам намудани хароҷоти воҳиди маҳсулоти истехсолшавандаро дар назар дорад. Дар шароити муосир истифодаи афзалиятноки захираҳои иқтисодӣ истифодаи самараноки онҳоро дар назар дорад. Зеро аксарияти соҳаҳои иқтисодии минтақаҳо дар фаъолияти худ ба талабот бе дарназардошти ҳисоби иқтидори имкониятҳо ва захираҳои истифоданашуда (табӣӣ, меҳнатӣ, молиявӣ, фаъолияти соҳибкорӣ) нигоҳ мекунанд.

Захираҳои табӣӣ чи захираҳои барқароршаванда ва чи захираҳои барқарорнашаванда, инчунин хидматҳои экосистемавӣ (системаи экологӣ) ҷузъи доройҳои воқеии минтақа, яъне сармояи табиии он буда, аз онҳо дигар шаклҳои сармоя ташаккул меёбанд. Аз ин нуқтаи назари муҳим бармеояд, ки онҳоро ба таври босубот истифода кардан, яъне захираҳои барқароршавандаро ҳифз намудан (танҳо афзоиши ҳарсолаи онҳоро истифода кардан зарур аст ва ё чунон корбарӣ намудан лозим аст, ки қисмати истифодашавандаи онҳо доимӣ монанд ва минбаъд дар замони оянда афзоиш ёбанд) зарур аст. Захираҳои барқарорнашавандаро хеле эҳтиёткорона истифода бурда, чун ҳадаф ба ҷойи онҳо захираҳои ивазшаванда бояд ёфт, дар айни замон барои афзоиши захираҳои барқароршаванда ва захираҳои инсонӣ сармоягузорӣ бояд кард, яъне бояд чунон рафтор кард, ки даромади одамон кам нашуда, ба истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои табӣӣ даст

назананд.

Чунончи дарёфти самтҳои афзалиятноки захираҳои иқтисодӣ имкон медиҳад, ки дар оянда содироти маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ нисбат ба воридоти он зиёд гардад. Маълум аст, ки ба тӯфайли шароити махсуси табиӣ қисме аз заминҳои Тоҷикистон дар қиёс бо мамлакатҳои дигар дорои иқтидори бештари кишоварзӣ бо арзиши аслии пасттар доранд. Аз ин лиҳоз, азхудкунии технологияҳои наватарин бо истифода аз воситаҳои муосири интенсификатсия дар заминҳои ҳосилхез метавонад на танҳо талаботи аҳолии мамлакатро ба озукаворӣ қонеъ гардонад, балки рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ маҳсулоти хоҷагии халқро муайян намоянд.

Ба самтҳои истифодаи афзалиятноки иқтидори захиравии шаҳри Исфара дар таъмини рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа дуруст ба роҳ мондани сохтори ташкилӣ, интиҳоби технология (сарфакунандаи захираҳои инсонӣ), таҳия ва татбиқи сиёсати дохилии рақобатпазирро дохил менамоем. Дар ин радиф:

- бо мақсади баланд бардоштани сифати омодагии кадрҳо ва самаранокии идоракунии андешидани чораҳо бобати ҳавасмандгардонии шуғл дар соҳаҳои иқтисодии минтақа;

- таҳияи низоми шохисҳо ва нишондиҳандаҳо барои баҳодихии мундариҷа ва сифати ҳадафҳои оинномавии дар доираи хизматрасонӣ ё истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятии ҷавобгӯи талаботи муосир;

- таваҷҷуҳ додан ва васеъ истифода намудани приснипҳои бозорӣ дар фаъолияти иқтисодии худ, аммо ҳамзамон даст кашидан аз суиистифодаи онҳо ҳангоми истеҳсоли неъматҳо;

- муайян намудани низоми дақиқи ҳисоботдиҳии соҳаҳои иқтисодӣ дар назди давлат;

- таҳияи равишҳои нав дар ташаккули сохтори ташкилӣ ва

идоракунӣ дар корхонаҳо, дар ин замина, пешниҳод намудани мустақилияти бештар ҳангоми амалӣ кардани фаъолияти иқтисодӣ ва баланд бардоштани салоҳияти мақомоти давлатии ҳокимияти маҳаллӣ дар баланд кардани иқтидори истеҳсолии минтақа;

- васеъ намудани таъминоти иттилоотии соҳаҳои иқтисодӣ тавассути рушди низоми идоракунии давлатӣ-иттилоотӣ, ки “ҳукумати электронӣ” ном гирифтааст;

- ба роҳ мондани татбиқи принсипи “самтгузорӣ ба натиҷагирӣ” дар корхонаҳои соҳаи иқтисоди минтақа;

- такмил додани механизмҳои ниҳодии инкишофи корхонаҳои бахши давлатӣ;

- таҳия ва татбиқ намудани лоиҳаҳои миллии дорои ҳадафу стратегияҳои мушаххас дар ободонии минтақаҳо.

Сиёсати минтақавӣ қисми таркибии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 буда, ба минтақаҳо вазифаи ташаккули фаъолонаи шароит барои фаъолияти босамари иқтисодӣ, ҷалби сармоя, омодагории кадрҳои баландсавод, ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ вогузор карда мешавад.

Барои таъмини идоракунии самарабахши рушди минтақавӣ ва ноил шудан ба рушди иқтисодӣ вазъияти ҷориро таҳлил карда, маҷмӯи имкониятҳои мавҷударо, ки ба динамикаи рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии минтақа таъсири мусбат мерасонанд, пурра истифода бурдан лозим аст.

Воситаи самараноки ташаккул ва татбиқи бомуваффақияти ҳадафҳои стратегияи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа банақшагирии стратегӣ мебошад. Истифодаи амалии механизмҳои банақшагирии стратегӣ имкони дуруст муайян кардани самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа, оқилона истифода бурдани имконияту захираҳо, таҳкими бовари аҳоли, соҳибкорони инфиродӣ, инчунин амалӣ кардани ҳадафҳои рушди ояндаи

минтақаро бо таваҷҷух ба татбиқи мақсадҳои гузошташуда таъмин менамояд.

Яке аз воситаҳои муҳимми сиёсати минтақавӣ дар татбиқи суботи иҷтимоӣ амалигардонии чораҳо оид ба таъмини кафолати иҷтимоӣ, ёрии иҷтимоӣ ба табақаҳои сусти аҳоли ва афзудани даромади шаҳрвандон бо роҳи ҷалби онҳо ба барномаҳои фаъоли мусоидат ба шуғли пурмахсул мебошад.

Дар шароити муосир рушди пешрафти илмӣ-техникӣ талаботи волотарро нисбат ба захираҳои меҳнатӣ пешниҳод мекунад. Бино бар ин, барои таъмин кардани бозори меҳнат бо мутахассисиони баландихтисос системаи таълим, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳоро таҷдид бояд кард. Расондани ёрии иҷтимоӣ ба табақаҳои сусти ҳифзшудаи аҳоли вазифаи афзалиятноки мақомоти давлатӣ мебошад. Тамоюлотҳои мусбати рушди иқтисоди Тоҷикистон ба пастшавии таркиби сифатии шаҳрвандони камбизоат мусоидат кард. Хусусан, ин ба тӯфайли ташкили ҷойҳои нави корӣ, афзоиши музди меҳнат, рушди соҳибкорӣ ва хоҷагии оилавӣ ба даст оварда шудааст.

Мукаммалгардонии фаъолияти соҳаҳои иқтисодӣ, таҷдиди корхонаҳои истеҳсолӣ бо усули истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар амалигардонии ҳадафи чоруми стратегии кишвар ба ҳисоб меравад. Ҳар як ҷараёни таҷдид аз маҷмӯи тағйироти технологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва сиёсӣ иборат мебошад.⁴⁵

Ҷараёни таҷдид аз маҷмӯи унсурҳо, ба монанди ҷорикунии технологияҳои муосир, ворид намудани тағйирот ба сохтори соҳаҳои иқтисодиёт ва гузариш ба роҳи инноватсионӣ иборат мебошад. Ба ақидаи Е.Г. Ясин, равандҳои таҷдиди соҳаҳои иқтисодӣ бояд аз чунин унсурҳо иборат бошад: 1) Истеҳсол ва коркарди маҳсулот то давраи

⁴⁵ Шимов В.Н., Крюков Л.М. Модернизация национальной экономики – императив времени. // Белорусский экономический журнал. - 2013.- № 2. - С. 18-42. (С. 23).

ниҳой бо истифода аз технологияҳои муосир; 2) Таъмини корхонаҳои истеҳсоли бо таҷҳизоту технологияҳои муосири ҳосилнокиаш баланд; 3) Омода кардани мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи замони муосир; 4) Мунтазам, ворид намудани инноватсияҳо ба соҳаҳои иқтисодӣ.⁴⁶

Таҷриба нишон медиҳад, ки амалигардонии чорабиниҳо оид ба таҷдиди соҳаҳои иқтисодии минтақа дар ҳолати ҷалби якҷояи захираҳои худӣ имконпазир аст. Иқтисоддони рус Шурубович А. чараёни таҷдидро аз дигар равандҳои иқтисодӣ афзалтар меҳисобад, чунки таъсири онҳо ба рушди соҳаҳои иқтисодии минтақа назаррас аст.⁴⁷

Дигар намуди таҷдид ин ҷорӣ намудани навоариҳои ихтироъкорӣ мебошад. Стратегияи инноватсионии ислоҳоти иқтисодӣ ин на танҳо таъмин намудан бо технологияҳои нав, балки ташкили корхонаҳои нав низ ба ҳисоб меравад. Ин гуна корхонаҳо дар асоси таҷдиди пояҳои истеҳсолии техникӣ, комёбиҳои илмӣю техникӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодӣ дараҷаи рақобатпазиро ба даст меоранд.

Аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон рақобатпазирӣ худро аз ҳисоби тараққи додани иқтисоди илмӣю техникӣ таъмин менамоянд. Масалан, агар дар мамлакатҳои пешрафтаи саноатӣ вазни ҳосил бахши хусусӣ дар инноватсияҳои умумии соҳаи илм аз 60 то 80%-ро ташкил диҳад, ин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 1,9%-ро ташкил медиҳад.⁴⁸ Талафоти зиёди ғайри аз ҳисоби ниҳоят суст истифода шудани дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот бо мақсади тиҷоратӣ ба назар мерасад. Ба ин хотир, бояд дар кишвар

⁴⁶ Ясин Е.Г. Модернизация российской экономики: что в повестке дня. // Общество и экономика. – 2001.- №3-4.- С. 5-29.

⁴⁷ Шурубович А. Модернизация экономики в странах СНГ: типы, ресурсы, инструменты. // Экономическое обозрение ЕвразЭС. – 2008. №1 (13). С. 4-8.

⁴⁸ Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. //www.medf.tj [Санаи воридшавӣ: 15.05.2020]

ҳамбастагии илм бо истеҳсолот ҷорӣ карда шавад. Барои таҷдиди соҳаҳои илми кишвар сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ бо мақсади тақмил додани дониш ва баланд бардоштани сатҳи касбият зарур аст.

Дар маҷмӯъ фароҳамории чунин шароитҳо дар иқтисодиёти дохилӣ боиси рушди иқтисодии давлат мегардад. Дар системаи иқтисодии ҷаҳонӣ тақрибан ҳамаи давлатҳои пешрафтаи дунё тараққиёти худро аз таъмини рушди капитали инсонӣ амалӣ менамоянд. Сингапур яке аз он давлатҳо мебошад, ки рушди иқтисодиёти дохилии худро вобаста аз чунин имконият таъмин намудааст. Дар солҳои охири асри гузашта Сингапур ба яке аз давлатҳои қашшоқтарини дунё дохил мешуд. Ҳоло бошад, Сингапур дар қатори 10-гонаи беҳтарин дар ҷойи 8-ум меистад, ки ин воқеа ҳам дастоварди хело бузург мебошад. Иқтисодшиносони ҷаҳон пешрафти давлатро маҳз дар самти рушди капитали инсонӣ асоснок менамоянд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар мамлакатҳои тараққикарда корхонаҳои хурд ба рушди минтақаҳои аз ҷиҳати саноат қафомонда мусоидат намуда, дар сиёсати минтақавии онҳо нақши муҳим мебозанд. Онҳо бо мақсади коркарди захираҳои маҳаллӣ ва бо ҷойи кор таъмин намудани аҳолии минтақа мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, аз ҷониби корхонаи муштараки «Баракат-Исфара», ки бо сармоягузориҳои соҳибкорони русу тоҷик таъсис дода шудааст, корхонаҳои «Исфарафуд», «Неъматҳои Исфара», «Исфогрупп», «Таджфрукт», «Кадр», «Саодат» ва ғайра зиёда аз 20-25 намуди маҳсулоти меваи муосир босифат коркард ва бо истифода аз технологияи нав бандубаст намуда, маҳсулоти тайёрро дар қуттиҳои андозаашон гуногун ва барои ҳамлу нақл мувофиқ ба Ҷумҳуриҳои Русия, Белорусия, Қазоқистон ва давлатҳои дигар ба фурӯш баровардаанд. Агар соли 2015 аз шаҳри Исфара зиёда аз 55 ҳазор тонна меваи хушк ба хориҷи мамлакат содир гардида бошад, зиёда аз

20 ҳазор тоннаи он коркард ва бандубаст гардида, баъдан ба хориҷа интиқол дода шудааст. Имрӯзҳо бошад, зиёда аз 100 ҳазор тонна меваи хушк ба хориҷи кишвар содир карда мегардад, аммо қисми он бе коркард интиқол дода мешавад.

Хуб мешуд, барои истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ ва ҳам захираҳои табиӣ дар ин корхонаҳо бо истифода аз технологияҳои муосир истеҳсоли конфетҳои шоколадӣ, аз навъҳои гуногуни меваҳои хушк, истеҳсоли мураббо ва шарбатҳои аз лиҳози экологӣ тозаро ба роҳ монанд. Нақши хушкмева дар иқтисодиёти шаҳри Исфара ғайбаовар буда, сарварони корхонаҳо ва роҳбарияти шаҳри Исфара барои рушд ва тараққӣ додани он аҳамияти махсус зоҳир намоянд. Чунин муносибат ба соҳа метавонад барои пешрафт такони ҷиддӣ диҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 кони фосфоритҳо кашф гаштааст ва асосан ин конҳо дар нишебии ҷанубии қаторкӯҳи Ҳисор ва нишебии шимолии қаторкӯҳи Туркистон ҷойгир шудааст. Дар байни онҳо кони Риват дар наздикии шаҳри Панҷакент вучуд дорад, ки захираи фосфорит дар он то 60 млн. тонна мебошад.⁴⁹ Инчунин дар шаҳри Исфара дар мавзеи Ҳонобод захираҳои фосфорит вучуд дорад. Лекин ягон корхонаи истеҳсоли фосфорит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд надорад. Аз ҳамин сабаб ин намуди минералҳо барои хоҷагии қишлоқ ба мо аз дигар кишварҳо воридот мешавад ва сохтани корхонаҳои истеҳсоли нуриҳои минералии фосфордор дар кишвар, аз ҷумла дар шаҳри Исфара манфиатовар мебошад.

Дар сурати ба роҳ мондани истеҳсоли фосфоритҳои ватанӣ мо метавонем дар зинаи аввал минтақаҳои алоҳида ва дар ниҳояти кор тамоми ҷумҳуриро бо ин нурии пурқимат таъмин намуда, ба пуррагӣ аз воридоти берунӣ озод гардем. Инчунин захираҳои глауконит низ

⁴⁹ Солиев З.М., Каримов А., Бобоев М. Роль и значение местных минеральных удобрений для развития сельского хозяйства в Республике Таджикистан /З.М.Солиев// Маводи конфронси илмӣ амалӣ. - Исфара:филиали Донишгоҳи технологӣ, 2015.- 456с.

дар Исфара вучуд дорад ва аз он нуриҳои минералии калийдор истехсол кардан мумкин аст. Агар мо дар корхонаи “Кимиёи Исфара” истехсоли нуриҳои нитрогендорро ба роҳ монем, он гоҳ хоҷагии қишлоқи вилоятро бо нуриҳои минералӣ таъмин менамоем.

Дар ҷадвали поён макон ва миқдори мавҷудаи захираи кони фосфорити шаҳри Исфара оварда шудааст.

Ҷадвали 3.3. - Таснифоти захираҳои маъдан дар шаҳри Исфара

Макони кон	Намуди маъдан, ҳисоби миёна, P_2O_5 , %	Захираҳои маъдан млн. тонн P_2O_5 , млн. тонн аз рӯйи категория		Тавоноӣ, м		Эзоҳ
		A+B+C1	C2	Фосфоритҳо дар уфук	Кушоиш	
Исфара	Дона-дона фосфоритҳо, 7,80	$\frac{4,50}{0,35}$	-	-//-		8 км ба шимол аз Исфара ҷойгир шудааст

Манбаъ: Маводи конфронси илмӣю амалӣ.-Исфара: филиали Донишгоҳи технологӣ, 2015.- 456с.

Чӣ хеле ки аз ҷадвал дида мешавад, дар шаҳри Исфара захираи кони фосфорит ба 4,5 млн. тонна (захираи умумии он дар Тоҷикистон 540,68 млн. тонна P_2O_5) баробар аст.

Инчунин дар шаҳри Исфара захираҳои маводи сохтмонӣ мавҷуд аст. Дар кони Араб реги кварсӣ, дар конҳои Шӯртанг, Конизок, Шӯроб, Қалъачаи Мазор, Ким, Ганҷак, Октябр, Сиёҳсанг, Саридаштӣ, Комёб, Ворух, Нефтобод, Қалъаи Бобо, Сурхдара ва Хонобод захираҳои охра, аргилит, гачсанг, оҳаксанг, хок, гил ва регу шағал мавҷуд аст, ки дар асоси ин конҳо оҳак, гач, семент, керамзит, хишт ва ғ. истехсол мекунам. Аз рӯйи ин маълумот дар шаҳри Исфара сохтани корхонаҳои сементбарорӣ, гачбарорӣ, оҳакбарорӣ, хиштбарорӣ, рангбарорӣ ва ғ. манфиатовар мебошад.

Дар шароити имрӯза иқтидори истеҳсолии минтақа аз сиёсати саноатии он вобастагии калон дорад. Аз ин лиҳоз, дар шаҳри Исфара таҷдиди корхонаҳои азкормонда, ба монанди ҚСК “Тамохуш”, ҚСК “Ангишт”, ҚДММ “Петролеум Суғд”, ҚСК “Заводи кимиё” ва ғайраҳо зарур мебошад. Масалан, дар ҚСШК «Ангишт» ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ сол аз сол афзоиш ёфта, соли 2019 қариб 4 дар сада маҳсулоти саноатии шаҳро ташкил дод (3771 ҳазор сомонӣ). Истихроҷи ангишт дар қони Шӯроб аз 28,1 ҳазор тоннаи соли 2008 ба 32,2 ҳазор тонна дар соли 2019 расонида шуд. Аммо дар қиёс ба соли 1990 дар қони ангишти Шӯроб 14 маротиба кам шудааст (аз 428,6 ҳазор тонна то 32,2 ҳазор тонна).

Дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ истихроҷи ангиштсанг ба 1 миллион тона дар як сол расида буд, ҳоло бошад, 15%-и он давра ангиштсанг истеҳсол карда шуда истодааст. Захираҳои геологии ангиштсанги қони Шӯроб аз рӯйи тадқиқот ва нишондиҳандаҳои геологҳои шӯравӣ 500 миллион тоннаро ташкил медиҳад. Ин имкон медиҳад, ки маблағгузори карда, истихроҷи ангиштсангро зиёд кунем ва ин манбаи сӯзишворӣ солҳои тӯлонӣ мардуми шаҳри Исфароро бо ангишт таъмин намояд.

Ҳадаф аз рушди корхона: таъмини ҷойҳои қорӣ барои шаҳрвандони шаҳраки Шӯроб ва бо дарназардошти норасоии гази табиӣ, нафт, инчунин нокифоягии неруи барқ дар Тоҷикистон, афзоиш додани ҳаҷми истихроҷи ангиштсанг. Ин имконият медиҳад, ки масъалаҳои иҷтимоии шаҳраки Шӯроб ҳал гардад. Бунёд кардани истгоҳи барқии аловиро ба афзоиши ҳаҷми истихроҷи ангишт такон дода, барои таъмини корхона ва шаҳрак бо неруи барқ шароит фароҳам меоварад

Пешниҳодҳо:

Ворид сохтани технология ва таҷҳизотҳои замонавӣ;

Реструктуризатсияи қарзҳо;

Дастгирӣ ва маблағгузорӣ аз тарафи давлат;
Чалби инвесторҳои хориҷӣ;
Кушодани конҳои кушод дар мавзеи Зумрадшоҳ;
Сохтани истиғоҳи барқии аловӣ дар назди корхона.

Пешниҳодҳо ба ноил гаштан ба мақсадҳои пешбинишуда дар сурати дастгирии бештари молиявии давлатӣ, чалб намудани инвестори хориҷӣ ва зиёд намудани маблағҳои хусусӣ барои тармиму таҷдиди конҳо ва дастрас намудани технологияҳои инноватсионӣ ва таҷҳизоти нави кӯҳканӣ, ташкили корҳои геологӣ ҷустуҷӯӣ, рушди шаҳраки Шӯроб ва ҳалли проблемаҳои иҷтимоиро имконпазир мегардонад⁵⁰.

Соҳаи истихроҷи нафту газ. Дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ соҳаи истихроҷи нафт яке аз саноатҳои пешрафта ҳисоб гашта, шаҳраки Нефтобод тараққӣ мекард ва аксари мардуми ин маҳал дар ин соҳа кор мекарданд. Масалан, соли 1985 дар Исфара дар як сол беш аз 240 ҳазор тонна нафт истеҳсол карда мешуд, ҳоло бошад, ин нишондод ба 8,5 фоизи давраи Иттиҳоди Шӯравӣ баробар аст. Сабаби нисбат ба давраи Иттиҳоди Шӯравӣ хеле поён рафтани нишондиҳандаҳои соҳа нокифоягии маблағ барои корҳои ҷустуҷӯӣ ва пармакунӣ, норасоии қубурҳои махсус, ба истифода дода нашудани ҷоҳҳои нави нафту газ ва фарсуда гаштани таҷҳизоти пармакунӣ ва механизмҳои нафткашӣ мебошад.

Ҳадаф ва мақсади асосӣ: аз рушди саноати нафту газ таъмини саноат, кишоварзӣ ва мардум бо ҷойҳои нави корӣ ва кам кардани вобастагии шаҳр аз содироти ин ашёи стратегӣ мебошад. Ба истифода додани ҷоҳҳои нав, гузаронидани корҳои пармакунию ҷустуҷӯӣ ва таъмири куллии ҷоҳҳои мавҷуда чалби инвестицияи ҷиддиро талаб мекунад.

⁵⁰ А.Ҳ. Ҳакимов, М.Т. Каримова, Д.Б. Қодиров, Т.Ғ. Шодиева, Ф.М. Муминова. «Иқтисодиёт ва идоракунии минтақа» Душанбе «Деваштич»-2002 сол. Саҳ 275.

Пешниҳодҳо:

ворид сохтани таҷҳизоти нав;

чалби инвесторҳои ватанию хориҷӣ;

вусъат додани корҳои ҷустуҷӯӣ, пармакунӣ ва ҷоҳканӣ.

Саноати коркарди маъдан ва металлургияи ранга, коркарди филиз, кимиё, электротехникӣ. Ҳадаф аз рушди корхонаҳои соҳа ва вазифаҳои афзалиятнок - нигоҳ доштани ҷойҳои кори мавҷуда, истифодаи самараноки иқтидорҳои истеҳсолӣ барои таъсис додани ҷойҳои нави корӣ.

Мушкилот. Сабаби нисбат ба давраи Иттиҳоди Шӯравӣ хеле поён рафтани нишондиҳандаҳои соҳа ин канда шудани робитаҳои иқтисодӣ, аз даст додани бозорҳои фурӯши маҳсулот дар давлатҳои ҳамсоя, монеаҳои гумрукӣ, набудани созишнома бо давлатҳои ҳамсоя оид ба гузаштани нақлиёт ва интиқоли молу маҳсулот тавассути қаламрави давлатҳои ҳамсоя, дурии роҳ аз манбаъҳои ашёи хом ва истеъмолкунандагон, рақобатнопазирии маҳсулот нисбат ба дигар кишварҳо буда, аз ҳамин сабаб қисми хеле ками иқтидорҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои азими Исфара истифода мешаванд.

Пешниҳодҳо:

1. Дар заминаи ҶС «Чароғ» ба роҳ мондани истеҳсоли таҷҳизоти каммасрафи барқӣ ва таъсис додани корхонаи муштарак барои коркарди марганетси кони «Чатир-Отек».

2. Истеҳсоли нуриҳои нитрогенӣ дар ҶСШК «Кимиё» ба корхона имконият медиҳад, ки бо ашёи худӣ таъмин бошад маҳсулоти истеҳсошудаи нитрогениро ба хоҷагиҳои кишоварзии шаҳру ноҳияҳо ва вилоят равона намояд.

3. Дар қаторкуҳи Кӯктепа дар наздикии шаҳраки Нурафшон захираи тилло, барий, марганетс, қурғошим, симоб, руҳ ва сурма вучуд дорад. Инчунин захираи калони стронсий ва хоҳаҳои нефлиндор дар мавзеи Лаккон кашф карда шудааст, ҳисоби техникӣ-

иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар асоси коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ҚС «Тамохуш» солҳои дароз фаъолият карда метавонад.

4. Дар ҚС «Тамохуш» таъсис додани корхонаи муштарак бо давлатҳои хориҷӣ.

5. Дар корхонаи «Филиз» ба роҳ мондани истеҳсолот аз алюминий ва чӯян, аз он ҷумла зарфҳо ва деғҳои гуногунҳаҷм, лӯкидонҳо, сарпӯшҳои каналатзисонӣ, сакқоҳо барои осиебҳои даврзананда ва ҳоказо.

6. Дар корхонаи «Нилуфар» эҳё намудани кулолгарӣ ва истеҳсоли рангҳои равғанину аҳмар.

Саноати масолеҳи сохтмон. Таҳлили вазъи имрӯзаи ин корхонаҳои масолеҳи сохтмон (комбинати масолеҳи сохтмони шаҳри Исфара ва заводи сементбарории ба номи Б.Самадов) муайян намуд, ки дар ин корхонаҳо технологияи замонавии каммасраф истифода бурда намешаванд ва маҳсулоти баровардаи онҳо ба бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ нестанд. Илова бар ин, дар корхонаҳо ҳавотозакунакҳои замонавӣ гузошта нашудааст ва ба экологияи шаҳр таъсири манфӣ расонида истодаанд. Корхонаҳои «Маснуоти оҳану бетон» ва «Заводи коркарди чӯб», корхонаи муштарак Тоҷикистону Олмон «Аура - Согда», ки ба истеҳсоли сангҳои деворӣ машғул аст, қариб фаъолият надоранд.

Ҳадафи асосии рушди соҳа: дарёфти бозори нав ва аз ҷиҳати нарху сифат рақобатнок гардонидани маҳсулот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад. Сохтани корхонаҳои оҳакбарорӣ тоқазои замон мебошад, чунки дар тоза кардани металҳои нодир оби оҳаки пухта мавқеи муҳим дорад.

Пешниҳодҳо:

1. Истифода бурдан аз технологияҳои каммасрафи барқӣ ва сӯзишворӣ дар заводи «Сементбарории ба номи Б. Самадов» ва ҳам дар заводи сементбарории ҚС «Комбинати масолеҳи бинокории

Исфара”;

2. Ворид сохтани технология ва таҷҳизоти замонавӣ;

3. Гузоштани (ҳавотозакунакҳо) дар хатҳои технологии истеҳсолӣ;

4. Ҷалби инвесторҳои хориҷию ватанӣ;

5. Сохтани корхонаи оҳакбарорӣ бо истифода аз технологияҳои замонавӣ;

6. Пайдо намудани бозори фурӯш;

Саноати хӯрокворӣ. Исфара дорои захираи ашёи фаровони кишоварзӣ барои корхонаҳои коркарди саноатӣ мебошад. Яке аз сабабҳои асосии бо иқтидори пурра кор накардани комбинати консервабарории шаҳр ин ворид нашудани технологияҳои муосири инноватсионӣ, маҳдудияти номгӯӣи маҳсулоти истеҳсолшаванда, истифода набурдани зарфҳои замонавӣ бо дизайну ороиши ҷолиб, ғаёлияти мавсимӣ, сатҳи пасти музди меҳнат, рафтани мутахассисон ба муҳоҷирати меҳнатӣ мебошанд.

Ҳадаф аз рушди соҳа ва вазифаҳои афзалиятнок ин нигоҳ доштани ҷойҳои кории мавҷуда, истифодаи самараноки иқтидорҳои истеҳсолӣ бо роҳи воридоти технологияи замонавӣ, тағйири сохтори истеҳсолӣ ва рафъи камбудии ҷойдошта мебошанд.

Саноати сабук. Соҳаи саноати сабукро дар Исфара ҶС «Фарзона», «Исфаратекстил», «Ворух», ҶДММ «Салима» ва корхонаи ҷамъияти нобиноён, ҶС «Исфаратекстил» муаррифӣ мекунанд ва, мутаассифона, солҳои охир ғаёлияташон суст мебошад. Сабаби асосии ин ворид нагаштани технологияи замонавӣ, рақобатнопазирии маҳсулот дар бозор ва дастгирӣ наёфтани истеҳсолкунандагони ватанӣ мебошад. Ҳангоми ба кор андохтани иқтидорҳои азкормонда ва ҷорӣ кардани технологияи муосир теъдоди зиёди занҳои хонашин бо ҷойҳои корӣ таъмин мегарданд.

Дар замони муосир сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои пуриқтидортарини

ҷомеаи ҷаҳонӣ табдил ёфта, нақши он дар тамоми бахшҳои иқтисодиёт назаррас мебошад. Бо ибтикори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақшаи рушди соҳаи сайёҳӣ мукамал гардида, даромади давлатӣ аз ин соҳаи муфид афзун мегардад. Шаҳри Исфараи вилояти Суғд дорои иқтидори бузурги сайёҳӣ, аз ҷумла табиати дилфиребу нотакрор, дарёву кӯлҳои зебоманзар, олами набототу ҳайвоноти бою рангин, иқлими муътадил, мероси бойи маданӣ-таърихӣ, истироҳатгоҳу осойишгоҳҳои табобатӣ ва амсоли он мебошад, ки он заминаи асосӣ барои рушди сайёҳӣ буда метавонад. Аз ин ҷо бармеояд, ки шартҳои асосии рушди сайёҳӣ бояд ба даст овардани дараҷаҳои зарурии таъминоти инфрасохтори минтақа гардида, ташаккули инфрасохтори сайёҳӣ бояд ба самтҳои афзалиятноки сиёсати минтақавии иқтисодӣ дар соҳаи сайёҳӣ ворид гардад.

Дар шаҳри Исфара якҷанд захираҳои табиӣ, ки дар соҳаи тиб истифода мешаванд, мавҷуд аст. Аммо имрӯзҳо на ҳамаи онҳо ба пуррагӣ коркард ва истифода мешаванд. Чашмаҳои “Оби шифо” дар наздикии шаҳраки Нурафшон, дар масофаи 30 километр аз маркази шаҳри Исфара ҷойгир шудаанд.

Муми кӯҳӣ маъдани табиӣ буда, аз ҷаъри замин дар конҳои махсус истеҳсол карда мешавад. Дар осойишгоҳи «Зумрад» асосан муми кӯҳии Борислав (Ҷумҳурии Украина) истифода меашавад. Гарчанде дар ҳуди шаҳри Исфара кони муми кӯҳӣ (Селроҳа) мавҷуд бошад ҳам, истеҳсоли муми кӯҳӣ дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ қатъ гардидааст. Хуб мешуд, барои истифодаи самараноки ин сарватҳои табиӣ роҳҳои илмӣ истеҳсол ва истифодаи он бо воситаи технологияҳои инноватсионӣ аз нав барқарор карда шавад.

Яке аз масъалаи мубрам ва ҳалталаби сайёҳӣ дар шаҳри Исфара мавҷуд набудани маълумоти кофӣ оид ба ҷойҳои сайёҳии шаҳр ба монанди: Қалъачаи Мазор, харобаҳои Қалъаи Сурх (асрҳои XI-XIII),

мақбараи Хоҷаи Рӯшноӣ, мақбараи Хоҷа Насрулло, мақбараи овозхон Зебопарӣ (асри XIX), мақбараи Ҳазрати Шох, Лангари Моҳиён, осойишгоҳи овозадори “Зумрад” ва истироҳатгоҳҳои зиёде мавҷуданд, ки дили бинандаро ба худ мекашад.

Бисёре аз ҷаҳониён дар бораи “Тахвораи заррин” навиштаҷоти тахтасанги Тангии Ворух, оинасанги Бобур, қалъаи Исфара, зиёратгоҳи Абдуллоҳи Шибирғонӣ, Мадрасаи Абдуллоҳон, Ҳазрати Шох маълумоти кофӣ надоранд. Зиёд гардидани инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ талабот ба ихтисосҳоро, чун пешхизмат, ошпаз, ороишгари мӯй, роҳбаладон ва ғайраҳо меафзояд ва бо дарназардошти ин дар ҷумҳурӣ ба омӯзиши ин ихтисосҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Оид ба ҷойҳои сайёҳии шаҳри Исфара надоштани маълумот ва аз хизматрасониҳои мавҷуда беҳабар будани сайёҳон аз номукаммалии соҳаи маркетингӣ ва таблиғотию иттилоотӣ дарак медиҳад.

Ҳамин тавр, барои рушди соҳаи сайёҳӣ дар шаҳри Исфара пешниҳодҳои зерин баманфиат хоҳад буд:

1. Ба роҳ мондани корҳои фаҳмондадихӣ дар байни аҳоли ҷиҳати эҳтироми сайёҳон ва муҳайё намудани фазои солими дӯстона;
2. Дастрас намудани нархҳои хизматрасонӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ;
3. Низоми ташкили чораҳои маркетингӣ ва таблиғотию иттилоотии соҳаи сайёҳӣ;
5. Интишори матолиби ҷолиб бобати соҳаи сайёҳӣ, арзишҳои маънавию таърихӣ ин минтақа дар расонаҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ;
6. Тайёркунии мутахассисони маҳаллии соҳаи сайёҳӣ;
7. Истифодаи технологияҳои муосир;
8. Сармоягузориҳо барои инфрасохтори сайёҳӣ дар маҳалҳо.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бе молиягузориҳои азнавкунии сармояи асосӣ ва амалисозии таҷдиди соҳаҳои

иқтисодиёт, ки аз онҳо таъмини самараи истифодаи захираҳои иқтисодии мавҷуда ғайриимкон аст, амри маҳол аст. Таҷдиди соҳаҳои иқтисодиёти малакат ва минтақаҳои он зарур аст, ғайр аз техника ва технологияи хориҷии воридшаванда, инчунин ҷалби инвеститсияҳои хориҷиро дар шакли ҷалби лизинги техника, технология, мошин ва таҷҳизоти истеҳсолӣ дар назар дорад. Барои амалисозии ин чорабиниҳо, ба фикри мо, баланд намудани диққатҷалбкунии инвеститсионии мамлакат ва минтақаҳои он зарур аст. Дар ин ҷода татбиқи ҷорӣ намудани тартиби либералии ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, истифодаи захираҳои меҳнатӣ, азнавкунии сармояи асосии корхонаҳои истеҳсолӣ ва коркарди ҷораҳо оид ба истифодаи самараноки захираҳои табиӣ зарур аст.

Таҳлили муқосисавӣ нишон медиҳад, ки дар минтақаҳои кишвар, аз ҷумла дар шаҳри Исфара пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ таҷдиди технологии соҳаҳои иқтисодиёт гузаронида нашуда, аз рӯи маълумоти расмӣ оморӣ, ҷараёни қафомонӣ ба назар мерасад. Сохтори дигар, ки тавассути он давлат метавонад ба идоракунии таъмини сармоягузори фаъолияти инноватсионии корхонаву ташкилотҳо сахмгузор бошад, ин сохтори такрористеҳсолии маблағгузориҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Сохтори такрористеҳсолии маблағгузориҳои асосӣ ин тақсим ва таносуби маблағҳои гузошташуда аз рӯи шакли такрористеҳсоли фондҳои асосӣ, истеҳсолӣ дар арзиши умумии сметаӣ мебошад, ки бо ғоизифода меёбад. Яъне сохтори такрористеҳсолии маблағгузориҳои асосӣ барои азнавбарқароркунӣ, таҷдид, васеъкунии истеҳсолоти мавҷуда ва сохтмони объектҳои нави истеҳсолӣ равона карда шудаанд. Маълумоти ҷадвали 3.4 оид ба сохтори маблағгузориҳо ба сармояи асосӣ доир ба объектҳои таъиноти истеҳсолӣ нишон медиҳад, ки дар давраи мушоҳидашаванда дар шаҳри Исфара фақат сохтмони навафзоиш ёфта истодааст.

**Ҷадвали 3.4. - Ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ ба тақрири таҳсилот дар
иқтисодиёти шаҳри Исфара (бо ифодаи фоиз)**

Нишондиҳанда	Солҳо					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Сармоягузори ба сармояи асосӣ, ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100
Аз ҷумла: таҷдид(азнавтаҷҳизон)	24	26,2	25	22	21,6	23,2
- васеъкунӣ	3,0	5,3	2,0	2,0	1,0	2
- сохтмони нав	56,3	56,5	63	61	69	62,6
- азнавбарқароркунӣ	16,7	12	10	15	9	12,2

Сарчашма: Ҳисоботи сохтмон дар шаҳри Исфара ва маълумоти раёсати омили шаҳри Исфара, 2019. С. 56-58.

Аз таҳлили маълумоти ҷадвал бармеояд, ки дар иқтисодиёти шаҳри Исфара дар солҳои таҳлилшуда ҳиссаи сармоягузориҳо ба сохтмони нав бартарӣ доранд ва дар се соли охир ба ҳисоби миёна зиёда аз 62%-ро ташкил медиҳад. Аммо ҳиссаи сармоягузориҳо барои таҷдиди корхонаҳои амалкунанда дар ҳамин фосилаи вақт зиёда аз 22%-ро ташкил медиҳад. Қобили қайд аст, ки дар иқтисодиёти мамлики рушдкарда дар сохтор ҳиссаи сармоягузориҳо барои таҷдиди корхонаҳои амалкунанда тамоюл ба афзоиш доранд. Зеро ин маъно ба техникаву таҷҳизоти замонавӣ ва пешрафтаву инноватсионӣ таъмин кардани иқтисодиётро дорад. Яке аз самтҳои амалишавии инноватсияҳо дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ ин нагониҳо дар мутахассисгардонии техникаву таҷҳизоти корхонаҳо махсуб мешавад. Аз ин рӯ, таҳлили маълумоти ҷадвали мазкур дар доираи соҳаҳо ва корхонаҳо ба мақомоти масъул ва роҳбарони онҳо имкон медиҳад, ки хулосаву натиҷаи ин сохтори сармоягузориҳо ба мақсади идоракунии таъмини сармоягузори азнавтаҷҳизон истифода намоянд.

Яке аз омилҳои барқарорсозӣ ва азнавсозии саноат дар шаҳри Исфара ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ба рақобат тобовар бо технологияҳои инноватсионӣ дар заминаи ашёҳои хоми маҳаллӣ мебошад. Соҳаи саноати Исфара потенциали калони истеҳсолӣ

дошта, аз ҷумла барои истеҳсоли ангиштсангу нафт, масолеҳи сохтмон, маҳсулоти саноати кимиёю металлургияи ранга, маводи хӯрока ва консерваҳои мевагию сабзавотӣ имконияти хуб дорад. Дар ояндаи наздик истифодаи пурраи иқтидорҳои мавҷуда ва тағйир додани сохтори истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ, ташкили корхонаҳои хурду миёнаи нав, хусусан корхонаҳои маҳсулоти бинокорӣ, коркарди пурраи маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар корхонаҳо бо ашёи хоми маҳаллӣ коркунанда имкон медиҳад, ки Исфара боз ба яке аз шаҳрҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёбад.

Барои ҳалли ин масъала тавоноии иқтидорҳои корхонаҳои истеҳсолиро муайян карда, барномаи таҷдид ва модернизатсияи ин корхонаҳоро бояд тартиб дод ва он самтҳоро интиҳоб кард, ки маҳсулоти рақобатпазир бароварда тавонанд. Дар натиҷаи гузаронидани инвентаризатсия муайян кард, ки кадом корхона кадом намуди маҳсулоти рақобатпазирро бароварда метавонад. Вобаста аз барориши намуди маҳсулоти рақобатпазир ин ё он корхона бояд аз тарафи давлат дастгирӣ ёбад. Дастгирии давлатии корхонаҳои истеҳсолӣ омили маънавии соҳибкорон шуда метавонад ва соҳибкорон корхонаҳои саноатии истеҳсолиро маблағгузорӣ мекунанд. Барномаи эҳёи корхонаҳои саноатӣ аз тарафи давлат дастгирӣ карда шуда, қарзҳо ва андозҳое, ки солҳои пешин ба уҳдаи корхонаҳо буд, аз ҳисоб бароварда шавад.

Барномаи эҳёи корхонаҳои саноатӣ бояд дар се самт амалӣ шавад:

1. Сохтани корхонаҳои саноатии замонавии инноватсионии баландтехнологӣ;
2. Эҳёи корхонаҳои мавҷуда бо технологияи замонавӣ, ки маҳсулоти рақобатпазир мебароранд;
3. Омода кардани мутахассисони ҷавон бо ташаккул додани

тафаккури муҳандисӣ.

Дар барномаи эҳё ва модернизатсия масъалаи тайёр кардани кадрҳои муҳандисӣ чой карда шавад ва дар оянда онҳо тараққиёти технологии Тоҷикистонро таъмин менамоянд. Аз рӯйи таҳлили Бонки умумичаҳонӣ он давлатҳое пеш рафтаанд, ки мутахассисон маблағгузорӣ шудаанд ва қариб 60-70%-и дороии давлатҳои аз ҷиҳати технологӣ тараққикарда ин одамони соҳибмаълумот мебошанд.

Мақсади асосии стратегияи пешниҳодшаванда ин таъмини гузариши босуръати ҳамаи истеҳсолоти саноатӣ ба сатҳи баландтари мучахҳазгардонии техникийи корхонаҳо мебошад.

Дар охир қайд карданием, ки барои баланд намудани самаранокии истифодаи захираҳои иқтисодӣ дар шаҳри Исфара таҷдиди соҳаҳои хоҷагии халқ дар асоси истифодаи технологияҳои инноватсионӣ мувофиқи мақсад аст.

ХУЛОСАҲО

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Таҳқиқоти гузаронида ба мо имконият дод, ки чунин хулосаҳо ва пешниҳодҳоро оид ба такмили истифодаи иқтисодии захиравии минтақа баён намоем:

1. Рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа як раванDEST, ки ба таҳия ва истифодаи манбаи захира асос ёфтааст ва он на танҳо имконоти мавҷудаи истифодаи иқтисодии захиравӣ дар истеҳсоли молҳои ҷамъиятӣ, балки чунин имкониятҳоеро, ки метавонад барои рушди иқтисодии қаламрав дар оянда асос гардад, дар бар мегирад. Яъне, захираҳо дар айни замон имкон доранд, ки қаламрави худро рушд диҳанд ва иқтисодии захиравӣ як навъ захира (қафолат) мебошад, ки дар асоси он метавон пешгӯйиро таҳия ва самтҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро муайян кунад.

2. Рушди муосири иқтисодиёт, ки ба рушди истеҳсолоти инноватсионии баландтехнологӣ нигаронида шудааст, аз сатҳи сифати мутахассисони эҷодкор, ки қаламравро барои рушди мусоиди муҳити иқтисодиву иҷтимоӣ муҳайё мекунанд, вобаста аст.

3. Иқтисодии иқтисодии минтақа як категорияи иқтисодии бисёрҷониба мебошад, ки дар робита ба он таҳлили ҳамачонибаи система имкон медиҳад, ки принципҳои ташаккул, самаранокии фаъолият, истифодаи оқилона ва тамоюлҳои рушд муайян карда шаванд. Вазъи воқеӣ ва тағйироти имконпазири миқдорӣ дар иқтисодии иқтисодии минтақа пешрафти ҷомеа ва дар маҷмӯъ баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолии минтақаро муайян менамояд.

4. Истифодаи самараноки тамоми иқтисодии захиравӣ вазифаи муҳимми стратегӣ махсуб мешавад, зеро омилҳои захираҳои табиӣ дар зиёдшавии самаранокии рушди минтақавӣ нақши назаррас дорад. Аксар вақт рушди минтақа аз мавҷудияти

захираҳои табиӣ вобаста аст, аммо дар амал ин на ҳамеша меъёри халқунанда барои рушд буда метавонад. Дар иқтисодиёти ҷаҳон ҳолатҳои ҳастанд, ки он кишварҳои, ки аз захираҳои табиӣ бой ҳастанд, сатҳи баланди рушди иқтисодиро ба даст наовардаанд ва, баръакс, кишварҳои ба мисли Исроил, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ тавассути истифодаи самараноки миқдори маҳдуди захираҳо ба нишондиҳандаҳои баланди рушд ноил шудаанд.

5. Истифодаи захираҳои истеҳсолии шаҳри Исфара аз ҳаҷми сармоягузорӣ вобастагии калон дорад. Бино бар ин, роҳҳои истифодаи афзалиятноки захираҳои иқтисодии шаҳри Исфара метавонад ба ҷалби сармоягузорӣ дар шаҳр мусоидат намояд. Зеро шаҳри Исфара аз захираҳои табиӣ ва макони фароғатӣ бой мебошад.

6. Ҳамаи омилҳои иқтисодии захиравии минтақа ва омилҳои таъсиррасон ба ҷараёни истифодаи самараноки иқтисодии захиравии минтақаро ҷамъбаस्त намуда, гуфтан мумкин аст, ки онҳо бо ҳам алоқаманданд, дар ин робита омилҳои, ки ба рушди яке аз захираҳо таъсир мерасонанд, барои рушд ва муайянсозии дигараш асос мегарданд. Аз ин рӯ, маҷмӯи иқтисодии захиравӣ афзалиятҳои рақобатии минтақаро таъмин мекунад.

7. Дар асоси натиҷаҳои таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти корхонаҳо ва субъектҳои ҳоҷагидорӣ шаҳри Исфара гуфтан имумкин аст, ки дар минтақаи мазкур зарурати гузаронидани диверсификатсия истеҳсолоти мол ва хизматрасониҳо, таҳия намудани стратегия ё ин ки Барномаи махсуси рушди шаҳри Исфара барои ояндаи наздик ва дур мувофиқи мақсад аст. Барнома бояд ташаккули заминаи назариявӣ ва амалии рушди иқтисодии иҷтимоии шаҳри Исфараро таъмин намояд.

8. Масъалаи тайёр кардани кадрҳои муҳандисӣ дар шаҳри Исфара яке аз афзалияти аввалиндараҷа дорад. Зеро минтақаи

мазкур аз захираҳои табиӣ хело бой аст, аз ин лиҳоз истифодаи минбаъдаи он аз кадрҳои баландихтисос, технологияи муосир, таъмини шароити мусоид вобастагии калон дорад.

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

- барои самаранок истифодабарии сармоя, захираҳои меҳнатӣ, ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ дар асоси “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” бояд “Барномаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии шаҳри Исфара барои давраи то соли 2030” таҳия ва амалӣ карда шавад;

- дар стратегияи рушди минтақа ба масъалаҳои ҷалби инвеститсияҳо баҳри азнавсозии фондҳои асосии истеҳсолот диққати махсус дода шавад; [5 -М]

- бояд дар оянда баҳри воридотивазкунӣ ва рушди содироти минтақа ба масъалаи хавасмандкунии диверсификатсияи истеҳсолот дар шаҳри Исфара диққати махсус дода шавад; [5 -М]

- дар заминаи баъзе корхонаҳои калонҳаҷми шаҳр минтақаҳои озоди саноатӣ (кластерҳо) таъсис дода шавад, ки силсилаи пурраи саноати хӯроквориро аз дастрасӣ ба ашё то истеҳсоли маҳсулоти ниҳой ба роҳ монда тавонад; [7 -М]

- мукамалгардонии фаъолияти соҳаҳои иқтисодӣ, таҷдиди корхонаҳои истеҳсолӣ бо усули истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар амалигардонии ҳадафи чоруми стратегияи кишвар ба ҳисоб меравад. Дар шаҳри Исфара таҷдиди соҳаҳои хоҷагии халқ дар асоси истифодаи технологияҳои инноватсионӣ мувофиқи мақсад аст; [9 -М]

- саноати коркарди маъдан ва металлургияи ранга, коркарди филиз, кимиё ва электротехника имкон медиҳад, ки дар шаҳри Исфара корхонаҳо сохта ба истифода дода шаванд; [1 -М]

- дар заминаи ҶС «Чароғ» ба роҳ мондани истеҳсоли

таҷҳизоти каммасрафи барқӣ ва таъсис додани корхонаи муштарак барои коркарди марганетси кони «Чатир-Отек»;

- истеҳсоли нуриҳои нитрогенӣ дар ҚСШК «Кимиё» ба корхона -имконият медиҳад, ки бо ашёи худӣ таъмин бошад, маҳсулоти истеҳсолшудаи нитрогениро ба хочагиҳои кишоварзии шаҳру ноҳияҳои вилоят равона намояд;

- дар ҚС «Тамохуш» таъсис додани корхонаи муштарак бо давлатҳои хориҷӣ;

- дар корхонаи «Филиз» ба роҳ мондани истеҳсолот аз алюминий ва чӯян, аз он ҷумла зарфҳо ва деғҳои гуногунҳаҷм, сарпӯшҳои канализатсионӣ, сакқоҳо барои осиебҳои даврзананда ва ҳоказо;

- дар корхонаи «Нилуфар» эҳё намудани кулолгарӣ ва истеҳсоли рангҳои равғанину аҳмар;

- барои таблиғи соҳаи сайёҳӣ, арзишҳои маънавию таърихӣ шаҳри Исфара соҳаи маркетингӣ ва таблиғотию иттилоотиро зарур аст, ки мунтазам ба интишори матолиби ҷолиб бобати ин минтақа дар расонаҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ машғул шаванд.

НОМГҶИИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

а) Феҳристи сарчашмаҳои истифодашуда

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-[манбаи электронӣ]. – 26.01.2021с.
2. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо сокинони деҳоти Воруҳи шаҳри Исфара. 09.04.2021, шаҳри Исфара.
3. Абалкин Л.И. Экономическая теория на пути к новой парадигме / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 2008. – № 11. – С. 15–18.
4. Абдуллоев М. Ояндаи Тоҷикистони мустақил дурахшон аст. / М. Абдуллоев // газетаи Насими Исфара ва Садои мардум. – 1994. - № 4. – С. 3-4.
5. Аблова Н.О. Система управления устойчивым развитием региона на базе оценки экономического потенциала малых и средних городов/ Н.О. Аблова // № (83) УЭКС 11/2015. – Режим доступа: <http://uecs.ru/en/theregional-economy/item/3787-2015-11-05-06-15-42> (дата обращения: 05.11.2015).
6. Алиджанов Дж.А. Особенности и факторы экономического роста в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан). Автореф. дисс. на соискание ученой степени к.э.н. Душанбе, 2004.
7. Алиджанов Дж.А. Особенности переходной экономики Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета.- Душанбе, 2011. - № 7(71). - С.156-166.
8. Андреев А.В. Региональная экономика: учебник для вузов / А. В. Андреев. – СПб.: Питер, 2012. – 464 с.
9. Аузан А.А. Альтернативные стратегии оптимизации государственного регулирования / А.А. Аузан // Журнал Новой экономической ассоциации. 2014. – № 3 (23). – С. 154–157.

10. Барномаи рушди иқтисодӣ иҷтимоии шаҳри Исфара. Исфара; Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар шаҳри Исфара, 2018. – С.11.
11. Беломестнов В.Г. Управление потенциалом социально-экономических систем региона: [Электронный ресурс] / В.Г. Беломестнов. СПб. – 2005. – 161с. Режимдоступа: <https://esstu.ru/document/download.htm?documentId=12172>
12. Большая Советская Энциклопедия. – Т. 20. – М., 1977. – 728с.
13. Большой коммерческий словарь [Текст] / под ред. Т.Ф. Рябовой. – М.: Война и мир, 1996. – 399 с.
14. Большой экономический словарь [Текст] / под ред. А.Н. Азрилияна. – 5-е изд. доп и перераб. – М., 2002. – 458с.
15. Васильев Ю.П. Стратегия повышения эффективности производства в США, или как прорваться в будущее. - М.: Экономика, 2008. -С.81.
16. Вернадский, В. И. Избранные труды по истории науки / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1981. – 357 с.
17. Волчкова Н.А. Является ли «голландская болезнь» причиной энергозависимой структуры российской промышленности? // Торговая политика и значение вступления в ВТО для развития России и стран СНГ. М. 2006. С. 521.
18. Гладкий Ю. Н. Основы региональной экономики / Ю.Н. Гладкий. –СПб.: Изд-во В.А. Михайлова, 1998. – 659 с.
19. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для студентов вузов / А.Г.Гранберг.–4-е изд.–М.: Высшая школа экономики, 2004. – 495 с.
20. Гранберг А.Г. Стратегия территориального социально-экономического развития России: от идеи к реализации / А.Г. Гранберг // Вопросы экономики. –2001. – № 9.– С. 15–27.
21. Гришина И.В. Польшин А.О. Социально-экономическое положение российских регионов: методические подходы и результаты комплексной оценки// Современные производительные силы, – 2012.

– №0, с. 34–48.

22. Гутман Г.В. Регион в формировании социального государства / Г.В. Гутман, О. П. Звягинцева, А. А. Мироедов. – М.: Финансы и статистика.– 2005.– 160с.

23. Доклад о мировых инвестициях, 2018 год: инвестиции и новая промышленная политика, Нью-йорк, Женева (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № R.18.II.D.4) 2018.- 46 с.

24. Дорин А.В. Экономическая социология: учеб. пособие / А.В. Дорин. – Минск: Экоперспектива, 1997. - 254 с.

25. Дорогов Н.И. Совершенствование государственного управления хозяй-ством региона в условиях многообразия форм собственности / Н.И. Дорогов. – Иваново: ИвГУ, 2007. – 274 с.

26. Дубнов А.П. Собственность и экономические цели/ А.П. Дубнов. – Новосибирск : Наука. СПб.отд., 1990.

27. Жихаревич Б.С. Апробация подходов к изучению содержания муниципальных стратегий / Б.С. Жихаревич, Т.К. Прибышкин // Экономика и социология. – 2014. – № 2. – С. 216–234.

28. Жихаревич Б.С. Подход к изучению стратегического планирования на муниципальном уровне / Б.С. Жихаревич // Регион: экономика и социология. – 2012. – № 4 (76). – С. 235–256.

29. Жихаревич Б.С. Стратегическое планирование как фактор стимулиро-вания региональной сотруэнции / Б.С. Жихаревич // Регион: экономика и социология. – 2011. – № 1. – С. 3–14.

30. Зиберт Х. Эффект кобры. Как можно избежать заблуждений в экономической политике /Х. Зиберт; пер. снем. под ред. П.И. Гребенникова. - СПб.:СПбГУЭФ, 2003. - 244 с.

31. Ивашкова Т.К. Типология регионов Российской Федерации / Т. К. Ивашкова, Н.В. Морозова // Науковедение: интернет - журнал. – 2014. – № 6 (25).

32. Ивина А.А. Философия: Энциклопедический словарь. – М.: Гардарики, 2004. – 536 с.

33. Иншаков О.В. Институциональность экономического пространства в концепции пространственной экономики / О. В. Иншаков, Д.П. Фролов // Культурология. XX век. – СПб, 1997. – С. 5–21.
34. Исследовательская группа Циркон [Электронный ресурс]. URL: <https://www.minfin.ru/ru/zircon.ru>.
35. Кабутов М. Географияи иктисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон.- Душанбе:«Ватанпарвар», 2005. - 57с.
36. Кадыров Д.Б. Основные диспропорции привлечения иностранных инвестиций в экономику регионов / Д.Б.Кадыров, А.М. Убайдуллоев //Вестник ТНУ. Серия экономических наук. - Душанбе:«СИНО», - 2014. - № 2/1 (127). - С.48-53.
37. Казюхин А.С. Развитие национальной инновационной системе Китая в XXI веке// Экономика и управление: проблемы, решения. - 2014 . - №8. – С.142-147.
38. Калининкова И.О. Управление социально-экономическим потенциалом региона: учебное пособие. –СПб.: Питер, 2009. – 240 с.
39. Каранина Е.В. Экономическая безопасность на уровне государства, региона, предприятия / Е.В. Каранина. – Киров: ФГБОУ ВО «ВятГУ», 2016. – 389 с.
40. Каримова М.Т. Региональная политика: проблемы и перспективы в Таджикистане. Душанбе:Ирфон, 2014. С. 14.
41. Катькало В С Методологические особенности и приоритеты развития ресурсной концепции стратегического управления // Экономическая наука современной России. – 2003. - № 2.
42. Каюмов Н.К., Назаров Т.Н., Рахимов Р.К. К вопросу о темпах экономического роста в условиях переходной экономики Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе, 2002. - №3. - С. 23-38.
43. Каюмов Н.К., Умаров Х.У. Глобализация экономики и внешнеэкономические связи Таджикистана // Экономика Таджикистана:

стратегия развития Душанбе, 2005. - № 3. - С. 79-80.

44. Кандилов В. П. Комплексный подход к развитию ресурсного потенциала территории // Вестник Чувашского университета. 2007. - № 4. С. 22—26.

45. Киселев В.Н., Рубвальтер Д.А., Руденский О.В. Инновационная политика и национальные инновационные системы Канады, Великобритании, Италии, Германии и Японии// Бюллетень Центра исследований и статистики науки. - М., - 73 с.

46. Клоцвог Ф. Н., Кушникова И. А. Макроэкономическая оценка ресурсного потенциала российских регионов // Проблемы прогнозирования. 2000. № 2. С. 31—37.

47. Ключихин Е. Научная и инновационная политика Китая // Сотрудничество и противоборство в мировой политике. – 2013. - Т.11. - № 2(33). – С.37-55.

48. Ковальчук, Л.Б. Методические подходы к оценке состояния и направлений развития ресурсного потенциала региона [Текст]: автореф. дис.... канд. экон. наук / Л.Б. Ковальчук. – Иркутск, 2005. – 26 с.

49. Комилов С. Внешняя экономическая деятельность и возможные направления импортозамещения в Республике Таджикистан / С. Комилов // Вестник Российско - Таджикского университета. – 2010. – № 4 (39). – С. 110 – 117.

50. Комилов С.Дж. Регулирование регионального рынка труда // Рынок труда. Научный журнал Государственного учреждения «Научно-исследовательский институт труда, миграции и занятости населения».- Душанбе, 2017.- 1(32). - С. 32-36.

51. Кругман, П. Пространство: последний рубеж / П. Кругман // Пространственная экономика. – 2005. – № 3. – С. 121–126.

52. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи моликият аз 14 декабри соли 1996.

53. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи пешгӯӣҳои давлатӣ,

концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 декабри соли 2003.

54. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ 16 апрели соли 2012.

55. Лаженцев В.М. Территориально-хозяйственные системы как объекты географических и экономических исследований // Современные производительные силы. 2013. - № 4. - С. 99–110. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=20881636>

56. Лапаев С.П. Типологизация регионов России: инновационный подход / С. П. Лапаев // Вестник ОГУ. – 2014. – № 8 (169)/август.– С. 100 - 105.

57. Лапаева М.Г. Регион как пространственная социально-экономическая система государства / М.Г. Лапаева, С.П. Лапаев // Вестник ОГУ. – 2012. – № 8 (144). – С. 133–143.

58. Леонтьев В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика / В. Леонтьев. - М.: Политиздат, 1990. - 415 с.

59. Мадаминов А. А. Устойчивое развитие аграрного сектора Таджикистана (состояние и перспективы). –Душанбе, 2006. –228 с.

60. Маевский В.И. Новый взгляд на теорию воспроизводства: монография / В.И. Маевский. –М.: Инфра-М, 2015. – 238 с.

61. Маршалова А.С. Методологические проблемы формирования новой системы регионального управления / А.С Маршалова, А.С. Новоселов // Регион: экономика и социология. – 2012.– № 1 (73). – С. 40–58.

62. Межевич Н.М. Механизм влияния международного сотрудничества на инновационное развитие регионов / Н. М. Межевич // Экономика и управление. – 2007. – № 6. – С. 63–65.

63. Мирсаидов А.Б. Структурные сдвиги в сфере услуг экономики Республики Таджикистан//Экономика Таджикистан. – 2015. - №1. - С. 6-12.

64. Мирсаидов Н.М. Соҳибистиклолӣ ва ташаккули иқтисоди миллӣ.

Хучанд, 2007. - С.35.

65. Мишуров С.С., Щуков В.Н. Основы регионалистики. - Иваново: Ивановская государственная текстильная академия, 2003.

66. Мочалов Б.М. Экономический потенциал развитого социализма [Текст] / Б.М. Мочалов. – М, 1982. – 194 с.

67. Музаффаров Б.С., Мирсаидов С.А. Роль частных мелких инвестиций в развитии продовольственной системы Республики Таджикистан Б.С.Музаффаров, С.А. Мирсаидов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - Оренбург, 2014. - № 4(48). - С.239-242.

68. Мухаббатов Х.М. Проблемы природопользования в горных районах Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 2015.- 565 с.

69. Назаров А.А. Социально-экономические факторы роста производительности труда. – Душанбе: Дониш, 1981.

70. Никитин А.Ю. Программы развития экономики региона: механизм разработки и реализации // Вестник СГСЭУ. - 2010. - № 5. - С. 126–128.

URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=15586138>

71. Нуреев Р. Россия: неизбежна ли деприватизация? // Вопросы экономики. - 2002. - № 3.

72. Обидов К., Шодиев Дж. Таджикистан: проблемы и перспективы использования природных ресурсов туризма в XXI веке// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально – экономических и общественных наук. Душанбе, 2018. -№7. - С. 65-76.

73. Оқилов А. А. Самаранокии истифодаи омилҳои истеҳсолот дар соҳаҳои минтақа (дар мисоли вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон). Дисс.барои дарёфти дараҷаи н.и.и. - Хучанд, 2018.

74. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. С.54.

75. Омори солонаи шаҳри Исфара. – Исфара, 2018. - С.42.

76. Осипов А. К. Экономика региона: механизм комплексного развития / А. К. Осипов / Уральск. отд. РАН. Институт экономики. Екатеринбург, 1996. – 234 с.

77. Официальный сайт Парламента Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.parlam.kz/Information.aspx?doc=1&lan=ru-RU> (дата обращения: 12.11.2014).
78. Официальный сайт Парламента Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.parlam.kz/Information.aspx?doc=1&lan=ru-RU> (дата обращения: 12.11.2014).
79. Паздникова Н.П. Онтология исследования региональных социально-экономических систем / Н.П. Паздникова // Вестник Пермского ун-та, 2016. – Вып. 2 (29). – С.70–78.
80. Полтерович В.М. Региональные институты модернизации / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2011. № 4. – С. 17–29.
81. Программа «Развитие регионов» / Официальный интернет – ресурс Министерства экономики и бюджетного планирования Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.minplan.gov.kz/economyabout/249/> (дата обращения: 27.04.2013).
82. Программа «Развитие регионов» / Официальный интернет–ресурс Министерства экономики и бюджетного планирования Республики Казахстан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.minplan.gov.kz/economyabout/249/> (дата обращения: 27.04.2013).
83. Пчелинцев О.С. Регулирование воспроизводственного потенциала территории как основа региональной политики// Проблемы прогнозирования. - 2000. - № 5. - С. 62-68.
84. Растворцева С.Н., Снитко Л.Т., Череповская Н.А. Методика оценки экономического потенциала для развития кластеров в регионе// Дайджест-финансы. – 2013. – №9. – С.18–29.
85. Рахимов Р.К. Проблемы эффективности и пути развития экономики Таджикистана [Текст] / Р.К. Рахимов. – Душанбе: Дониш,

1976. – С. 215-263.

86. Раҳимов М.И. Тачрибаи ҷаҳонӣ оиди танзими давлатии шуғли аҳоли, Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе: Шохмансур, 2017. – №2/9. –С.19-24. ISSN: 2413-5151

87. Реанович, Е.А. Смысловое значение понятия «потенциал» / Е.А. Реанович // Международный научно-исследовательский журнал. – 2012. – № 7 (7). –Часть 2. – С. 14 - 15.

88. Регионы России. Социально-экономические показатели. 2016: стат. сб. [Электронный ресурс] / Росстат. – М., 2017. – URL: http://www.gks.ru/free_doc/doc_2017/region/reg-pok17.pdf (дата обращения 04.05.2017).

89. Ризокулов Т.Р. Формирование стратегии устойчивого развития региональной экономики. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С. 174 - 183.

90. Саидмуродов Л.Х. Международная экономика: теория, история, политика. [Текст] / Л.Х. Саидмуродов. Учебник. – Душанбе: Шарки Озод, 2002. - 356 с.

91. Самуэльсон П.А. Экономика / П.А.Самуэльсон, В.Д.Нордхаус [перевод с англ.]. –М.: Бином-Кнорус, 1999. – 570 с.

92. Севек В.К. К вопросу о понятии «регион» и «региональная социально- экономическая система» / В.К. Севек, А.Э. Чульдум // Региональная экономика: теория и практика. – 2012. – № 26 (257). – С. 10–14.

93. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М., 1962.

94. Солиев А.А. Человеческий капитал как фактор детерминации конкурентных преимуществ региона [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе, «Сино», 2013. - № 2/2 (107). - С. 34-38.

95. Солиев З.М., Каримов А., Бобоев М. Роль и значение местных минеральных удобрений для развития сельского хозяйства в Республике Таджикистан / З.М.Солиев // Маводи конфронси илмию

- амалӣ.- Исфара:филиали Донишгоҳи технологӣ, 2015.- 456 с.
96. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе, 2017. - С. 27.
97. Статистический ежегодник Согдийской области. Худжанд: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2018.– 314 с.
98. Статистический ежегодник Согдийской области. Худжанд: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2019.– 318 с.
99. Статистический ежегодник: Регионы Республики Таджикистан. Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019.
100. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 - Душанбе: «Контраст», 2016.
101. Татаркин А.И. Инновационный потенциал территории в поведенческих оценках населения /А.И. Татаркин, К.А Новикова // Экономика региона. – 2015. – № 3. – С. 279–294.
102. Умаров ХУ. Проблемы рационального использования трудовых ресурсов в трудоизбыточных районах СССР [Текст] / Х.У. Умаров - М.: «Наука», 1989. - С. 56-71.
103. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 570 с. – С. 383.
104. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 570 с.
105. Фролов Д.П. Эволюционная перспектива институциональной экономики России: монография / Д.П. Фролов. – ГОУВПО «ВолГУ»; науч. консультант О. В. Иншаков. – Волгоград, 2008. – 462 с.
106. Хоналиев Н.Х. Промышленность Таджикистана: современное состояние и перспективы развития [Текст] / Н.Х. Хоналиев. - Душанбе: Ирфон, 2007. - 200 с.
107. Ҳакимов А.Ҳ., Каримова М.Т., Қодиров Д.Б., Шодиева Т.Ғ.,

Муминова Ф.М. Иқтисодиёт ва идоракунии минтақа. – Душанбе: «Деваштич», 2002.- 275 с.

108. Шаститко А.Е. Организационные рамки предоставления публичных услуг / А.Е. Шаститко // Вопросы экономики. – 2004. – №7. – С. 150–155.

109. Шахбазов П.З. Оценка экономического потенциала региона и факторов эффективности его использования. Автореф. дис.к-та экон. наук: П.З. Шахбазов; Северо-Кавказский федеральный университет. Кисловодск, 2013. – 24 с.

110. Шахбазов П.З. Оценка экономического потенциала региона и факторов эффективности его использования [Текст] / П.З. Шахбазов. – Кисловодск, 2013.

111. Шаховская Л.С. Теория и методология исследования социально-экономического потенциала Волгограда / Л.С. Шаховская, Е.Г. Попкова, Е.Г. Гущина и др. – Волгоград: Волг ГТУ, 2002. – 166 с.

112. Шедько Ю.Н. Регион как большая социально-экономическая система / Ю.Н. Шедько. - Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2010. – № 6 (63). – С.32–37.

113. Шеховцева Л.С. Управляемое развитие региона: Стратегическое целеполагание. - Калининград: Изд-во РГУ, 2005.

114. Шнипер Р.А. Регион: экономические методы управления / Р.А. Шнипер. – Новосибирск: Наука, 1991. – 320 с.

115. Шумпетер Й. Развитие // Антология экономической мысли. – М.: Эксмо. 2007. – 864 с.

116. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. Т 4. / Гл. ред. А.М. Румянцев – М.: «Советская энциклопедия», 1980. – 673 с.

117. Электронная библиотека института философии РАН «Новая философская энциклопедия»: [Электронный ресурс] –Режим доступа: <http://www.psyoffice.ru/6-879-razvitie.htm>

118. Электронная библиотека института философии РАН «Новая философская энциклопедия»: [Электронный ресурс] –Режим доступа:

<http://www.psyoffice.ru/6-879-razvitie.htm>.

119. Эфендиева А.А., Темрокова А.Х. Разработка методики комплексного анализа и оценки социально экономического потенциала региона, основанного на применении метода балльных оценок// Terra Economicus. – 2013. Т. 11. – № 2-2. С.102–106.

120. Якушкина, Т.А. Роль оценки ресурсного потенциала в развитии региона [Текст] / Т.А. Якушкина // Вестник Брянского государственного университета. – 2012. – № 3. – С. 308-312.

121. A comparative perspective National Bureau of Statistics of China «China's first quarter GDP grows 7.4%» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.chinadaily.com.cn/business/chinadata/2014-04/16/content_17437546.htm (дата обращения: 18.08.2013).

122. Alberta Heritage Savings Trust Fund Act. Revised Statutes of Alberta 2000. Chapter 23 http://www.qp.alberta.ca/1266.cfm?page=A23.cfm&leg_type=Acts&isbncln=9780779770601.

123. Aspromourgos, T. The life of William Petty in relation to his economics. History of Political Economy [Текст] / Т. Aspromourgos. – 1988. - Pp. 337- 356.

124. Brunstad, R.J. and J.M. Dyrstad (1997). Booming sector and wage effects: An empirical analysis on Norwegian data, Oxford Economic Papers, 49, 1, 89-103.

125. Chenery, H.B. Foreign Assistance and Economic Development / H. B.Chenery, A. M. Strout. // American Economic Review. - Vol. 56. - № 4. - Part 1. - September 1966.

126. China to Spend More Than \$162 Billion on Shantytowns / Bloomberg News / Mar 17, 2014 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.bloomberg.com/news/2014-03-16/china-plans-over-163-billion-shantytown-investment-cctv-says.html> (дата обращения: 18.08.2013).

127. Development Report Card for the States. URL: http://cfed.org/knowledge_center/research/DRC/ (дата обращения: 20.02.2015).

128. EU Regional Competitiveness Index RCI 2013. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eurscientific-and-technical-research-reports/eu-regional-competitiveness-index-rci-2013> (дата обращения: 20.02.2015).
129. Gylfason T. "Natural resources, education, and economic development," *European Economic Review*, 45. - 2001. - pp. 847-859.
130. Koschatzky, K. The Regionalization of Innovation Policy: New Options for Regional Change? [Электронный ресурс] / К. Koschatzky // *Rethinking Regional Innovation and Change: Path Dependency or Regional Breakthrough?* – 2005. – Vol. 30. – P. 291-312. – URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/b100337> (дата обращения 05.07.2017).
131. Larsen E. Escaping the natural resource curse and the Dutch disease? Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease? When and Why Norway Caught up with and Forged ahead of Its Neighbors // *Discussion Papers*. No. 377. Statistics Norway. Research Department. – May, 2004. - P. 3–8.
132. Mahbubani K. *Can Asians Think?* Singapore: Time Books International. 1998.- P.51.
133. Mikesell R. F. Explaining the resource curse, with special reference to mineralexporting countries. *Resources Policy*, 1997. -Vol. 23 (4). - pp. 191-99.
134. *Regional Policy in China and the EU / European Union*, 2011 [Электронный ресурс] Режим доступа: http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.htm.
135. Van der Ploeg, F., Poelhekke, S. "The pungent smell of "red herrings": Subsoil assets, rents, volatility and the resource curse," *Journal of Environmental Economics and Management*, Elsevier, 2010. - vol. 60(1). - pp. 44-55.
136. www.startotheke.de – сомонаи махсуси маълумотҳои иқтисодии Олмонӣ (санаи мурочиат 21.11.2018).

б) Феҳристи интишороти илмӣи доктараби дарёфти дараҷаи илмӣ

[1-М] Шаропова, Н.Ҳ. Истифодаи самараноки захираҳои табиӣ дар рушди иқтисодиёти минтақа (дар мисоли шаҳри Исфараи вилояти Суғд) [Матн] / Н.Ҳ. Шаропова // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ.- Хучанд, 2018. - № 4. – С.156-161.

[2-М] Шаропова, Н.Ҳ. Вазъи истифодаи захираҳои меҳнати минтақаҳо дар шароити муосир (дар мисоли ноҳияи Исфараи вилояти Суғд) [Матн] / Ризокулов Т.Р., Шаропова Н.Ҳ. // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. - № 5 (68). –С. 213-225.

[3-М] Шаропова, Н.Ҳ. Омилҳои таъсиррасон ба ҷараёни истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ (дар мисоли шаҳри Исфараи вилояти Суғд) [Матн] / Шаропова Н.Ҳ. // Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – Хучанд, 2020. – № 2 (83). - С. 79-90.

[4-М] Шаропова, Н.Ҳ. Таҷрибаи хориҷии дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Аҳмедов У.Ҳ., Шаропова Н.Ҳ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. - № 3. – С. 55-60.

[5-М] Шаропова, Н.Ҳ. Роҳҳои инкишофёбии бозори молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ҳ. Шаропова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ, амнияти озукаворӣ, содироту воридотивазкунӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ” – Исфара, 2018. – С. 375-378.

[6-М] Шаропова, Н.Ҳ. Заминаҳои асосии истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ / Н.Ҳ. Шаропова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии таҳти унвони “Воридотивазкунӣ асоси тараққиёти Тоҷикистон” – Исфара, 2018. - С. 64-68.

[7 -М] Шаропова, Н.Ҳ. Соҳаи маориф ва сармояи зеҳнии инсонӣ / Н.Ҳ. Шаропова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Неруи зеҳнӣ ва сармояи инсонӣ ва рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар” –Исфара, 2020. - С. 285-289.

[8 -М] Шаропова, Н.Ҳ. Роҳҳои истифодаи самараноки захираҳои табиӣ дар рушди иқтисодиёти минтақа / Н.Ҳ. Шаропова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии минтақавӣ таҳти унвони “Сармади маорифчиёни асил” – Исфара, 2018. С. 180-188.

[9 -М] Шаропова, Н.Ҳ. Дурнамо ва омилҳои таъмини рушди устувори иқтисодиёт / Н.Ҳ. Шаропова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Ҳалли қазияҳои иқтисодӣ баҳри расидан ба рушди босуботи кишвар” – Исфара, 2019. С. 47-52.

[10 -М] Шаропова, Н.Ҳ. Иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба бозори меҳнат / Н.Ҳ. Шаропова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои таъмини самаранокии ҳамбастагии илм ва истеҳсолот” – Душанбе, 2020. – С. 239–243.

[11 -М] Шаропова, Н.Ҳ. Равишҳои методии баҳодихӣ ба истифодаи иқтидори захиравии минтақа ва таснифоти нишондодҳои он / Ризокулов Т.Р., Шаропова Н.Ҳ. // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Таъмини амнияти озуқаворӣ, тақвияти иқтидорҳои содиротӣ ва ҷимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ” – Исфара, 2021. – С. 78-84.

[12 -М] Шаропова, Н.Ҳ. Меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои амнияти берунии иқтисодӣ дар шароити муносири иқтисоди ҷаҳон / Н.Ҳ. Шаропова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии вилоятӣ таҳти унвони “Муқовимат ба коррупсия ҳамчун самти афзалиятнок ва самарабахши рушди соҳаҳои мухталифи кишвар” Хучанд, 2021. – С. 218-225.

[13 -М] Шаропова, Н.Ҳ. Образование и интеллектуальный капитал / Н.Ҳ. Шаропова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Таъмини амнияти озуқаворӣ, тақвияти иқтидорҳои содиротӣ ва ҷимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ” – Исфара, 2021. – С. 128-130.



Тасдиқ мекунам
Раиси ассосиатсияи
соҳибкорони шаҳри Исфара
Файзиев А.

« 04 » « 05 » 2020с.

Анкета онд ба пурсиши фаъолияти соҳибкорони шаҳри Исфара

1. Аз кадом сол корхонаи Шумо кор мекунад? (нависед)
2. Андозан корхонаи Шумо чӣ қадар аст? (шумораи кормандон) (нависед).
3. Корхонаи Шумо ба кадоме аз соҳаҳои фаъолияти зерин машғул аст?

1) кишоварзӣ	7) амалиётҳо бо амволҳои гайриманқул
2) саноат (истехсол, истихроҷ)	8) тандурустӣ
3) сохтмон	9) хоҷагии маишӣ ва коммуналӣ
4) садо, хуроки умумӣ, хизматрасонии маишӣ	10) дигар (нависед)
- 5) фаъолияти нақлиёт, алоқа
- 6) фаъолияти молиявӣ ва бонкӣ
4. Корхонаи Шумо аз ҷониби кадом номбаршудаҳои зерин хаст? (лозимиҳоро хат касед):
 1. палатаи саадою саноатии маҳаллӣ
 2. иттиҳодияи дигари соҳибкорон (ассотсиатсия, клуби соҳибкорон, ташкилоти ҷамъиятӣ ва ғайра)
 3. кластери корхонаҳо
 4. иттиҳоди ғайрирасмӣи соҳибкорон
 5. Ба фикри Шумо, нишондиҳандаҳои зерин нисбат ба соли 2016 чӣ гуна тағйир ёфтаанд?:

Нишондиҳандаҳо	Хуб шуданд	Хуб боқӣ монданд	Бад боқӣ монданд	Бағъир гариданд	Гуфтаи душвор аст
Шароити бурдани тиҷорат дар маҳалла					
Муносибати аҳоли ба соҳибкорон хурд					
Муносибати байни соҳибкорони хурд ва ҳукумати маҳаллӣ					
Муносибати мақомотҳои марказии ҳукумат ба соҳибкорони хурд					
Муносибати байни широкмаҷлаҳои					

6. Кадоме аз номбаршудагони зерин бисёртар ба муваффақияти тиҷорати шумо таъсир мерасонад? (то 5 варианти ҷавобро пешниҳод намоед)

	Таъсири «+» мерасонад	Таъсири «-» мерасонад
Худи ман (донии ман, таҷриба, қулушу ғайрат ва ғайра.)		
Кормандон (тахассус, тартибу интизом, масъулиятишносӣ)		
Таҷхизотҳои мавҷуда		
Рақибон		
Иқтидори инноватсионӣ (<i>таатбиқи технологияи инноватсионӣ, маҳсулотҳо, кооператсия бо таъшилотҳои таҳқиқотӣ ва ғайра</i>)		
Вазъияти макроиқтисодӣ дар мамлакат (сатҳи даромади шаҳрвандон, сатҳи таваррум, устувории асъори миллӣ ва ғайраҳо)		
Таъсири соҳибкорӣ бо роҳи қонунгузорӣ (сифат, устуворӣ, риояи қонунҳо, мувофиқати қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ)		
Раванди пешниҳоди ҳисоботҳо, бурдани ҳисоби муҳосибӣ		
Низомии андозгиронӣ (меъёри андозҳо)		
Дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ		
Дастрасӣ ба хизматрасониҳо (омӯзиш, машварат, расонадани иттилоот)		
Муносибат бо мақомотҳои назораткунанда (нозироти андоз, назорати сӯхтор, маркази санитарно эпидемиологӣ ва ғайра.)		
Муносибат бо мақомотҳои ҳукумати маҳаллӣ		

7.Кадоме аз мақомоти назораткунандаи зерин дар соли охир дар корхонаи Шумо тафтиш гузаронид?

- 1) Мақомоти назорати сӯхтор
- 2) Нозироти андоз
- 3) Мақомоти назорати санитарӣ
- 4) Нозироти давлатии меҳнат
- 5) Мақомоти Тоҷикстандарт
- 6) Мақомоти назорати нархҳо
- 7) Мақомоти ВКД
- 8) Мақомоти назорати экология
- 9) Бонкҳои тиҷоратӣ
- 10) Мақомотҳои назорати гумрук
- 11) Мақомоти ҳимояи ҳуқуқи истеъмолгарон
- 12) Мақомоти назорати давлатӣ
- 13) Дигар (нависед) _____

8. Шумо барои хизматрасониҳои ташкилотҳои инфрасохторӣ тайёред

